

Master Thesis

Een nieuwe Gouden Eeuw: historische analogieën in het politieke debat in Nederland tijdens de negentiende en twintigste eeuw als representatie voor het collectieve geheugen.

Stefan van der Ree

312465

Thesisbegeleider: dr. Maarten van Dijck

Datum: 30 juni 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1.1 Geschiedschrijving over de Gouden Eeuw	6
1.2 Concepten	12
Hoofdstuk 2	18
2.1 Bronnen	18
2.1.1 Parlementair stelsel	19
2.1.2 Database	21
2.1.3 Tegen-analyse	26
2.1.4 Achtergrond van de sprekers	30
2.2 Methoden	32
Hoofdstuk 3	37
3.1 Politieke context	37
3.2 Keuze van het verleden	
3.2.1 De keuze van het debat	42
3.2.2 Citaten van andere partijen	53
3.2.3 Historische thema's	57
3.3 Historische afstand en continuïteit	59
3.4 Waardering van het verleden	62
3.5 Het collectief geheugen (interim conclusie)	64
Hoofdstuk 4	66
4.1 Politieke context	66
4.2 Keuze van het verleden	
4.2.1 De relatie tussen thema en debat	73
4.2.2 Thema's van andere partijen	80
4.2.3 Historische thema's	85
4.3 Historische afstand en continuïteit	2
4.4 Waardering van het verleden	2
4.5 Het collectief geheugen (interim conclusie)	91
Conclusie	93
Bibliografie	96
Bijlage 1 (spreadsheet met verwijzingen)	
Bijlage 2 (spreadsheet met verwijzingen uit de tegen-analyse)	

Inleiding

‘Als we ons vandaag van Griekenland, Spanje en de Brusselse landvoogden bevrijden, begint een nieuwe Gouden Eeuw. We zijn niet voorbestemd om een flappentap van Zuid-Europa te zijn. Wij zijn voorbestemd voor grote dingen. We zijn nog altijd het volk van Piet Heyn en Michiel de Ruyter.’¹

Deze historische vergelijking over de relatie tussen Nederland en Europa in het heden en de Zeven Provinciën ten opzichte van de Spaanse overheerser in de zeventiende eeuw, werd gemaakt door PVV-leider Geert Wilders tijdens de start van zijn verkiezingscampagne in augustus 2012. Hij is één van de politici die in het laatste decennium tijdens een politieke bijeenkomst of in het politieke debat een dergelijke historische vergelijking maakte. Verwijzingen naar onze zeventiende of Gouden Eeuw worden vaker gemaakt door politici. De uitspraak van toenmalig premier Balkenende in 2006 over de VOC-mentaliteit maakte veel reacties los in de samenleving.² In het politieke debat is het belangrijk om argumenten zo te kiezen dat zowel andere politici worden aangesproken als ook de kiezers, omdat die door nieuwe media de politiek direct kunnen volgen. Een manier om kiezers aan te spreken is het gebruik van historische analogieën in het politiek debat, zoals Balkenende en Wilders hebben gedaan. Bij het gebruik van een analogie wordt een specifieke situatie in het verleden voor een deel of in het geheel gelijk gesteld aan het heden.³ Een belangrijke voorwaarde hiervoor is dat de analogie verwijst naar een verleden waar in de samenleving een minimaal historisch bewustzijn over aanwezig is, zodat de analogie begrepen wordt door de burgers en aansluit bij het doel dat politici voor ogen hebben. In de huidige politiek verwijzen de analogieën vaak naar de Gouden Eeuw omdat dit door politici wordt gezien als een positieve periode uit de vaderlandse geschiedenis.

¹Speech Geert Wilders 24-8-2012 <http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article/36-geert-wilders/6114-toespraak-geert-wilders-ahoy-24-augustus-2012.html> (6-12-2012)

² Fragment Tweede Kamer debat: Balkenende VOC-mentaliteit
<http://www.youtube.com/watch?v=mBN8xJby2b8> (26-3-2013)

Volkskrant 27 oktober 2006, ‘Surinamers: Balkenende moet zijn excuses aanbieden’.

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/790071/2006/10/27/Surinamers-Balkenende-moet-zijn-excuses-aanbieden.dhtml>

³ Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past* (Chicago 2003), 48.

Mijn thésisonderwerp past in het huidige publieke debat over de geschiedenis kennis van Nederlanders in het algemeen en jongeren in het bijzonder.⁴ Dit debat richt zich niet alleen op kennis, maar ook op de manier waarop geschiedschrijving beoefend en gepresenteerd wordt. Nieuwe technologieën, theorieën en toegang tot historische bronnen hebben de geschiedwetenschap toegankelijk gemaakt voor een breder publiek dan alleen de historicus.⁵ Schrijvers doen historisch onderzoek en verweven deze historische feiten met fictie in romans die door miljoenen mensen op de wereld worden gelezen.⁶ TV series en documentaires doen onderzoek naar historische gebeurtenissen en personen en presenteren dit vervolgens aan de kijker als de waarheid. Het beeldmateriaal zorgt ervoor dat het verhaal nog duidelijker overkomt dan op papier.⁷ De NTR/VPRO documentaire over de Gouden Eeuw die in Nederland in 2012 en 2013 werd uitgezonden doet daarnaast nog wat anders: door plaatsen van historische gebeurtenissen te gebruiken als filmlocatie in de documentaire proberen de makers om het verleden dichterbij de kijker te brengen.⁸

Geschiedenis wordt in populaire cultuur niet alleen geschreven en uitgezonden, maar wordt tegenwoordig ook beleefd of ervaren. Tentoonstellingen in musea vormen een belangrijk onderdeel van ons cultureel erfgoed en hebben daarmee ook een grote invloed op onze culturele en historische identiteit.⁹ Niet alleen worden historische voorwerpen hier getoond, of historische bouwwerken opengesteld voor bezichtiging, maar door middel van speciale rondleidingen, reconstructies en acteurs¹⁰ wordt het verleden raakbaar en daardoor ook eerder een onderdeel van het historisch geheugen. Ook politici hebben door dat musea een belangrijke rol kunnen vervullen in het vormen en/of versterken van de nationale identiteit. In Groot-Brittannië werd daarom in 2001 de toegang tot openbare musea gratis vanwege hun morele en educatieve waarde.¹¹ In Nederland heeft de overheid ervoor gekozen om meer nadruk op de nationale geschiedenis te leggen in het Nederlandse geschiedenisonderwijs, in plaats van een meer wereldhistorische benadering.¹² In 2006 werd onder

⁴ Jo Tollebeek, 'Vanuit de aangrenzende kamer: over geschiedenis, traditie en geheugen' in Reader Historische Beeldvorming FHKW (2008) 41.

⁵ Jerome de Groot, *Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture* (New York 2009), 2, 90.

⁶ Bijvoorbeeld de boeken van Dan Brown (Da Vinci Code, Angels and Demons, Inferno). De Groot, *Consuming History*, 52.

⁷ De Groot, 149.

⁸ Zerubavel, *Time Maps*, 40-41.

⁹ De Groot, 237.

¹⁰ Een goed voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld museum het Archeon in Alphen aan de Rijn, waar gladiatorengevechten worden nagespeeld en huizen uit verschillende perioden uit de geschiedenis zijn nagebouwd.

¹¹ De Groot, 236.

¹² Maria Grever and Siep Stuurman ed., *Beyond the Canon. History for the twenty-first century* (Basingstoke 2007), 1-16.

leiding van de historicus van Oostrom een canon met 50 historische onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis aan de minister van onderwijs aangeboden.¹³ Het kabinet Balkenende besloot in 2008 dat de canon voortaan deel uit zou maken van het basis lesprogramma op de basisscholen en de middelbare scholen. Hiermee krijgt iedereen in Nederland dezelfde basiskennis van de vaderlandse geschiedenis. Het doel hiervan is het creëren van een collectief geheugen en een gezamenlijke geschiedenis.

De belangrijkste invalshoek van mijn thesis is de manier waarop politici omgaan met het gebruik van historische analogieën: op welke manier worden ze gebruikt in het debat en wat kunnen analogieën zeggen over de spreker en de maatschappij? De hoofdvraag van mijn thesis is: *hoe en in welke context gebruikten politici Gouden Eeuw-retoriek in de Eerste en Tweede Kamer tijdens de periodes 1850-1899 en 1950-1999 en wat zegt dit over het collectief geheugen?* Ik verdeel deze hoofdvraag onder in een aantal subvragen om hem te kunnen beantwoorden. De subvragen zijn specifiek per periode te beantwoorden en komen in hoofdstuk 3 en 4 terug. In de conclusie beantwoord ik de hoofdvraag en subvraag 6.

1. In welke (politieke) context gebruikten politici analogieën in het politieke debat? In welke debatten kozen zij ervoor om een verwijzing te maken?
2. Hoe gingen politici om met de historische afstand tussen eigen tijd en het verleden?
3. Op welke manier keken verschillende politieke stromingen naar het verleden, positief of negatief?
4. Gebruikten verschillende politieke stromingen ook verschillende historische onderwerpen en welk verleden kozen ze?
5. Wat zegt deze informatie over het collectief geheugen?
6. Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen analogieën in de periode van opbouw van de natie (1850-1899) en de periode van kritiek op het westers modernisme en de natiestaat (1950-1999)?

Wat ik met mijn thesis niet heb gedaan is oordelen over de goede of slechte kanten van de Gouden Eeuw en of de politiek een juiste voorstelling van zaken geeft. Ik heb juist gekeken naar de manier en de context waarop de analogie gemaakt werd en hoe het gebruik van deze analogieën past en aansluit op het collectieve en culturele geheugen van de Nederlandse samenleving en de

Bij een wereldhistorische benadering wordt er meer gezocht naar andere invalshoeken (zoals economische, sociale, culturele of antropologische) om een breder en genuanceerder beeld van de geschiedenis te krijgen. Daarnaast richtten wereldhistorici zich meer op interactie tussen de verschillende wetenschapsdisciplines en bestuderen zij 'kleinere' entiteiten (zoals personen) om het grotere geheel beter te kunnen begrijpen: Patrick Manning, *Navigating World History. Historians create a global past* (New York 2003) 7.

¹³ Maria Grever, Ed Jonker, Kees Ribbens en Siep Stuurman, *Controverses rond de Canon*, (Assen 2006), 2.

verschillende subgroepen daarin. Ik heb daarom alleen de geschiedenis aan bod laten komen waar dit nodig is om de tijdsgeest te begrijpen, niet om de waarheid erachter te vinden.

Voor het terrein dat ik ga onderzoeken is weinig eerder onderzoek beschikbaar. Wel is er een hoop informatie te vinden over de concepten die ik gebruik heb bij het analyseren van de bronnen, vooral over het begrip analogie. Politici maken om twee redenen gebruik van een historische verwijzing. Ten eerste doen zij dit om het gekozen beleid of de genomen beslissingen achteraf te legitimeren met een voorbeeld uit de geschiedenis.¹⁴ Ten tweede gebruiken zij de analogie als retorisch instrument om hun argumentatie in het debat of in een speech te versterken.¹⁵

Ik heb mij niet gericht op het waarom van beslissingen, maar puur op het gebruik van de analogie als retorisch instrument. Hierbij zijn er twee vormen mogelijk: de eerste vorm, analogisch redeneren, is gebaseerd op het maken van overeenkomsten tussen het verleden en het heden. Hierbij is de analogie een overbrugging van tijd die tussen beide gebeurtenissen ligt. De tweede vorm, door historicus John Tosh Gouden Eeuw retoriek genoemd, representeert ook de waarden en tradities van de periode waarnaar verwezen wordt. Meestal wordt de periode in het verleden ook als 'beter' beschouwd dan het heden en hoopt men op een terugkeer naar deze periode.¹⁶ Beide retorische manieren zijn voor mij belangrijk geweest, omdat iedereen gebruik maakt van analogieën op basis van overeenkomsten. Een deel van de politici gebruikt het echter ook om de waarden en tradities die toen gangbaar waren en hebben geleid tot het economische en politieke succes te benadrukken.

Een analogie doet een beroep op huidige kennis om overeenkomsten te kunnen zien tussen twee verschillende periodes. Kennis uit het verleden die door een grotere groep mensen wordt onthouden ligt opgeslagen in het collectieve geheugen. Dat collectieve geheugen is in het hedendaagse West-Europa voornamelijk een constructie van de natiestaat, om het land en het volk een gemeenschappelijk verleden te geven en zo een gevoel van eenheid te creëren.¹⁷ Zowel politici als historici hebben hier een grote invloed op gehad. Daarom heeft de ontwikkeling van de geschiedschrijving en de manier waarop de wetenschap de nationale geschiedenis heeft bestudeerd een belangrijke plaats gekregen in mijn thesis. De heersende opvattingen in de geschiedwetenschap waren vaak afhankelijk van de politieke situatie. De verweving van politiek en geschiedschrijving in het collectief geheugen maakt het noodzakelijk om dieper op de werking van dit collectief geheugen in te gaan.

¹⁴ Jan Angstrom, 'Mapping the Competing Historical Analogies of the War on Terrorism: The Bush Presidency', *International Relations* 25:2 (2011) 225.

¹⁵ John Tosh, *Why History Matters*, (Londen 2008), 61.

¹⁶ Idem, 88.

¹⁷ Wulf Kansteiner, 'Finding Meaning in memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies', *History and Theory* 41:2 (2002), 181.

1.1 Geschiedschrijving over de Gouden Eeuw

De Gouden Eeuw is een periode uit onze nationale geschiedenis die niet alleen in de afgelopen jaren de aandacht van het publieke debat heeft getrokken. De belangstelling voor de vaderlandse geschiedenis leefde op in de loop van de negentiende eeuw in navolging van ontwikkelingen in Duitsland en Frankrijk.¹⁸ Vanaf 1830 ontstonden er in Nederland historische genootschappen die zich richtten op lokale geschiedenis. Dit kwam voornamelijk door het ontbreken van overheidsbeleid op het gebied van nationale geschiedenis.¹⁹ De Nederlandse samenleving was daarnaast nog erg lokaal georiënteerd in het begin van de negentiende eeuw. Er was een sterk onderscheid tussen verschillende sociale klassen, en de elite die het land bestuurd stond ver weg van het gewone volk. Het was ook niet gebruikelijk dat het volk zich bezighield met publieke aangelegenheden.²⁰

De uiteindelijke verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening leidde in 1860 tot het instellen van een leerstoel voor de vaderlandse geschiedenis, die als eerste bekleed werd door de liberale historicus Robert Fruin.²¹ Vaderlandse geschiedenis verwees na de splitsing met België in 1830 voornamelijk naar de Tachtigjarige oorlog en de geschiedenis van de Republiek. Omdat deze periodes werden gedomineerd door strijd tussen de orangisten en loevesteiners kon de geschiedschrijving onderdeel worden van deze politieke strijd. Fruin pleitte daarom voor een onpartijdige vorm van geschiedschrijving die recht deed aan de rol van beide partijen.²²

Het was in de negentiende eeuw volgens Fruin mogelijk om een onpartijdige geschiedenis van de Republiek te schrijven, omdat deze periode door de staatkundige veranderingen aan het begin van de negentiende eeuw als een afgesloten tijdperk kon worden beschouwd.²³ Nederland was immers eerst onderdeel van het Verenigd Koninkrijk sinds 1813, maar door de afscheiding van België en Luxemburg was het grondgebied van het nieuwe Koninkrijk weer even groot als dat van de oude Republiek.²⁴ De structuur van het land was met het koningschap en een grondwet echter wel verschillend. De eenheid van het nieuwe Koninkrijk kon worden gestimuleerd door het grootste

¹⁸ Jo Tollebeek, *'De IJkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België'*, (Amsterdam 1994) 18.

¹⁹ Idem, 34.

²⁰ Henk te Velde en Ido de Haan 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900' *BMGN* 111 (1996) 170.

²¹ P. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 22. Jo Tollebeek, *'De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860'* (Amsterdam 1990) 43.

²² Jo Tollebeek, *'De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860'* (Amsterdam 1990) 24.

²³ Idem, 24.

²⁴ Remieg Aerts (ed.) *'Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990'* (Nijmegen) 83.

verleden van de Republiek (en met name de Gouden Eeuw) te gebruiken om het nationale zelfbewustzijn te versterken. Vaderlandse geschiedenis kon hier een belangrijke rol in spelen.²⁵

Daarnaast was er in de negentiende eeuw het idee ontstaan dat wetenschap ongebonden en vrij moest zijn. Deze vorm van wetenschap werd door Fruin als 'liberaal' (in de betekenis van neutraal) aangemerkt, waarbij hij over het hoofd zag dat het liberalisme de meest dominante politieke stroming was tot 1870.²⁶ Na 1870 waren er twee bewegingen zichtbaar. Enerzijds een sterker wordend nationaal gevoel dat gestimuleerd werd door liberale politici.²⁷ Door middel van het invoeren van nationale feestdagen rondom de personen van de Oranjes probeerden zij dit nationale gevoel te versterken.²⁸ Anderzijds zorgde deze beweging van eenwording ook voor polarisatie tussen de verschillende geloofsgroepen in de Nederlandse samenleving²⁹, en is zij de basis geweest voor het ontstaan van verschillende partijen die zich meer richtten op de eigen groep: de verzuiling van Nederland.³⁰

Naast katholieken en calvinisten, die al vanaf 1850 bezig waren met het opbouwen van een eigen nationale identiteit waarin hun specifieke verleden verwerkt was³¹, kwam vanaf 1870 ook de arbeidersbeweging opzetten.³² Deze beweging zorgde aan het begin van de twintigste eeuw voor een breder historisch perspectief en leverde kritiek op de nauwe blik van de historici in de negentiende eeuw die zich voornamelijk hadden gericht op het verleden van de Republiek.³³ Er was ten eerste kritiek op het creëren van de tegenstelling tussen de regenten die slechts uit eigenbelang zouden hebben gehandeld en de Oranjes die door het verleden heen slechts het nationaal belang voorop zouden hebben gesteld. In de twintigste eeuw kwam de nadruk meer te liggen op de regenten die aan de basis van de economische bloei tijdens de Gouden Eeuw stonden. Ten tweede richtte de kritiek zich op het creëren van de tegenstelling tussen de zeventiende en de achttiende eeuw, waarbij de eerste als een periode van bloei en de tweede als een periode van verval werd omschreven.³⁴ De kritiek in de jaren 1930 van Johan Huizinga (die verband hield met de economische en politieke situatie op dat moment) richtte zich vooral op het gebrek aan het zoeken naar de

²⁵ Tollebeek, *'De toga van Fruin'* 40

²⁶ Tollebeek, *'De toga van Fruin'* 26.

²⁷ Henk Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbeseft. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918* (Den Haag 1992) 121.

²⁸ Idem, 123.

²⁹ Het verleden van de Republiek was voornamelijk gebaseerd op dat van de calvinisten en de liberalen: calvinistisch omdat de Tachtigjarige oorlog in het teken stond van bevrijding van de katholieke Spanjaarden en liberaal omdat de Gouden Eeuw als een tijd van vrijheid en voorspoed werd gezien. Hierin was weinig plaats voor het verleden van andere groeperingen in de samenleving. Zie pagina 9 en 17-18.

³⁰ Tollebeek, *'De toga van Fruin'* 58.

³¹ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 23.

³² Tollebeek, *'De toga van Fruin'* 71.

³³ Idem, 138.

³⁴ Blaas, *'Geschiedenis en nostalgie'*, 44.

waarheid door historici en op de ondersteuning van de geschiedwetenschap aan de legitimatie van totalitaire systemen, zoals in Nazi-Duitsland.³⁵

In de eerste helft van de twintigste eeuw ontstond er een tegenstelling tussen de toename van de verzuiling, waarbij katholieken, protestanten, liberalen en socialisten zichzelf organiseerden binnen de eigen groep en een groter gevoel van eenheid in de nationale politiek.³⁶ Verzuiling heeft in de twintigste eeuw een grote rol gespeeld bij de eenwording van de natie. Enerzijds brak het de eenheid omdat iedere groep zijn eigen vorm van subnationalisme had, anderzijds heeft het ook een integrerende functie gehad doordat er binnen de zuil meer gezag werd toegekend aan onder andere kerk, school, partij, staat en natie.³⁷ Dit gezag creëerde een groter plichtsbef bij mensen zowel binnen de eigen zuil als binnen de nationale gemeenschap. Zowel de protestantse als de katholieke zuil hebben tijdens de verzuiling vele historische werken geproduceerd die gericht waren op het creëren van een nationaal verleden.³⁸ Met name voor katholieken was het belangrijk om een eigen geschiedschrijving te ontwikkelen. Voor hen was de versie van het verleden die door de liberale staat werd ondersteunt te protestants en te veel gericht op de zestiende en zeventiende eeuw.³⁹ Katholieken voelden zich meer verbonden met de periode vóór de Opstand, aangezien er in de Middeleeuwen een Christelijke beschaving was ontstaan, waar zij de latere eeuwen nog op zouden voortbouwen. Daarnaast was de katholieke geschiedschrijving erop gericht om de rol van de katholieken in de zestiende eeuw te nuanceren: zij hadden immers meestal aan de zijde van de Republiek gestaan.⁴⁰

De verzuiling zorgde tot het einde van de jaren 1960 voor een relatief grote maatschappelijke stabiliteit.⁴¹ Hierdoor was de Nederlandse samenleving in staat om na de Tweede Wereldoorlog redelijk snel weer op de 'oude' manier verder te gaan en dit leidde tot een groei van de industrie en de economische welvaart. Deze modernisering van de samenleving luidde uiteindelijk ook de ondergang van de verzuilde maatschappij in. De verzorgingsstaat zorgde ervoor dat burgers niet meer alleen op de zuil, maar ook op de staat konden rekenen.⁴² Door de economische welvaart kwamen steeds meer communicatiemiddelen, zoals radio en televisie, bij gewone mensen in huis

³⁵ Tollebeek, *'De toga van Fruin'* 236.

³⁶ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 179.

³⁷ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 5.

³⁸ Blaas *'Geschiedenis en nostalgie'*, 188.

³⁹ Tollebeek, *'De toga van Fruin'*, 27-28. Albert van der Zeijden, *'Katholieke Identiteit en historisch bewustzijn'* (Hilversum 2002) 15.

⁴⁰ Tollebeek, *'Ijkmeesters'*, 159-160.

⁴¹ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 201.

⁴² P. Pennings, 'Verzuiling: consensus en controverse', in U. Becker (ed.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* (Amsterdam 1993, 2e herziene druk), 110-111 aangehaald in: Juliette Verheij *'Andere tijd, andere oriëntatie? De Opstand in Nederlandse geschiedsmethoden voor MULO en MAVO, ca. 1955-1985'* (Master Thesis Rotterdam 2012) 23.

waardoor hun wereld groter werd.⁴³ Hierbij hoorde ook politieke verbreding. De Amerikaanse politiek na de Tweede Wereldoorlog, om een Europees blok te vormen tegen het communisme, en de Nederlandse politiek die gericht was op economische integratie in West-Europa, leidden tot een meer internationaal georiënteerd beleid.⁴⁴

Binnen de geschiedschrijving kwam er meer aandacht voor Europese geschiedenis in plaats van vaderlandse geschiedenis. Daarnaast waren lokale en regionale geschiedenis in opkomst. Door deze internationale en regionale studies werd het beeld van de Republiek als economische eenheid volledig ontkracht.⁴⁵ Naast ontzuiling trad er een denationalisering van de geschiedschrijving op ten aanzien van de politieke geschiedenis van de Republiek. In het verzuilde kader was de Reformatie het studieonderwerp van protestanten en de Contrareformatie het onderwerp van katholieken. In de jaren 1960 kwam er een middenperspectief dat zich focuste op de mensen die niet bij één van deze twee groepen waren aangesloten. Vanuit dit perspectief werd er geconstateerd dat er niet van een nationale Opstand of één nationale staat kon worden gesproken.⁴⁶ Vanaf de jaren 1970 ging het proces van denationalisering verder en werd de nationaal gekleurde koloniale geschiedenis omgevormd naar een meer thematische en internationaal georiënteerde Europese expansiegeschiedenis.⁴⁷

Vanaf de jaren 1980 ontstond er een nieuwe belangstelling voor de natie en daarmee voor de eigen nationale geschiedenis.⁴⁸ Dit was in tegengesteld aan de internationale ontwikkeling naar meer globalisering. Toch werd de nadruk vanuit de politiek op de nationale identiteit in Nederland sterker. De nationale overheid probeert in het heden, net als in de negentiende eeuw, door middel van het geschiedenisonderwijs invloed uit te oefenen op wat kinderen op school leren over de vaderlandse geschiedenis.⁴⁹ De komst van een nationale canon in 2006 laat zien dat de nadruk op onderwerpen uit de nationale geschiedenis in de eenentwintigste eeuw weer terug komt. Het verleden waarop de overheid zich richt, is meer divers geworden dan in de negentiende eeuw, maar wie goed naar de canon kijkt, ziet een oververtegenwoordiging van de zeventiende eeuw. Daarnaast zijn de meeste onderwerpen toch vooral gericht op het politieke succes en de economische voorspoed van de Nederlandse Republiek in deze periode. In de nationale canon komt het beeld van

⁴³ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 294.

⁴⁴ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 325.

⁴⁵ Blaas *'Geschiedenis en nostalgie'*, 192-193.

⁴⁶ Idem, 196.

⁴⁷ Idem, 209.

⁴⁸ Rogier van Reekum, *'We waren altijd al nationalistisch'*, (26-10-2011)

<http://www.socialevraagstukken.nl/site/2011/10/26/we-waren-altijd-al-nationalistisch/> (8-4-2013)

⁴⁹ Maria Grever en Kees Ribbens, *'Nationale identiteit en meervoudig verleden'* (Amsterdam 2007) 80.

een gedenationaliseerde Republiek niet terug. Ook heeft de canon nog steeds een zeer protestant karakter.

Zoals eerder genoemd is de nadruk op de geschiedenis van de Republiek en dit protestantse karakter een overblijfsel van de liberale invloed uit de negentiende eeuw. Met name de liberale elite drukte een belangrijke stempel op de Nederlandse natievorming en de nationale geschiedschrijving.⁵⁰ Liberalisme en nationalisme werden gezien als begrippen met een gelijke betekenis, omdat het nationale belang een liberale richting kreeg. Liberale idealen werden op deze manier nationale idealen.⁵¹ De invoering van de grondwet in 1848 was een belangrijke stap in de eenwording van Nederland, omdat er in het nieuwe staatkundige kader ook een aantal processen van centralisatie waren opgenomen. Zo werd de bestuursstructuur aangepast met nieuwe taakomschrijving voor provincies en gemeenten en werd er een algemeen wettelijk kader ontworpen.⁵² Dit kader beantwoordde aan het liberale idee dat de staat zo weinig mogelijk moest opleggen en zo veel mogelijk moest stimuleren.⁵³

De liberale elite had een grote belangstelling voor de hoogtepunten uit de nationale geschiedenis, zoals de Tachtigjarige oorlog en de Gouden Eeuw.⁵⁴ Door hun dominante positie in de politiek konden zij nationale herinneringen en feesten organiseren rondom belangrijke hoogtepunten uit deze periodes, zoals de Slag bij Heiligerlee of de verovering van Den Briel.⁵⁵ De verbinding tussen nationale politiek en geschiedschrijving is onder andere gemaakt door de liberale historici Fruin en Blok. Zij hebben mede een belangrijke rol gespeeld in de dominantie van de geschiedenis van de Republiek in de nationale geschiedschrijving.⁵⁶ De nationale narratio die in de negentiende eeuw door Fruin werd geconstrueerd, concentreerde zich vooral op de personen van Oranje, omdat het Huis van een constante was in de Nederlandse geschiedenis sinds de zestiende eeuw.⁵⁷

Tijdens het proces van natievorming in de negentiende eeuw ontstond het idee dat de samenleving en tradities maakbaar waren en dat in het heden bepaald werd hoe de toekomst eruit zou zien. Ik verwacht dan ook dat verwijzingen van de liberalen voornamelijk vanuit deze context gemaakt zijn en op de toekomst gericht zijn. De Gouden Eeuw ligt weliswaar in het verleden, maar er is een mogelijkheid om een nieuwe Gouden Eeuw te creëren. Deze periode kan terugkeren als er

⁵⁰ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 266.

⁵¹ Idem, 19.

⁵² Aerts *'Land van kleine gebaren'*, 104.

⁵³ Idem, 105.

⁵⁴ Idem, 144.

⁵⁵ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 131-132.

⁵⁶ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 36.

⁵⁷ Idem, 26.

wordt voldaan aan bepaalde voorwaarden. Deze voorwaarden zullen te maken hebben met de liberale idealen van vrijhandel en burgerzin die ik verder uitwerk in het derde hoofdstuk.

De gereformeerden hebben veel minder directe invloed uitgeoefend op het beeld van de Republiek dat wij nu nog steeds voor ogen hebben. Wel hebben Calvinistische historici altijd een meer orangistisch perspectief op de Opstand en de Gouden Eeuw gehouden. Volgens Fruin richtten zij zich te veel op het idee dat de Reformatie en het calvinisme de beslissende rol in de economische bloei van de Gouden Eeuw hebben gespeeld.⁵⁸ Dit idee werd bevestigd door liberale historici die vaak protestants waren en vanuit dat perspectief naar de geschiedenis keken.⁵⁹ In de twintigste eeuw kwam er door de verzuiling een verschil tussen calvinistische en liberale historici. Calvinistische historici hielden zich toen voornamelijk bezig met legitimatie van de eigen groep en het versterken van de eigen identiteit.⁶⁰

Ook na de Tweede Wereldoorlog ontstond er een sterk geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Er was immers een transformatie aan de gang die zou leiden tot de uitbouw van de verzorgingsstaat.⁶¹ Hierbij lag de nadruk op het behoud van de goede zeden en het gedrag van de burgers. De calvinistische idealen van zelfbeheersing, hard werken en zuinigheid werden uitgedragen door de naoorlogse premier: Willem Drees.⁶² Mijn verwachting is dat de verwijzingen die door gereformeerden gemaakt zijn, te maken hadden met de belangrijke rol die de calvinisten vervuld hadden tijdens de Nederlandse Opstand en hoe deze calvinistische waarden mede hebben geleid tot een periode van economische voorspoed. Deze verwijzingen zijn meer gebaseerd op het idee dat het verleden beter was dan het heden en dat dit verleden niet meer terug kan komen of alleen terug kan komen als iedereen zich weer aan de calvinistische waarden gaat houden. Ik verwacht dan ook dat de gereformeerde politici het heden dan ook als een mindere of slechtere periode beschrijven.

1.2 Concepten

In de literatuur wordt de nadruk gelegd op de geschiedenis die vergeten werd bij het construeren van een collectief geheugen.⁶³ Een voorbeeld hiervan is het verschil in aandacht tussen de zestiende en zeventiende eeuw (wat een relatief groot deel van ons collectief geheugen inneemt) en de achttiende eeuw, waar eigenlijk een stuk minder aandacht voor was en is. Daarnaast wordt er in de literatuur onderscheid gemaakt tussen communicatieve herinneringen en culturele herinneringen. Communicatieve herinneringen gaan over het korte termijngeheugen van mensen (ongeveer 80-100

⁵⁸ Tollebeek, *'De IJkmeesters'*, 122.

⁵⁹ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 72.

⁶⁰ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 189-190

⁶¹ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 268.

⁶² Idem, 275.

⁶³ Zerubavel, *Time Maps*, 27.

jaar) en zijn beïnvloed door actuele ervaringen. Culturele herinneringen gaan over de objecten van een cultuur die bewaard worden in musea, gebouwen, gebruiken en tradities en vormen een belangrijk onderdeel van de identiteit van de samenleving. Omdat het vaak om officieel erkende herinneringen gaat, zijn ze bedoeld voor een langere termijn.⁶⁴ Het bestaan van deze herinneringen kan een verklaring zijn voor de belangstelling voor de Gouden Eeuw. Er zijn immers nog veel gebouwen, tradities en objecten (zoals schepen, journaals, dagboeken, standbeelden etc.) uit deze periode over, waardoor mensen door deze objecten en gebouwen een directe link met dit verleden houden.

Het collectieve geheugen heeft invloed op de identiteit van groepen en naties.⁶⁵ Identiteit wordt in mijn thesis gebruikt als een gefragmenteerd begrip. Mensen hebben niet één identiteit, aangezien identiteit door de tijd heen verandert en meestal wordt geconstrueerd door tegenstellingen: mensen definiëren wie of wat ze zijn in vergelijking met anderen.⁶⁶ Het is dus problematisch om te spreken over één nationale identiteit aangezien de samenleving bestaat uit verschillende groeperingen (in wisselende samenstellingen) en individuele burgers. Nationale identiteit speelde echter wel een belangrijke rol in het proces van natievorming in de negentiende eeuw en in mindere mate tijdens de periode van verzuiling en ontzuiling in de twintigste eeuw.⁶⁷ De nationale identiteit was lang gebaseerd op de liberale, protestantse geschiedenis. Katholieken werden hierdoor uitgesloten, terwijl zij ook onderdeel zijn geweest van de Nederlandse natie ten tijde van de Gouden Eeuw.⁶⁸ Net als bij het collectief geheugen heeft de geschiedschrijving een rol gehad in de vorming van de (nationale) identiteit. Daarom zal de relatie tussen beide onderwerpen terugkomen in mijn thesis, met name om te verklaren wat de keuze voor een bepaald verleden zegt over de identiteit van een spreker of zijn partij.

Bij het kijken naar geschiedenis speelt continuïteit en de mate van de historische afstand een grote rol in de manier waarop het verleden gebruikt en beleefd wordt. Historische afstand is de afstand in tijd tussen het heden en het verleden.⁶⁹ Continuïteit is één van de manieren waarop historische afstand gezien kan worden. Hierbij wordt de illusie gewekt dat het verleden en het heden een geïntegreerd geheel zijn. Deze illusie wordt meestal gecreëerd door het gebruik van bruggen,

⁶⁴ Jan Assman aangehaald in Kansteiner, 'Finding meaning in Memory', 182.

⁶⁵ Zerubavel, *Time Maps*, 3.

⁶⁶ Stuart Hall, 'Who needs Identity?', in Paul du Gay, Jessica Evans and Peter Redman (eds.) *The Identity Reader* (Londen 2005) 16-18.

⁶⁷ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 28.

⁶⁸ Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage landen*, (Ieper 2009) 122 en Tollebeek, 'de Toga van Fruin', 27.

⁶⁹ Zerubavel, *Time Maps*, 50.

bijvoorbeeld door het gebruik van historische analogieën.⁷⁰ Het verleden wordt op deze manier gezien als onderdeel van de hedendaagse identiteit. Historische afstand is groter als er naar het verleden wordt gekeken als discontinu: breuken in de geschiedenis zorgen ervoor dat er afgesloten periodes ontstaan, waardoor er geen integratie is met het heden.⁷¹ Door een grotere historische afstand is het makkelijker om een beeld te krijgen van het verleden, omdat je er zelf niet meer middenin zit.⁷² Ik heb historische continuïteit gebruikt als ik aan wilde geven dat een politicus het heden en het verleden als een geïntegreerde periode ziet. Historische discontinuïteit en historische afstand heb ik als synoniemen gebruikt (dus afstand in de letterlijke zin, niet in relatieve zin) voor politici die het verleden als een afgesloten periode beschouwen.

Het laatste concept dat voor de context van mijn thesis belangrijk is, is het proces van natievorming tijdens deze twee eeuwen. In de negentiende eeuw was de Nederlandse natie nog relatief nieuw, waardoor de behoefte ontstond om legitimatie voor het eigen bestaan te zoeken.⁷³ Deze legitimatie werd gevonden in een gedeeld verleden en was erop gericht om Nederland tot een eenheid te maken. In de twintigste eeuw was men meer gericht op de eigen zuil dan op de Nederlandse staat, hoewel nationalisme en verzuiling sterk aan elkaar verbonden zijn.⁷⁴ Na de Tweede Wereldoorlog werd nationalisme minder belangrijk door de steeds nauwere samenwerking met de andere Europese landen,⁷⁵ totdat er in de jaren 1980 een nieuw nationalisme opkwam in antwoord op deze internationalisering.⁷⁶

In de literatuur lopen de definities van natie en natievorming uiteen. Voor mijn thesis kies ik voor de definitie van Benedict Anderson. Hij stelt dat naties verbeelde politieke gemeenschappen zijn zowel op het gebied van grenzen als soevereiniteit. Een natie is verbeeld omdat zelfs in de kleinste natie de meeste mensen hun medelandgenoten nooit zullen ontmoeten, maar zij de gemeenschap wel zien in hun geest.⁷⁷ Het gaat dan om een sociale en mentale constructie. Onderdelen om deze constructie in stand te houden of te versterken zijn bijvoorbeeld het creëren van een nationale geschiedschrijving en een gezamenlijk collectief geheugen. Om de

⁷⁰ Idem, 40,48.

⁷¹ Zerubavel, 'Time maps', 8, 82.

⁷² M.S. Phillips, 'Rethinking historical distance. From doctrine to heuristic', *History and Theory* 50 (december 2011) 11-12.

⁷³ Mario Carretero, Mike Asensio, en Maria Rodriguez-Moneo (eds.) *History education and the construction of national identities* (Charlotte 2012), 153.

⁷⁴ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 4.

⁷⁵ Aerts 'Land van kleine gebaren', 271-272.

⁷⁶ Rogier van Reekum, 'We waren altijd al nationalistisch', (26-10-2011)

<http://www.socialevraagstukken.nl/site/2011/10/26/we-waren-altijd-al-nationalistisch/> (8-4-2013)

⁷⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londen 2006) 6. Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* 24.

onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden is het verder nodig om te kijken naar de context van de spreker.

Nationalisme en nationale identiteit speelden een belangrijke rol bij de vorming van de Nederlandse natie of gemeenschap, want zij zijn het kader waarin het collectieve en culturele geheugen werden opgebouwd. Daarnaast heeft de natiestaat een grote invloed gehad op de opkomst van de geschiedschrijving.⁷⁸ Historisch analogieën zijn vergelijkingen, gebaseerd op een verleden dat wij ons herinneren (vanuit het collectieve geheugen), maar vaak ook omdat wij sporen ervan nog kunnen zien: er zijn nog gebouwen uit die periode overgebleven, er zijn objecten in musea en er zijn tradities waarin het verleden waarnaar wij verwijzen nog zichtbaar is.⁷⁹

Het gebruik van historische analogieën vereist bij de personen die bereikt moeten worden een minimaal historisch besef, anders zou de analogie niet aanslaan. Dit besef bestaat uit het collectieve geheugen van de mnemonische gemeenschap. Het is dus de kunst van de politiek om hierop in te spelen.⁸⁰ Doordat wij sociale wezens zijn, worden wij telkens beïnvloed door onze omgeving en dit gebeurt ook op het domein van herinnering. Mensen hebben in hun geheugen de geschiedenis opgeslagen zoals zij deze geleerd hebben in hun eigen sociale context. Iedereen in de groep identificeert zich met dit gezamenlijke verleden waardoor het lijkt het alsof er een directe band is tussen gemeenschappen in het heden en in het verleden (historische continuïteit).⁸¹ Historische analogieën zijn dus zowel retorisch instrument als een politieke strategie om een gemeenschap te creëren. Bij het gebruik van de historische analogie wordt er gebruik gemaakt van het collectief geheugen om te verwijzen naar het verleden.

Intertekstualiteit speelt een belangrijke rol in het gebruik van historische analogieën. Intertekstualiteit gaat uit van het principe dat teksten geen op zichzelf staande entiteiten zijn, maar dat zij worden gemaakt in een bepaalde context of discours dat bekend is bij de toehoorders. Teksten zijn hierdoor altijd herhalingen van andere teksten, waarbij de betekenis van woorden komt uit andere teksten of uit eerdere (clusters van) woorden in dezelfde tekst.⁸² Hierbij is de kennis en de achtergrond van de lezer belangrijk omdat hij in staat moet zijn om deze betekenis te herkennen.⁸³ De werking van intertekstualiteit komt redelijk overeen met de werking van de historische analogie. De analogie vraagt ook van de luisteraar of lezer een bepaalde kennis van het verleden om de

⁷⁸ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 28-29.

⁷⁹ Kansteiner, 'Finding Meaning in memory', 182.

⁸⁰ Zerubavel, *Time Maps*, 2.

⁸¹ Idem, 3.

⁸² Maaïke Meijer, 'Counter Textual Violence. On the critique of representation and the importance of teaching its methods', *Woman's Studies Int. Forum* 16:4 (1993) 368. Maaïke Meijer, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*, (Amsterdam 1996) 18.

⁸³ Meijer, 'Countering Textual Violence', 371-372 ; Meijer, *In tekst gevat*, 22-23. Paul Ricoeur, 'Life in Quest of Narrative', in David Wood (ed.) *On Paul Ricoeur: Narrative and interpretation* (Londen 1991) 26-27.

analogie te doorgronden. Mensen herkennen deze analogieën, omdat ze geschiedenis op school hebben gehad, er pas een artikel over hebben gelezen in de krant, een museum hebben bezocht of een programma hebben gezien op televisie.

Het collectieve geheugen is in deze uitleg van de werking van de historische analogie een cruciaal element. Enerzijds omdat het de basis vormt van de historische kennis van een samenleving, anderzijds omdat het ook een deel van de identiteit van de samenleving of natie bepaalt. In het collectieve geheugen liggen de herinneringen van de natie en het volk opgeslagen die belangrijk genoeg waren om te onthouden.⁸⁴ Dit zijn meestal de meest positieve of succesvolle periodes uit de geschiedenis van een land. In Nederland is dit bijvoorbeeld een van de redenen dat de Gouden Eeuw zo prominent aanwezig is in ons collectieve geheugen. Niet alleen het construeren, maar ook het vergeten van bepaalde gebeurtenissen uit de geschiedenis speelt hierbij een belangrijke rol aangezien negatieve aspecten van de geschiedenis worden weggelaten.⁸⁵ Dit is een van de belangrijkste redenen waarom de achttiende eeuw zo weinig aandacht krijgt in de Nederlandse geschiedenis. Er was aan het begin van de negentiende eeuw een algemeen gevoel dat er in de achttiende eeuw een verval ten opzichte van de zeventiende eeuw had plaatsgevonden en dat paste niet in het succesverhaal dat politici in de negentiende en twintigste eeuw wilden vertellen.⁸⁶

Dit succesverhaal van de Gouden Eeuw wordt ondersteund door culturele herinneringen.⁸⁷ In Nederland zijn er nog veel gebouwen, objecten en tradities die direct naar de Gouden Eeuw verwijzen omdat ze in die periode gebouwd of ontstaan zijn. Veel van deze gebouwen en tradities zijn echter pas in de laatste twee eeuwen onderdeel geworden van het collectieve en culturele geheugen.⁸⁸ De VOC-schepen die wij nu nog kunnen zien, zijn pas recent gerestaureerd en het volkslied is pas officieel het volkslied van Nederland sinds 1932.⁸⁹ De Oranjes waren al langer onderdeel van het Nederlandse culturele geheugen, zelfs al sinds de zestiende eeuw, maar de manier waarop er tegen hen wordt aangekeken is gevormd door de geschiedschrijving tijdens de negentiende eeuw, onder invloed van natievorming.⁹⁰

Hierboven beschreef ik de werking van het collectief geheugen als basis voor de historische kennis. De andere werking hiervan is de ontlending van een deel van de identiteit van een samenleving of natie aan het collectieve geheugen. Nationale identiteit ontstaat uit het gevoel dat

⁸⁴ Zerubavel, *Time Maps*, 27.

⁸⁵ Maurice Halbwachs aangehaald in: Olick, *The Collective memory reader*, 139. Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 27-28.

⁸⁶ Aerts 'Land van kleine gebaren', 22.

⁸⁷ Jan Assman aangehaald in Kansteiner, 'Finding meaning in Memory', 182.

⁸⁸ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 58.

⁸⁹ <http://www.wilhelmus.nl/OntstaanWilhelmus.html> 21-12-2012

⁹⁰ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 19.

een persoon onderdeel is van de nationale gemeenschap. Net zoals nationaal besef geen gegeven is, maar moet worden aangeleerd, is ook nationale identiteit niet vanzelf ontstaan. Historici hebben veel invloed gehad op de constructie van een nationaal geschiedverhaal. Hiermee wilden zij de natie en de gemeenschap een gedeeld verleden en dus, op basis van dit verleden, een gedeelde identiteit geven waardoor bepaalde elementen uit de geschiedenis extra belicht worden en andere vergeten.⁹¹ De periode waarin naar het verleden wordt gekeken, speelt een belangrijke rol in de keuze voor het verleden dat wel of niet past bij het politieke doel dat wordt nagestreefd, of de identiteit die de spreker zichzelf wil geven. Omdat de keuze voor een verleden in de analogie iets zegt over de identiteit van de spreker is het kijken naar zijn context belangrijk in de analyse van de bronnen. Omdat ik verwacht dat liberalen en gereformeerden een andere (deel) identiteit uitstralen, denk ik dat ook de manier waarop zij verwijzen anders zal zijn.

In Nederland speelt naast de nationale identiteit ook de religieuze identiteit in de periode van verzuiling een belangrijke rol. Zo hebben de katholieken binnen Nederland een duidelijk andere identiteit dan socialisten of protestanten. Naar buiten toe zijn zij echter in de eerste plaats Nederlander.⁹² Het heersende beeld is dat Nederland een overwegend protestantse natie is en dat deze protestantse waarden hebben geleid tot de bevrijding van Spanje en de Gouden Eeuw. Nederland kende echter ook grote katholieke gemeenschappen: een groot deel van de rijke kooplieden was katholiek of zelfs Joods.⁹³ De rol van katholieken in de Nederlandse samenleving werd tot het einde van de negentiende eeuw niet erkend en zelfs bewust genegeerd omdat dit niet paste bij de identiteit die het land zich wilde aanmeten.⁹⁴

Strijd om de nationale identiteit is een belangrijk onderdeel geweest van de identiteitsvorming in Nederland. In de negentiende eeuw werd de nationale identiteit door de liberalen vooral gebouwd rondom de Tachtigjarige Oorlog, die een protestant karakter droeg. Dit was historisch en religieus gezien controversieel, met name omdat de katholieke rol hierin werd vergeten.⁹⁵ Ook werd er net gedaan alsof er geen geschiedenis voor het begin van de Opstand bestond, terwijl hier voor de katholieken juist hun identiteit gevormd was.⁹⁶ De literatuur is het er in elk geval over eens dat de verzuiling en het ontstaan van subnationale identiteit niet geleid heeft tot

⁹¹ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit*, 28.

⁹² Van der Zeijden, *Katholieke identiteit*, 22.

⁹³ Tollebeek en te Velde, *Het geheugen van de Lage landen*, 122.

⁹⁴ Tollebeek, *Toga van Fruin*, 27.

⁹⁵ Van der Zeijden, *Katholieke Identiteit*, 25. Zie hiervoor bijvoorbeeld het boek: Verraad van het Noorderkwartier van Henk van Nierop uit 1999.

⁹⁶ Tollebeek, *IJkmeesters*, 159-160.

een desintegratie van de Nederlandse samenleving. Het heeft eerder de nationale eenheid versterkt dan bedreigd.⁹⁷

Hoofdstuk 2: bronnen en methoden

Om een analyse te kunnen maken van uitspraken in een politiek debat is het belangrijk om enerzijds te zorgen voor een goede ordening en beschikbaarheid van de primaire bron (de verslagen van de debatten uit de Eerste en Tweede Kamer) en anderzijds te zorgen voor een schema waar ik mij tijdens de analyse aan kan houden. Eerst zal ik mijn bronnen introduceren en daarbij een korte bronnenkritiek geven. Hierna zal ik aangeven op welke manier ik deze bronnen verwerkt heb om een idee te geven over de vraagstelling van mijn thesis en de analyse. In het tweede deel zal ik meer ingaan op de methoden die ik heb gebruikt en de verschillende stappen om de bronnen te kunnen analyseren en vergelijken. Hierbij presenteer ik ook de statistische gegevens van mijn analyse van de bronnen.

2.1 Bronnen

De hoofdbronnen die ik voor de database en voor mijn onderzoek heb gebruikt, zijn verslagen van de Kamerdebatten. Alle debatten sinds 1815 (op de Handelingen van de Eerste Kamer na) zijn in een digitale databank opgeslagen en kunnen door iedereen worden geraadpleegd. Ik heb ervoor gekozen om gebruik te maken van de Handelingen (de schriftelijke verslagen van de debatten) en niet van de bijlagen (Kamerstukken) of de aanhangsels (Kamervragen) van de debatten in de Eerste en Tweede Kamer. De databank van de Staten-Generaal loopt tot en met het jaar 1994. Vanaf 1 januari 1995 zijn alle Kamerverslagen te vinden via de site www.overheid.nl. Deze site heb ik gebruikt om de verwijzingen in de verslagen aan te vullen tot 1999. Naast de digitale databank van de Staten-Generaal heb ik verder gebruik gemaakt van www.parlement.com om mijn database aan te vullen met informatie over de Kamerleden en informatie te vinden over ministers en politieke partijen.

De databank van de Staten-Generaal is niet helemaal volledig, aangezien de Handelingen van de Eerste Kamer pas sinds 1848 worden gepubliceerd. Verder bestaat de databank uit verschillende collecties die verspreid over Nederland bewaard zijn gebleven en pas bij het digitaliseren zijn samengevoegd.⁹⁸ De mogelijkheid bestaat dat er al eerder verslagen verloren zijn gegaan. Bij het

⁹⁷ Blaas, 188.

⁹⁸ <http://www.statengeneraaldigitaal.nl/overdezesite>

digitaliseren zijn stukken tekst gerepareerd of aangevuld als het de duidelijkheid ten goede kwam. Dit kan betekenen dat de tekst niet helemaal meer in originele staat verkeert. Het tekstanalyseprogramma is niet helemaal betrouwbaar. Bij de database van de Staten-Generaal ben ik een aantal fouten tegengekomen, en ook op www.overheid.nl heb ik bij het zoeken een aantal keer gemerkt dat er foutjes zitten in de zoekmachine. Om te zien of de gevonden verslagen relevant waren, heb ik een extra controle uitgevoerd bij de teruggevonden stukken.

Ik heb zowel gezocht in de Eerste als in de Tweede Kamer, omdat veel politici in beide kamers hebben gezeten en omdat de Eerste Kamer de belangrijke rol als *chambre de réflexion* heeft.⁹⁹ Eerste Kamerleden staan weliswaar minder direct in de belangstelling dan Tweede Kamerleden, maar zij behandelen wel dezelfde belangrijke wetsvoorstellen. De verdeling van het aantal verwijzingen is ruim in het voordeel van de Tweede Kamer. Dit is logisch gezien het aantal zetels, 150 om 75 in de laatste vijftig jaar, en vanwege het feit dat de Tweede Kamer meer politiek (in de zin van: op de kiezer gericht) werkt. Tweede Kamerleden spreken niet alleen vanuit het partijstandpunt, maar ook om de kiezer te bereiken.

	19e eeuw	20e eeuw	totaal
Eerste Kamer	3 (4)	77 (33)	80 (25)
Tweede Kamer	77 (93)	161 (67)	238 (74)
Verenigde vergadering	2 (2)	0	20 (0,6)
Staten-Generaal	1 (1)	0	1 (0,3)
totaal	83	238	321

Tabel 2.1: Aantal verwijzingen gemaakt in de Eerste of Tweede Kamer in Nederland tussen 1814 en 1999. Tussen haakjes het percentage ten opzichte van het totaal aantal verwijzingen per eeuw en per twee eeuwen. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

2.1.1 Parlementair stelsel

Voordat ik doorga met de bespreking van de methodes van mijn onderzoek en de opzet van de database, beschrijf ik eerst het Nederlandse parlementaire stelsel .

Na de Bataafse en de Franse tijd kreeg Nederland in 1813 weer een koning (koning Willem I) in plaats van een stadhouder. In de nieuwe grondwet van 1814 werd de Staten-Generaal genoemd als parlement met 55 zetels.¹⁰⁰ Omdat in 1815 de Zuidelijke Nederlanden bij het Koninkrijk der Nederlanden werden gevoegd, kwam er in 1815 alweer een nieuwe grondwet. Hierin werd met

⁹⁹ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvx/verhouding_tussen_eerste_en_tweede_kamer

¹⁰⁰ P. J. Oud, *Honderd Jaren: een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940* (Assen 1987) 1. Ontwikkeling van de tweede kamer op site: http://www.europa-nu.nl/id/vi7hh3619oz3/artikel_81_omvang_tweede_kamer_wijze_van (13-07-2013)

name op aandringen van de Belgische adel een onderscheid gemaakt tussen een Lagerhuis (de Tweede Kamer met 110 leden) en een Hogerhuis (de Eerste Kamer).Leden van deze huizen werden door de koning benoemd voor een bepaalde periode (in de Tweede Kamer) of voor het leven (in de Eerste Kamer).¹⁰¹ Vanwege de grote controle van de koning op de Kamers en zijn eigenhandige optreden waren er weinig vergaderingen en hadden de parlementsleden weinig inspraak. Na de afscheiding van België telde de Tweede Kamer tijdelijk 55 leden, maar na de troonswisseling in 1840 en een grondwetswijziging werd dit aantal op 58 vastgesteld.¹⁰²

De ontwikkelingen in andere landen leidden tot ingrijpende wijziging van de grondwet in 1848 en veranderde ook het parlementaire stelsel.¹⁰³ Het principe van de ministeriële verantwoordelijkheid werd ingesteld en de koning kreeg een minder actieve rol in de politiek toebedeeld. Ook de manier waarop het parlement gekozen werd veranderde: voor het eerst kon een deel van de burgers stemmen op kandidaten in de eigen kieskring. Uitsluitend mannen boven de 23 die een bepaald bedrag aan belasting betaalden mochten hun stem uitbrengen op één van de kandidaten.¹⁰⁴ De kandidaat met de meerderheid in een bepaalde kieskring kreeg de zetel in de Tweede Kamer.¹⁰⁵ Het aantal zetels werd afhankelijk van het aantal inwoners, waarbij er in 1848 gesteld werd dat er één zetel per 45000 inwoners beschikbaar was. Dit aantal zou elke 5 jaar worden herzien.¹⁰⁶ Zo startte de Tweede Kamer in 1848 met 68 zetels, werd dit in 1859 al bijgewerkt naar 72 en meerdere correcties werd in 1888 uiteindelijk bepaald dat de Tweede Kamer 100 zetels zou tellen.¹⁰⁷

In 1917 vond de volgende grote wijziging plaats: het censuskiesrecht werd vervangen door een algemeen kiesrecht voor alle mannen vanaf 23 jaar, met in 1919 ook het algemeen kiesrecht voor vrouwen vanaf 23 jaar. Voortaan werd er ook gekozen volgens evenredige vertegenwoordiging en werden politieke partijen en kandidaatstellingen steeds belangrijker.¹⁰⁸ In de negentiende eeuw waren er nog geen politieke partijen, maar wel twee hoofdstromingen (conservatieven en liberalen) die tegenover elkaar stonden.¹⁰⁹ Hiernaast kwamen de antirevolutionairen op, die in 1879 de allereerste politieke partij oprichtten: de Antirevolutionaire Partij (ARP). De liberalen,katholieken en socialisten volgden dit voorbeeld door ook eigen partijen te stichten, terwijl de conservatieven

¹⁰¹ Oud, *Honderd Jaren*, 3.

¹⁰² Ontwikkeling zetelaantal Tweed Kamer op :

<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/Repertorium/app/instellingen/5/> (13-07-2013)

¹⁰³ Oud, *Honderd Jaren*, 16.

¹⁰⁴ http://www.parlement.com/id/vglrdyd9plkn/negentiende_eeuws_districtenstelsel_in (13-07-2013)

¹⁰⁵ <http://www.parlement.com/id/vhnnmt7ieeyb/kiesstelsels> (13-07-2013)

¹⁰⁶ Oud, *Honderd Jaren*, 31.

¹⁰⁷ http://www.parlement.com/id/vglrdyd9plkn/negentiende_eeuws_districtenstelsel_in (13-07-2013)

¹⁰⁸ http://www.parlement.com/id/vglrdyd9plkn/negentiende_eeuws_districtenstelsel_in (13-07-2013)

¹⁰⁹ Oud, *Honderd Jaren*, 25.

opgingen in de verschillende partijen. Een nieuw verschijnsel hierbij was dat er hierdoor geen politieke stroming meer was met een absolute meerderheid, waardoor de partijen door samen te werken moesten komen tot een regering. De formatie is nog steeds een belangrijk en soms moeizaam onderdeel van het hele verkiezingsproces.¹¹⁰

Tot aan de jaren 1960 was dit een stabiel systeem, mede dankzij de verzuiling. Er veranderde weinig in de zetelaantallen van de grotere partijen, waardoor er ook weinig veranderde in de samenstelling van het kabinet en de partijen. In 1956 werd de Tweede Kamer uitgebreid naar het huidige aantal van 150 zetels.¹¹¹ De belangrijkste wijzigingen hierna hebben vooral betrekking op de versnippering in het politieke veld als gevolg van de ontzuiling en een verandering van het kiesrecht. Met een aantal kleinere grondwetswijzigingen werd de minimumleeftijd voor actief en passief kiesrecht verlaagd naar 18 jaar.¹¹²

	Katholieken	Liberalen	Socialisten	Protestanten	overig	totaal (n=)
1918	30 (30%)	20 (20%)	26 (26%)	22 (22%)	2 (2%)	100
1922	32 (32 %)	16 (16%)	22 (22%)	28 (28%)	2 (2%)	100
1925	31 (31%)	16 (16%)	25 (25%)	27 (27%)	1 (1%)	100
1929	30 (30%)	15 (15%)	26 (26%)	27 (27%)	2 (2%)	100
1933	29 (29%)	13 (13%)	27 (27%)	29 (29%)	2 (2%)	100
1937	31 (31%)	10 (10%)	26 (26%)	29 (29%)	4 (4%)	100
1946	32 (32 %)	6 (6%)	39 (39%)	23 (23%)	0	100
1948	33 (33%)	8 (8%)	35 (35%)	24 (24%)	0	100
1952	32 (32 %)	9 (9%)	36 (36%)	23 (23%)	0	100
1956	49 (33%)	13 (9%)	57 (38%)	31 (20%)	0	150
1959	49 (33%)	19 (13%)	53 (35%)	29 (19%)	0	150
1963	50 (33%)	16 (11%)	51 (34%)	30 (20%)	3 (2%)	150

Tabel 2.2: zetelverdeling in de Tweede Kamer tussen de grootste vier stromingen van 1918 tot en met 1963. In 1956 werd het aantal leden verhoogd naar 150. Bron: mr. J.P. Oud, 'Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940', (Assen 1987),435-436.

2.1.2 Database

Ik heb in de databanken met de verslagen van de Eerste en Tweede Kamer op de volgende zoektermen gezocht: "Gouden Eeuw", "zeventiende eeuw", en "17e eeuw". Deze algemene zoektermen heb ik gekozen om ervoor te zorgen dat ik zoveel mogelijk resultaten zou krijgen van alle verschillende partijen. Met een meer specifieke zoekterm loop je de kans om invulling te geven aan het beeld van de Gouden Eeuw dat je zelf voor ogen hebt en dat misschien wel meer overeenkomt met de identiteit van bijvoorbeeld de liberalen dan de calvinisten. De zoektermen hebben in totaal 321 resultaten opgeleverd van verwijzingen die gemaakt zijn tussen 1815 en 1999. 1815 is als

¹¹⁰ http://www.parlement.com/id/vhnnmt7ltkw9/historische_ontwikkeling_kiesstelsels_en (13-7-2013)

¹¹¹ http://www.parlement.com/id/vhnnmt7ltkw9/historische_ontwikkeling_kiesstelsels_en (13-7-2013)

¹¹² http://www.parlement.com/id/vhnnmt7ltkw9/historische_ontwikkeling_kiesstelsels_en (13-7-2013)

beginjaar gekozen omdat de bronnen pas vanaf dit ogenblik beschikbaar zijn. 1999 heb ik gekozen als einddatum omdat het de twintigste eeuw afsluit.

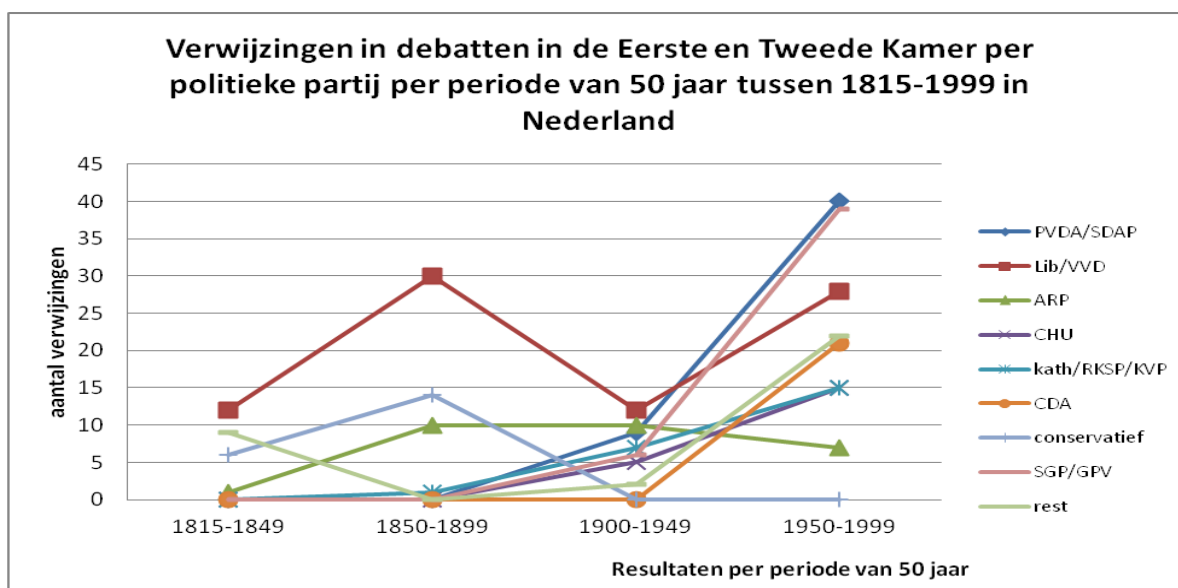
Om de gevonden resultaten in de verslagen van Kamerdebatten snel en makkelijk terug te kunnen vinden heb ik een spreadsheet aangemaakt in Excel, met daarin alle gevonden verwijzingen. Naast de datum van het debat, de kamer waarin dit plaatsvond en een aantal variabelen¹¹³, heb ik ook het onderwerp van de verwijzing, de naam van de spreker, zijn beroep en opleiding en de politieke voorkeur of partij van de spreker opgenomen. Hierdoor was het onder andere mogelijk om een overzicht te maken van het aantal verwijzingen per periode van 50 jaar en 10 jaar.¹¹⁴ Op basis van deze grafieken valt op dat zowel in de periode 1850-1899 als in de periode 1950-1999 er meer verwijzingen zijn dan in de andere periodes. Vanwege de verschillen in beide eeuwen¹¹⁵, vond ik het opvallend dat er telkens significant meer verwijzingen waren gemaakt dan in het begin van de eeuw. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat er voor de periode mei 1940- september 1945 geen gegevens zijn vanwege de oorlog. Ook in de jaren 1870 zijn er niet of nauwelijks Kamerverslagen gemaakt of bewaard gebleven. Van sommige jaren kon ik geen verslagen achterhalen en van andere jaren waren er slechts 2 of 3 verslagen beschikbaar. Dit verklaart naar alle waarschijnlijkheid ook het gat in de gegevens in mijn grafiek.

Voor alle vier de periodes heb ik ook bijgehouden hoeveel sprekers van een bepaalde partij of groepering een verwijzing hebben gemaakt. In de tweede helft van de negentiende eeuw blijken de liberalen (toen nog geen partij maar een groepering) veel meer vergelijkingen te hebben gemaakt ten opzichte van de andere partijen en in de twintigste eeuw geldt hetzelfde voor de gereformeerde partijen (Staatkundig Gereformeerde Partij/SGP en het Gereformeerd Politiek Verbond/GPV).

¹¹³ Variabelen: dag, maand, jaar, aantal pagina's van het verslag, zoekterm, onderwerp citaat, spreker, partij, relevantie citaat, 1e of 2e kamer, link naar citaat.

¹¹⁴ Zie bijlage 1 en 2

¹¹⁵ In de negentiende eeuw was men bezig met het creëren van de Nederlandse natiestaat en in de twintigste eeuw had men net de Tweede Wereldoorlog achter de rug, en werden de negatieve gevolgen van de natiestaat kritisch bekeken, zie hoofdstuk 1.2

Grafiek 2.1: Aantal verwijzingen per partij/stroming per periode van 50 jaar in Nederland tussen 1815 en 1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

Met name in de periode 1950-1999 is het interessant om te zien dat de gereformeerden zoveel verwijzingen hebben gemaakt, terwijl zij maar een klein aantal zetels hadden in de Eerste en Tweede Kamer. Ik heb dit in een tabel uitgewerkt. Hierbij heb ik voor de periode 1950-1999 het totaal aantal zetels genomen over deze periode en het totaal aantal zetels dat een bepaalde partij had in deze periode. Aan de hand hiervan is een percentage te zien dat weergeeft hoeveel procent van de zetels door die partij zijn bezet in die 50 jaar. Dit heb ik afgezet tegen het percentage verwijzingen dat gemaakt is door een partij. Bij de meeste partijen komen deze percentages redelijk overeen, maar alleen bij de gereformeerden is er een enorm verschil in het zetenaandeel en het aandeel in de verwijzingen (+18.1%). Dit vraagt dan ook om een verdere verklaring in hoofdstuk 4.

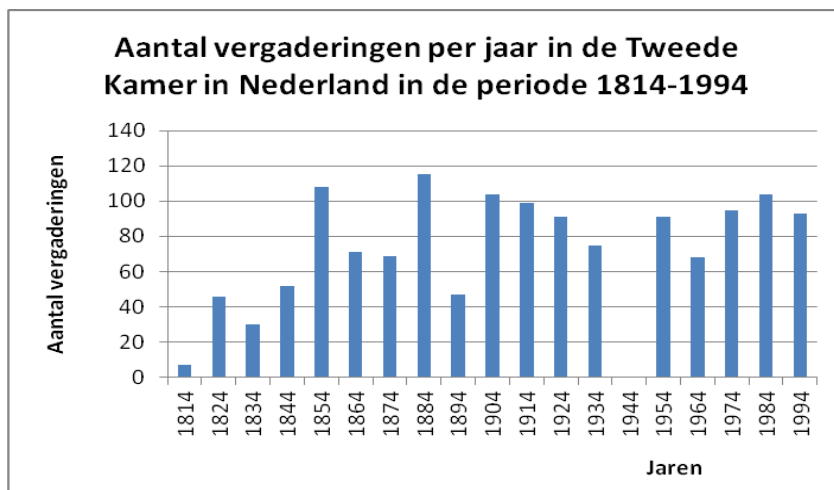
	verwijzingen	% verwijzingen	aandeel zetels in %	verschil
PVDA	40	21,3	29,6	-8,3
VVD	23	12,3	15,1	-2,8
ARP	7	3,7	5,2	-1,5
CHU	15	8	4	4
KVP	15	8	14,9	-6,9
CDA	21	11,2	12,7	-1,5
SGP/GPV	39	20,8	2,7	18,1
rest	27	14,7	15,8	-1,1
totaal	187	100	100	0

Tabel 2.3: Periode 1950-1999: aantal verwijzingen per partij in absolute en relatieve hoeveelheid, gerelateerd aan het percentage zetels over de gehele periode 1950-1999. www.statengeneraaldigitaal.nl en www.parlement.com

Er zijn verschillende verklaringen mogelijk voor de verschillen in het aantal verwijzingen per periode. Ten eerste werd zowel in de negentiende als in de twintigste eeuw het aantal

parlementsleden verhoogd ten opzichte van de periode ervoor, wat de absolute toename kan verklaren.¹¹⁶ Ook de taak van de staat en het parlement veranderde tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Van een 'nachtwakersstaat' net na de invoering van de grondwet in 1848 is de staat uitgegroeid tot een verzorgingsstaat met vele extra taken, waardoor er ook meer wetten en debatten zijn.

Daarnaast valt op dat het aantal vergaderingen nauwelijks is toegenomen, maar dat het totaal aantal pagina's van de debatten per jaar wel behoorlijk is gestegen. In de grafieken is dit duidelijk waar te nemen, net als de stijging in het relatieve aantal pagina's per debat. De gegevens zijn gemeten door het laatste verslag van elk parlementair jaar op te zoeken (dus het parlementaire jaar 1850-1851 staat onder 1851), en hiervan de laatste pagina te gebruiken om te zien hoeveel pagina's het totale jaar bevat. De paginanummers worden namelijk per jaar doorgeteld. Ik heb hier gekozen voor grafieken die elk tiende jaar (1814, 1824 etc.) laten zien, omdat zij dezelfde trend weergeven als de complete grafiek per jaar.¹¹⁷ Het jaar 1944 kan niet worden weergegeven door de Tweede Wereldoorlog. Het jaar 1874 is het enige jaar van de jaren 1870 waar het laatste verslag van de Tweede Kamer te vinden was in de database. Daarnaast stopt de grafiek in 1994, omdat de verslagen van 1995 en verder digitaal zijn opgenomen in een andere site, en dus geen paginanummers meer tellen.

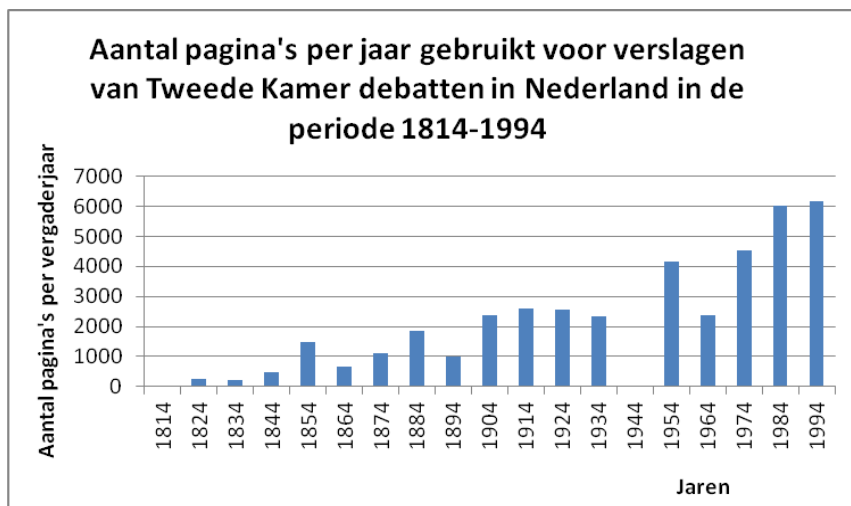

Grafiek 2.2: aantal vergaderingen per jaar van de Tweede Kamer, weergegeven elk tiende jaar. Bron:

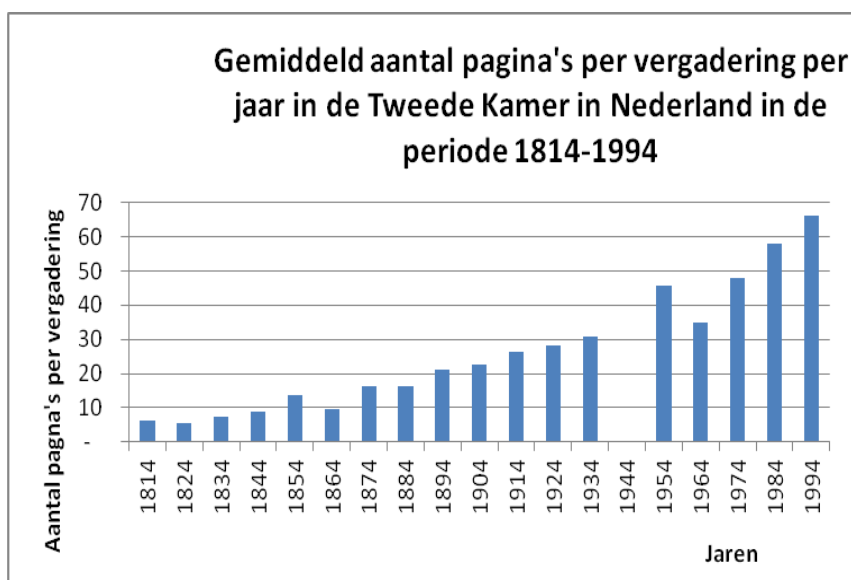
www.statengeneraaldigitaal.nl

¹¹⁶ Zie kopje 2.1.1 parlementair stelsel

¹¹⁷ Bijlage 3

Grafiek 2.3: totaal aantal pagina's van de debatten in de Tweede Kamer, weergegeven elk tiende jaar. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

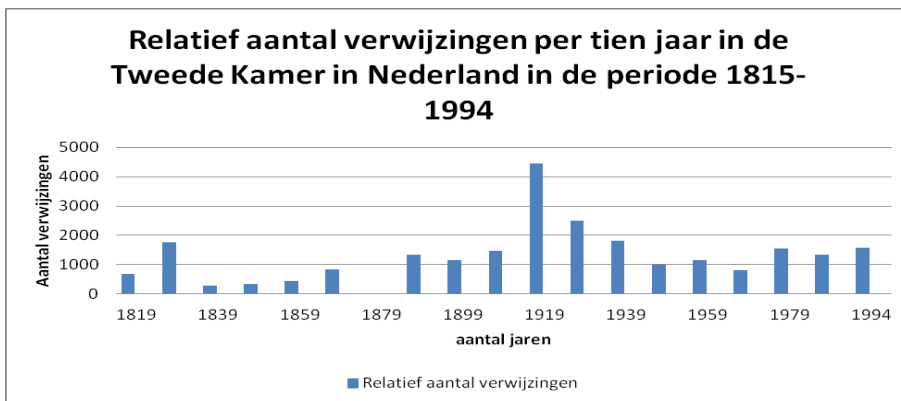
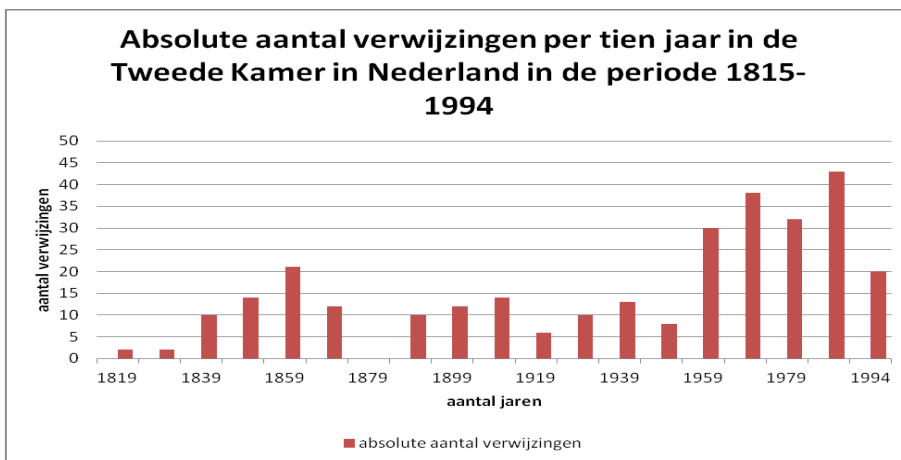

Grafiek 2.4: gemiddeld aantal pagina's per vergadering in de Tweede Kamer, weergegeven elk tiende jaar. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

Het kan dus goed zijn dat een stijgend aantal verwijzingen een gevolg was van het stijgende aantal pagina's dat per debat gebruikt werd. Dit had ook weer te maken met de uitbreiding van het aantal kamerleden, die allemaal spreektijd kregen. Daarnaast waren er in de twintigste eeuw veel meer verschillende partijen en groeperingen in de Tweede Kamer terecht gekomen, die ook weer elk hun kans krijgen om hun mening te verdedigen.¹¹⁸ In Grafieken 2.5 en 2.6 wordt het relatieve aantal verwijzingen (hoeveelheid pagina's per verwijzing) vergeleken met het absolute aantal verwijzingen. Wat opvalt is dat er geen toename is in het relatieve aantal verwijzingen in de tweede helft van de negentiende en twintigste eeuw. Dit is wel het geval voor het absolute aantal verwijzingen. Een

¹¹⁸ Waar er in het begin van de negentiende eeuw ruwweg twee stromingen waren (liberaal en conservatief), blijkt dat rond de eeuwwisseling dit aantal gegroeid is naar 13 (www.politiekcompendium.nl) In de tabel op www.parlement.com is het overzicht na de Tweede Wereldoorlog te zien. Op deze lijst staan 32 verschillende politieke partijen. http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx6/zetelverdeling_tweede_kamer_1946_heden

verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat het aantal pagina's gedurende de eeuw gestegen is met een minder steile curve dan het aantal verwijzingen. Hierdoor daalt het relatieve aantal verwijzingen. De piek in het relatieve aantal verwijzingen in 1919 komt dan ook voort uit een stijging van het aantal pagina's (van 20000 naar 26000) gekoppeld aan een daling van het aantal verwijzingen (van 14 naar 6). Dit maakt mijn keuze voor de periodes aan het einde van de eeuw verdedigbaar, omdat de stijging van het aantal pagina's ongeveer gelijkloopt met de stijging van het aantal verwijzingen. Dit is te zien aan het relatieve aantal verwijzingen in het tweede deel van de twintigste eeuw, dat ongeveer gelijk blijft.

Grafiek 2.5 en 2.6: Het relatieve en absolute aantal verwijzingen, weergegeven per tiende jaar (1839=periode 1830-1839). Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

Hiernaast waren er nog enkele moeilijkheden die de resultaten gering zouden kunnen beïnvloeden, maar die wel vermeld moeten worden. Er zijn een aantal jaren waar een buitengewoon vergaderjaar in de zomer heeft plaatsgevonden. Dit gebeurde bijvoorbeeld ten tijde van grote grondwetswijzigingen en herzieningen (1848, 1917, 1946, 1948, 1963, 1971 en 1983) of als er vervroegd verkiezingen waren uitgeschreven en er dringende problemen waren en in oorlogstijd. Vaak waren dit maar een aantal zittingen (rond de 10, ongeveer 150-200 pagina's in totaal). Voor de jaren 1848 en 1849 moest ik zelf het aantal zittingen uitrekenen omdat op de verslagen van de

debatten geen telling werd bijgehouden. Ik heb dit uitgerekend aan de hand van de hoeveelheid verslagen die ik in het hele parlementaire jaar kon vinden. Voor het jaar 1850 zijn er geen pagina's bijgehouden en dit was niet meer na te gaan.

2.1.3 Tegen-analyse

Om te bewijzen dat de resultaten uit de databank wel degelijk significant zijn heb ik naast de analyse op de algemene zoektermen ook een tegen-analyse uitgevoerd met vier zoektermen die een uitwerking zijn van een perceptie op de Gouden Eeuw. De zoektermen vertegenwoordigen een deel van het verleden van respectievelijk de gereformeerde en de liberale partijen. De 'Synode van Dordrecht' en de 'Statenbijbel' zijn de gereformeerde zoektermen, en de 'VOC' en 'Michiel de Ruijter'¹¹⁹ zijn de liberale zoektermen. De gevonden resultaten van deze opdrachten leverden enkele praktische problemen op ten aanzien van de zoekmachine en de spelwijze van de begrippen. Dit was met name een probleem voor de liberale zoektermen.

Bij 'VOC', kreeg ik een paar honderd resultaten waarvan het grootste gedeelte niet de gevonden zoekterm weergaf. Het programma van de zoekmachine las heel vaak het woord 'voor' of 'voer' als VOC. Daarnaast waren er andere bedrijven of verdragen met de afkorting voc. Bij de naam Michiel de Ruijter was er een probleem met de spelwijze, waardoor ik dit op twee verschillende manieren heb ingevuld in de zoekmachine. Door het gebruiken van de hele naam achter elkaar als één zoekterm heb ik waarschijnlijk de resultaten die verwezen naar Kamerleden met dezelfde achternaam vermeden. Het is mogelijk dat hierdoor ook verwijzingen naar 'admiraal de Ruyter' of naar 'Michiel Adriaenszoon de Ruyter' niet zijn meegenomen. Hetzelfde geldt voor de Synode van Dordrecht: als er verwezen is naar delen van deze term in de verslagen, dan zijn deze gevonden door de zoekmachine. Bij het begrip Statenbijbel heb ik geen problemen voorzien of gehad met de spelling.

Voor de tegen-analyse heb ik gebruik gemaakt van de capture-recapture methode. Hierbij worden de analyse en de tegen-analyse naast elkaar gezet om te kijken hoeveel dubbele resultaten er zijn. Een hoog aantal dubbele resultaten betekent dat mijn databank een zeer representatief beeld geeft van het totale aantal verwijzingen naar de Gouden Eeuw. Een klein aantal dubbele resultaten betekent dat er waarschijnlijk slechts een klein deel van het totaal aantal verwijzingen in mijn database verwerkt is. Zoals te zien is in de tabel hieronder zijn slechts twee verwijzingen over de

¹¹⁹ Hier heb ik twee verschillende soorten spelling gebruikt als zoekterm: de Ruijter en de Ruyter. In de resultaten heb ik dit samengevoegd tot de moderne spelling van zijn naam. De verdeling in de zoekopdrachten was 2x de Ruijter en 18x de Ruyter.

periodes 1850-1899 en 1950-1999 geheel hetzelfde. Voor de periode 1850-1899 lijken de specifieke zoektermen niet veel toe te voegen, omdat er überhaupt maar vijf resultaten gevonden zijn.

Voor de periode 1950-1999 is dit wat ingewikkelder. Naast de twee dubbele resultaten waren er nog vijf andere verwijzingen gemaakt in eenzelfde debat, maar door verschillende sprekers. Ongeveer 3% van het aantal verwijzingen uit de tegenanalyse is dubbel, wat zou betekenen dat mijn onderzoek slechts 3% van het totaal aantal verwijzingen zou bevatten. Een snelle rekensom levert dan een totaal van bijna 5000 verwijzingen op, wat wel heel erg hoog is. Het lijkt dus niet mogelijk om het totale aantal verwijzingen te schatten met deze methoden.

Met meer en uitgebreidere zoektermen was er waarschijnlijk een completer beeld ontstaan, maar dit was qua tijd niet haalbaar. Daarnaast heb ik eerder al uitgelegd dat een invulling van het beeld van de Gouden Eeuw bepaalde partijen al uitsluit of juist extra aanspreekt en dat beïnvloedt de uitkomsten van het onderzoek ook. Als laatste wil ik opmerken dat het grootste probleem in de zoekmachine van de Staten-Generaal zelf zit. Het woord VOC ben ik meerdere malen tegengekomen in mijn database, naast het gebruik van de algemene termen, maar deze resultaten zaten niet in de tegenanalyse. Blijkbaar kon de zoekmachine de woorden hierbij niet lezen.

1850-1899	Algemene verwijzingen	Specifieke verwijzingen	dubbele resultaten
liberalen	30 (55%)	2 (40%)	0
Antirev.	10 (18%)	3 (60%)	0
conserv.	14 (25%)	0	0
katholieken	1 (2%)	0	0

Tabel 2.4: Algemene verwijzingen (Gouden Eeuw, zeventiende eeuw en 17e eeuw) afgezet tegen specifieke verwijzingen (Synode van Dordrecht, 'Statenbijbel', 'VOC', 'Michiel de Ruijter') met in de derde kolom de resultaten die in beide zoekopdrachten voorkwamen in Nederland in debatten van de Eerste en Tweede in de periode 1850-1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

1950-1999	Algemene verwijzingen	Specifieke verwijzingen	dubbele resultaten
liberalen	28 (15%)	16 (28 %)	1
Christelijken	58 (31%)	16 (28 %)	1
Socialisten	46(25%)	19 (32 %)	0
Gereformeerden	39 (21%)	7 (12 %)	0

Tabel 2.5: Algemene verwijzingen (Gouden Eeuw, zeventiende eeuw en 17e eeuw) afgezet tegen specifieke verwijzingen (Synode van Dordrecht, 'Statenbijbel', 'VOC', 'Michiel de Ruijter') met in de derde kolom de resultaten die in beide zoekopdrachten voorkwamen in Nederland in debatten van de Eerste en Tweede in de periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

Wat opvalt bij het analyseren van de cijfers van de specifieke zoektermen, is dat het aandeel van relatief grote partijen als de antirevolutionairen en de katholieken bijhoorlijk is gedaald ten opzichte van de algemene zoektermen (zie tabel 2.3). Dit lijkt logisch, aangezien de gebruikte zoektermen van de tegenanalyse geen onderdeel zijn van het verleden van hun specifieke groep. Katholieken hebben vanzelfsprekend niet zoveel met protestants-christelijke termen als de Statenbijbel en de Synode van Dordrecht. Antirevolutionairen zouden deze affiniteit vanuit de grondslag van hun partij wel kunnen hebben, maar in 1950 waren er al twee afsplitsingen geweest van groepen gereformeerde politici. Deze afsplitsingen resulteerden in de oprichting SGP en het GPV.¹²⁰ Hoewel ik gekozen heb voor gereformeerde zoektermen is ook hun aantal verwijzingen relatief gezien gedaald (hoewel zij nog steeds veel verwijzingen maken voor hun aantal zetels) , terwijl bij de liberalen het relatieve aantal verwijzingen juist gestegen is bij deze tegen-analyse.

	verwijzingen	% verwijzingen	aandeel zetels in %	verschil
PVDA	13	20	29,6	-9,6
VVD/D66	16	24,6	15,1	9,5
ARP	0	0	5,2	-5,2
CHU	5	7,7	4	3,7
KVP	1	1,5	14,9	-13,4
CDA	10	15,4	12,7	2,7
SGP/GPV	7	10,8	2,7	8,1
overig	13	20	15,8	4,2
totaal	65	100	100	0

Tabel 2.6: Periode 1950-1999: aantal verwijzingen aan de hand van specifieke zoektermen, per partij in absolute en relatieve hoeveelheid, gerelateerd aan het percentage zetels over de gehele periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl, www.overheid.com en www.parlement.com .

Is er dan ook een verschil tussen verwijzingen gemaakt vanuit een specifieke zoekterm of verwijzingen vanuit een neutrale zoekterm? Waar de neutrale verwijzingen vaak gebruikt werden om een argument te versterken, wordt een verwijzing naar bijvoorbeeld Michiel de Ruyter veel vaker gebruikt omdat het debat over hem gaat (zoals een herdenking), dan als onderdeel van een argument. Een verwijzing naar een voorwerp, persoon of bedrijf gaat ook vrijwel nooit gepaard met een directe tijdsaanduiding, maar wordt meer als een historisch voorbeeld gebruikt.¹²¹ Een voorbeeld hiervan is een verwijzing van staatssecretaris van Eekelen naar Michiel de Ruyter: “De heer Schutte heeft een interessant citaat uit de geschiedenis naar voren gebracht. Daarmee toonde hij opnieuw

¹²⁰ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrogvuw/anti_revolutionaire_partij_arp (18-11-2013)

¹²¹ Zoals dit citaat van de heer van der Hulst (CDA) op 28 mei 1980 in de Eerste Kamer in een debat over Buitenlandse Zaken, 794: ‘Ik heb ook in mijn leven iets gedaan aan geschiedenisstudie. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de Levantcompagnie, ik denk ook aan een man als Michiel de Ruyter, die in het Middellandse Zeegebied zo nu en dan een soort egotrip op het gebied van buitenlandse politiek nam.’

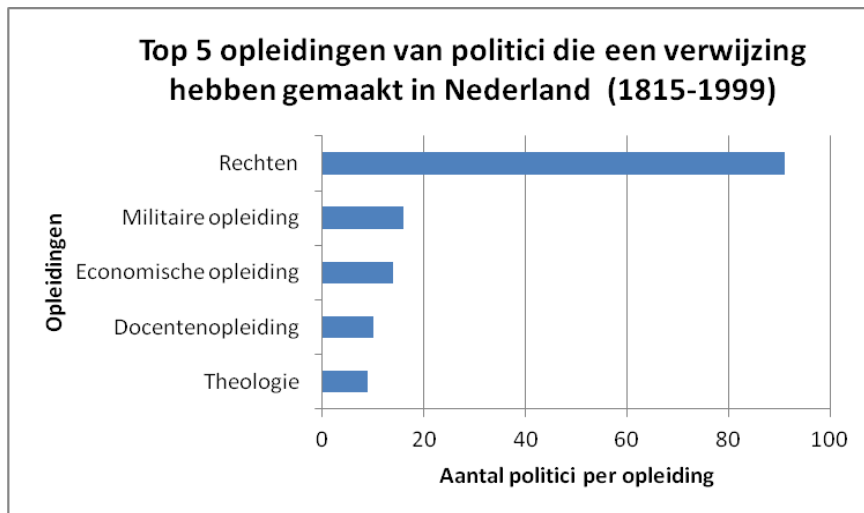
aan hoe Michiel de Ruyter zijn mannetje stond, zelfs wanneer hij niet op zijn schip was.”¹²² De betekenis achter de verwijzing, bijvoorbeeld de Gouden Eeuw als periode van macht of voorspoed, is minder duidelijk aanwezig dan bij de neutrale zoektermen. Dit is een logisch gevolg van het feit dat er al een specifieke historische gebeurtenis of persoon wordt gekozen. Mijn zoektermen hebben uiteindelijk meer resultaten opgeleverd dan de selectieve sample van specifieke zoektermen die niet neutraal zijn. Mijn zoektermen zorgen voor een soort aselechte steekproef, omdat ze zo breed zijn dat elke politieke partij er een verwijzing naar kan maken en er zijn eigen betekenissen in zou kunnen leggen. Dit blijkt ook uit het feit dat alle richtingen en stromingen wel één keer in de database voorkomen. Specifieke zoektermen sturen het onderzoek juist in een bepaalde richting omdat het al een invulling van het beeld van de Gouden Eeuw is. Hiermee sluit je partijen uit die een persoon of gebeurtenis uit de Gouden Eeuw niet als onderdeel van hun verleden zien en dat leidt tot een onderzoek met minder representativiteit.

2.1.4 Achtergrond van de sprekers

De in totaal 321 verwijzingen zijn gemaakt door 219 unieke sprekers in de Eerste of Tweede Kamer. Om de achtergrond van deze politici te onderzoeken heb ik gekeken naar hun opleidingen en hun beroepen. Hieruit bleek dat er veel politici zijn geweest die meerdere opleidingen hebben gevolgd en meerdere beroepen hebben beoefend, waardoor ik soms keuzes moest maken met betrekking tot het hoofdberoep. Ik heb hierbij gekeken naar het beroep dat het langst is uitgeoefend, met als voorwaarde dat men dit beroep al moest beoefenen voordat men in de politiek terecht kwam. Sommige politici zijn namelijk na hun politieke carrière in een compleet andere sector terecht gekomen.

Uit een analyse van de opleidingen van politici blijkt dat de meesten een rechtenstudie hebben gedaan (91). Bij 76 van hen was rechten ook de enige of hoofdstudie. Een groot deel van deze politici komt uit de negentiende eeuw, waar het voor de hogere klassen gebruikelijk was om rechten te gaan studeren. Ook de politici met militaire opleiding (officieropleiding of opleiding tot marinier) kwam allemaal uit de negentiende eeuw. Veel van de politici uit deze tijd hadden een zelfde soort opleiding en achtergrond. Tijdens de twintigste eeuw kwam hier meer diversiteit met verschillende sociale studies, exotische studies als andragologie en ook meer technische studies. In totaal zijn er zeven politici geweest die slechts de lagere school hebben afgerond, en vier die helemaal geen opleiding hadden afgerond. Van vier andere politici was de opleiding onbekend.

¹²² Digitaal archief van de Staten Generaal (1815-1994). Handelingen Tweede Kamer 27 augustus 1985. Debat over Marokko, 6256.

Grafiek 2.7: Top 5 van opleidingen van politici in Nederland in de periode 1815-1999. Bronnen: www.statengeneraaldigitaal.nl, www.overheid.nl en www.parlement.com

Uit de verzamelde gegevens blijkt in elk geval dat in de negentiende eeuw de achtergrond van de sprekers vaak hetzelfde was, en nauwelijks een afspiegeling van de samenleving. Ditzelfde gold voor de beroepen die werden uitgeoefend door politici. Maar liefst 54 politici waren werkzaam als advocaat, rechter, notaris, burgemeester of een combinatie van deze beroepen. De meeste hiervan deden dit in de 19e eeuw. De tweede grote groep (34) was werkzaam in het onderwijs. Hieronder vallen zowel docenten aan de lagere school, middelbare school of hoogleraren. De derde grote groep politici was werkzaam als ambtenaar of bestuurder voordat ze definitief de politiek ingingen. Hierbij ging het in totaal om 30 politici. Interessant is het nog om te vermelden dat veertien politici een carrière als militair hebben gehad, voordat zij in de politiek kwamen (meestal ook in de negentiende eeuw), tien politici van beroep predikant geweest zijn of bleven tijdens hun Kamerlidmaatschap (waaronder de heren Kersten, Zandt en Mieras van de SGP) en er ook vier boeren in de tweede kamer hebben gezeten (voor resp. de BP, CHU, CDA en SGP).

Waar zijn de dan de mensen die een relatie hebben met geschiedenis? Uit de analyse bleek, dat maar twee van de politici die een verwijzing hebben gemaakt, geschiedenis gestudeerd hebben, waarvan slechts één dit als hoofdstudie deed. De heer Postma van het CDA studeerde geschiedenis en rechten en maakte vijf verwijzingen in de Tweede Kamer, waarvan er één in hoofdstuk vier verder wordt besproken. De heer van der Werff van de VVD studeerde geschiedenis (was werkzaam als hoogleraar geschiedenis) en maakte twee verwijzingen in de Eerste Kamer die ik als niet-relevant (te algemeen of niet uitgebreid genoeg) heb aangemerkt. Deze verwijzingen zijn niet heel anders dan die van andere parlementsleden. De geschiedkundige achtergrond van de heer Postma zou wel een reden kunnen zijn voor het feit dat hij zo veel verwijzingen heeft gemaakt.

Slechts acht politici van de 219 sprekers bleken een beroep uit te oefenen dat met geschiedenis te maken had.¹²³ Ook bij deze politici was er geen verschil tussen hun verwijzingen en dat van anderen. Slechts drie van de 8 verwijzingen zijn door mij als relevant aangemerkt, maar uit hun verwijzingen was niet op te maken dat zij in hun beroep met geschiedenis te maken hadden. Gezien dit lage aantal politici met een geschiedenisachtergrond (slechts 4% van het totale aantal sprekers) lijkt het erop dat het niet nodig is om een relatie met geschiedenis te hebben om er een verwijzing naar te maken. De politieke achtergrond van deze mensen is verder zeer divers (zie tabel 2.4).

	Beroep	opleiding
ARP	2	
CDA		1
CHU	1	
conservatie	2	
KVP	1	
PVDA	1	
VVD	1	1

Tabel 2.5: Politieke partijen van politici in Nederland die een relatie hebben met geschiedenis door hun beroep of hun opleiding (1815-1999). Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.parlement.com

2.2 Methodes

In de vorige paragraaf heb ik mijn bronnen geïntroduceerd en de manier waarop ik deze verwerkt heb. Aan de hand van de database en de hierop gebaseerde grafieken, heb ik gekozen voor twee periodes die ik nader ga bestuderen. In de negentiende eeuw neem ik de liberalen als uitgangspunt vanwege hun belangrijke rol in de politiek van Nederland en de hoeveelheid verwijzingen die zij maakten. Ik zal in hoofdstuk 3 door vergelijkingen van liberalen te analyseren, uitleggen wat de invloed van liberalen op het collectief geheugen is geweest en wat dit zegt over het collectief geheugen en de nationale identiteit van Nederland. In de twintigste eeuw neem ik als uitgangspunt de gereformeerden die ondanks hun marginale rol in de Nederlandse politiek een enorm aandeel in het aantal verwijzingen hebben gehad. Ook voor deze periode analyseer ik hun rol in de vorming van het collectief geheugen en de nationale identiteit.

In de hoofdstukken 3 en 4 zal ik een deel van de gevonden verwijzingen uitwerken in verschillende stappen om ze vervolgens met elkaar te kunnen vergelijken. Ten eerste verbind ik de thema's van de debatten en de keuze voor historische onderwerpen met de ideologie van de sprekers. Daarna analyseer ik de keuze voor historische afstand of continuïteit waarmee het verleden bekeken wordt en de manier waarop terug wordt gekeken naar het verleden (positief of negatief).

¹²³ Hiervan was er één hoogleraar, twee waren historicus en vijf waren docent geschiedenis

Hierna beantwoord ik de vraag wat al deze informatie kan zeggen over het collectieve geheugen van Nederland.

De context van de spreker en zijn of haar persoonlijk achtergrond zijn belangrijk bij het analyseren van een citaat. Iemands beroep of overtuiging kan een mogelijke verklaring geven voor de keuze voor een bepaalde analogie. De context van de spreker is te achterhalen via www.parlement.com waar voor ieder Kamerlid een biografie beschikbaar is. Daarnaast is de context van het debat belangrijk, om de analogie goed te kunnen plaatsen. Dit houdt in dat ik het onderwerp en de aanleiding van het debat aangeef en eventuele relevante informatie uit de speech van vorige sprekers behandel. Daarnaast kan het bij grote maatschappelijke debatten voorkomen dat er ook een publiek debat in de media speelt. Hiervoor heb ik op de historische krantensite van de Koninklijke Bibliotheek (<http://kranten.kb.nl/>) gezocht naar informatie over het debat in de kranten.

Het thema van het debat is een tweede stap in de analyse. Het beeld dat politici hebben van de Gouden Eeuw, gebaseerd op hun geschiedeniskennis, bepaalt voor een deel ook de relatie met het thema van het debat. Als het dominante idee van de Gouden Eeuw verband houdt met de Republiek als wereldmacht op zee, dan zal er waarschijnlijk sneller een verwijzing gemaakt worden in een debat gerelateerd aan de Marine of scheepvaart. Sprekers die de Gouden Eeuw associëren met de koloniën of Nederlands-Indië zullen hun verwijzing eerder maken in een debat over deze onderwerpen. De keuze voor het debat kan dus wat zeggen over het idee dat de spreker, en zijn partij, van de Gouden Eeuw heeft. Het helpt mij bij de analyse van het collectief geheugen. Daarnaast analyseer ik of verschillende partijen ook verschillende thema's kiezen om naar de Gouden Eeuw te verwijzen en dus een ander idee van de Gouden Eeuw hebben.

Hierbij zal ik ook kijken naar de historische onderwerpen die sprekers hebben gekozen. Deze historische onderwerpen zijn gekozen met het doel om een bepaald beeld van de Gouden Eeuw uit te dragen. De keuze voor Johan de Wit of Willem III in een analogie zegt ook wat over het standpunt van een spreker en over zijn collectief geheugen. Aan de hand van deze stap hoop ik wat te kunnen zeggen over verschillen of overeenkomsten in de historische onderwerpen en daardoor een conclusie te kunnen trekken over de identiteit en het collectief geheugen van de verschillende politieke partijen.

De mate van afstand die een spreker heeft tot het verleden is ook een manier om verschillende partijen te vergelijken. Er is een verschil tussen het kijken naar het verleden als een geïntegreerd geheel met het heden (historische continuïteit) en het kijken naar geschiedenis als een afgesloten periode, waarbij discontinuïteit optreedt. Dit is wat ik met historische afstand tot het verleden bedoel. De afstand die een spreker naar het verleden toe heeft (als nog steeds bezig of als een afgesloten periode) kan ook wat zeggen over de manier waarop hij naar het verleden kijkt. Een

deel van de sprekers zal het uitgangspunt hanteren dat de situatie in het verleden beter was en dat we weer terug moeten naar deze situatie. Andere sprekers zullen het verleden als afgesloten beschouwen en juist vooruit kijken. Dat zij hierbij de positieve zaken uit het verleden mee willen nemen kan ook voor hen spelen, maar zij houden hierbij altijd voor ogen dat zij zelf in een andere tijd leven.

Bij al deze stappen is tekstanalyse erg belangrijk. De rol van intertekstualiteit in de historische analogie had ik al kort uitgelegd, maar intertekstualiteit is ook van belang bij het bestuderen van de bronnen. De historische analogie vereist van de lezer ook kennis van de historische situatie om begrepen te worden, waardoor er een impliciete verwijzing naar andere teksten plaatsvindt. Een voorbeeld hiervan is een verwijzing naar een uitspraak van Johan de Witt geciteerd door de liberaal Adriaan Engelen in 1851.¹²⁴ De naam van de Witt werd nergens rechtstreeks genoemd maar Engelen verwees door middel van intertekstualiteit naar deze eerdere uitspraak. Intertekstualiteit werkt echter ook binnen de tekst zelf. Woorden vinden hun samenhang doordat zij in overeenstemming zijn met of in tegenstelling zijn tot andere woorden. Intertekstualiteit is onderdeel van een discours of een sociale structuur en geeft inzicht in het doel van de spreker: welke vormen van intertekstualiteit worden gebruikt en waarom? De keuze voor de uitspraak van Johan de Witt (en de context waarin deze uitspraak geciteerd wordt) vertelde wat over de manier waarop Adriaan Engelen over hem dacht. Uit de context van het debat en de keuze voor bepaalde historische onderwerpen verwacht ik meer te kunnen zeggen over de bedoeling van de spreker, zijn beeld van de Gouden Eeuw en het collectief geheugen.

Bij het maken van argumenten wordt er ook gebruik gemaakt van focalisatie. Hiervan is sprake als een spreker of auteur in zijn tekst meerdere personen gebruikt om zijn eigen mening te geven. Dit kan door van de ik-vorm te veranderen naar 'wij', 'men' of door een andere onpersoonlijke vorm te kiezen waarmee eigenlijk de mening van de spreker of auteur wordt gegeven.¹²⁵ En voorbeeld hiervan is de manier waarop Isaac Ter Brugge Hugenholtz zijn citaat opbouwde.¹²⁶ Hij sprak in de algemene gebiedende vorm ('gij moet') waarmee hij eigenlijk zijn eigen mening verkondigt. Een spreker kan dit doen om een bepaalde groep aan te spreken of juist uit te sluiten. Ik hoop in mijn analyse iets te kunnen zeggen over het doel van sprekers omtrent het creëren van identiteit. In- en uitsluiting is hierbij een belangrijk aspect: wie maakt onderdeel uit van de groep en wie niet? Daarnaast kan een afstandelijke of juist betrokken benadering wat zeggen over de manier waarop de spreker naar het verleden kijkt: met afstand of niet?

¹²⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 1 december 1851, 351.

¹²⁵ Meijer, *In tekst gevat*, 12. Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the theory of narrative* (Toronto 1985) 19.

¹²⁶ Zie hoofdstuk 3, pagina 41-42.

Een derde aspect is de manier van de argumentatie. Niet alleen wat er gezegd wordt, is belangrijk, maar ook hoe het wordt gezegd. Al ons denken en praten is argumentatief, waardoor we telkens bezig zijn om onszelf en anderen te overtuigen.¹²⁷ Argumentatie is aan de ene kant verbonden aan intertekstualiteit, omdat de relatie tussen de spreker en de taal beheerst wordt door de relatie met andere teksten.¹²⁸ Aan de andere kant is het verbonden met identificatie, omdat argumenten altijd ergens voor of tegen zijn en ook een tegenovergesteld argument veronderstellen. Er kan dus gekozen worden voor een positieve identificatie (door iets uit te spreken) of een negatieve identificatie: hierbij wordt er alleen gezegd waar men tegen is, waardoor de lezer zelf de relatie moet leggen met het 'voor'-argument.¹²⁹ Met name de gereformeerde politici (en Zandt in het bijzonder) maken vaak gebruik van negatieve identificatie. Door het contextualiseren van de argumentatie wordt de identiteit van de spreker duidelijk. Argumentatie zegt ook wat over de manier waarop de spreker naar het verleden kijkt: op een positieve of negatieve manier.

Ik zal in de hoofdstukken 3 en 4 niet alle citaten van die periodes behandelen. Ik kies ervoor om per thema de meest relevante citaten te gebruiken. Hoe wordt dan bepaald welke citaten relevant zijn en welke niet? Ik heb alleen de citaten gekozen waar een duidelijke¹³⁰ historische vergelijking werd gemaakt tussen heden en verleden. Ik heb enkele tabellen gemaakt om een overzicht te geven van de relevante en niet relevante verwijzingen. De verdeling is over alle citaten gezien ongeveer in de verhouding 2:1.

	ja	nee
1815-1849	16 (57%)	12 (43%)
1850-1899	35 (64%)	20 (36%)
1900-1949	39 (76%)	12 (24%)
1950-1999	117 (63%)	70 (37%)
totaal	207 (64%)	1164 (36%)

Tabel 2.6: Aantal relevante (ja) en niet relevante (nee) verwijzingen ten opzichte van het totale aantal verwijzingen per periode. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

	ja	nee
ARP	8 (80%)	2 (20%)
Conservatief	9 (64%)	5 (36%)
Katholiek	1 (100%)	0 (%)
Liberaal	17 (57%)	13 (43%)
totaal	35 (64%)	20 (36%)

Tabel 2.7: Aantal relevante (ja) en niet relevante (nee) verwijzingen ten opzichte van het totale aantal verwijzingen per partij in de periode 1850-1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

¹²⁷ Michael Billig, *Ideology and opinions. Studies in Rhetorical Psychology* (Worcester 1991) 1.
¹²⁸ Billig, *Ideology and opinions* 8.
¹²⁹ Billig, *Ideology and opinions* 16-17.
¹³⁰ Alle verwijzingen over schilderkunst, wegen uit de zeventiende eeuw en andere tijdsaanduidingen zonder vergelijkende waarde zijn als niet-relevant aangemerkt. Alleen verwijzingen die echt naar de Gouden Eeuw verwezen en bedoeld waren als vergelijking of analogie zijn als relevant aangemerkt.

	ja	nee
ARP	6 (86%)	1 (14%)
CDA	15 (67%)	6 (33%)
CHU	7 (47%)	8 (53%)
GPV/SGP	32 (82%)	7 (18%)
KVP	7 (47%)	8 (53%)
Socialisten	27 (64%)	15 (36%)
Liberalen	11 (39 %)	17 (61%)
rest	12 (60%)	8 (40 %)
totaal	117 (63 %)	70 (37%)

Tabel 2.8: Aantal relevante (ja) en niet relevante (nee) verwijzingen ten opzichte van het totale aantal verwijzingen per partij in de periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

Hoofdstuk 3

De Negentiende eeuw: de nieuwe Nederlandse natie

In dit hoofdstuk zal ik voor de periode 1850-1899 analyseren hoe verschillende politieke stromingen met het verleden omgingen en wat de verwijzingen kunnen zeggen over het collectief geheugen van Nederland. Mijn focus ligt hierbij op de liberalen, omdat zij in deze periode de dominante politieke stroming in Nederland waren, zowel in invloed als ook in aantal leden in het parlement. Mede daardoor hebben zij ook de meeste verwijzingen gemaakt. Ik zal hen eerst typeren als groep en daarna met de andere stromingen en partijen vergelijken om te zien of en waarin zij verschilden in de manier waarop zij naar het verleden verwezen. Eerst schets ik de politieke context van de negentiende eeuw en dan analyseer ik de vergelijkingen via een aantal stappen.¹³¹ Bij de gekozen citaten geef ik telkens informatie over de context en achtergrond van de spreker en informatie over het debat waarin de verwijzing gemaakt wordt. In paragraaf vijf beantwoord ik de vraag wat deze verwijzingen zeggen over het collectieve geheugen en hoe dit collectief geheugen is beïnvloed door liberalen.

3.1 Politieke context

In 1848 werd door de grondwetswijziging het complete politieke bestel door elkaar geschud. Niet alleen moest de Koning veel macht inleveren ten gunste van het parlement en werden de parlementsleden voortaan rechtstreeks gekozen¹³², maar ook de politieke verhoudingen veranderden. De conservatieven hadden voor 1848 nog de overhand in het parlement, maar door de grondwetswijziging kregen veel leden van de middenklasse kiesrecht en zij stemden veelal liberaal.¹³³ In de Grondwet werd geregeld dat burgers die een bepaalde hoeveelheid belasting betaalden, het recht hadden om hun stem uit te brengen op een kandidaat die hun kiesdistrict zou vertegenwoordigen in de Tweede Kamer.¹³⁴ Deze afgevaardigden werden per district met een absolute meerderheid van stemmen gekozen. Er was per 45.000 burgers één afgevaardigde waardoor het aantal Kamerleden tijdens de negentiende eeuw als gevolg van de bevolkingsgroei ook toenam.¹³⁵ Dit leidde ertoe dat in 1850 de Tweede Kamer 68 zetels telde en na verschillende verhogingen werd dit in 1887 uiteindelijk vastgesteld op honderd (en dit bleef zo tot 1950).¹³⁶

¹³¹ (1) Welk verleden wordt gekozen? (2) Wat is de mate van afstand tot het verleden? (3) Wat is hun waardering van het verleden (4) Wat zegt dit over het collectief geheugen?

¹³² Oud, *Honderd jaren*, 20,31.

¹³³ Idem, 25.

¹³⁴ Idem, 22.

¹³⁵ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 108.

Rond 1850 kon er dus nog niet van enige vorm van politieke partijen gesproken worden, al waren er wel twee hoofdstromingen te onderscheiden: liberalen en conservatieven. Onder deze liberalen bevonden zich ook de katholieken, die nog geen echte politieke beweging vormden en meestal de liberalen steunden omdat zij van hen meer vrijheid verwachtten.¹³⁷ Een derde stroming bestond uit antirevolutionairen, maar hun invloed was rond 1850 nog te klein om echt wat te kunnen betekenen. Tussen 1848 en 1870 waren de twee belangrijkste discussiepunten tussen conservatieven en liberalen de Grondwet en de interpretatie hiervan.¹³⁸ De discussies werden bijna alleen op nationaal niveau gevoerd, ondanks de mogelijkheid om ook in kleinere kring politieke organisaties op te richten. Liberalen waren de felste tegenstanders van het idee van partijvorming, omdat zij vreesden dat de nu onafhankelijke meningsvorming van de vertegenwoordigers zou worden beïnvloed of afgedwongen door de partijleiding.¹³⁹

Na 1870 veranderden de onderwerpen van het debat, maar ook de manier waarop het politieke bestel werd georganiseerd. De debatten gingen vanaf de jaren 1870 over de schoolstrijd, uitbreiding van het kiesrecht en de sociale wetgeving.¹⁴⁰ Deze kwesties kwamen op de agenda door een wijziging in het politieke bestel. De liberalen in de Tweede Kamer kwamen nu tegenover drie groeperingen te staan: katholieken en antirevolutionairen (ook wel als confessionelen aangeduid) en socialisten, al kwamen de eerste vertegenwoordigers van die groep pas eind negentiende eeuw in de Kamer. De antirevolutionairen richtten zich sinds 1876 onder leiding van Abraham Kuyper steeds meer op de buitenparlementaire organisatie, waarbij zij voornamelijk het orthodoxe kerkvolk ('kleine luyden') wilden mobiliseren. Dit leidde in 1879 tot de oprichting van de eerste politieke partij: de ARP.¹⁴¹ De antirevolutionairen werkten met een partijprogramma, waarin onderwijswetgeving een van de belangrijkste punten was. In 1887 werd met een nieuwe wijziging van de Grondwet een kiesrechtuitbreiding en het behoud van bijzonder onderwijs bevestigd en vlak erna, in 1888, werd het eerste confessionele kabinet (katholieken en antirevolutionairen) gevormd.¹⁴²

Negentiende-eeuws districtenstelsel in Nederland

http://www.parlement.com/id/vglrdyd9plkn/negentiende_eeuws_districtenstelsel_in (29-04-2013)

¹³⁶ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 108.

¹³⁷ Oud, *'Honderd jaren'*, 25.

¹³⁸ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 99.

¹³⁹ Idem, 110.

¹⁴⁰ Idem, 99.

¹⁴¹ Informatie over de ARP op www.parlement.com:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrogvuw/anti_revolutionaire_partij_arp (14-07-2013)

Aerts, *Land van kleine gebaren*, 122.

¹⁴² Aerts, *Land van kleine gebaren*, 125.

Door de groei van de bevolking en de industrialisatie ontstond er een aparte arbeidersbeweging. In 1881 werd de SDB opgericht als eerste socialistische partij, gevolgd door de SDAP in 1894.¹⁴³ De tabel op de volgende pagina laat zien welke stromingen tussen 1888 en 1917 vertegenwoordigd waren in de Tweede Kamer. De liberalen waren niet verenigd in een echte partij, maar een groot deel van de kiesverenigingen was aangesloten bij de Liberale Unie. Vanwege een meningsverschil over de uitbreiding van het kiesrecht scheidden de meest rechtse liberalen (oud-liberalen) zich af in de Vrije Liberalen in 1894, een vereniging zonder organisatie.¹⁴⁴ Daarnaast waren er ook links(of progressief)-liberale afsplitsingen zoals de Radicale Bond (1892) of de Vrijzinnig Democratische Bond (1901).¹⁴⁵ De zetels van al deze groeperingen zijn in de tabel allemaal bij elkaar opgeteld onder 'Liberalen'.

	1888	1891	1894	1897	1901	1905	1909	1913	1917
Liberalen	46	54	60	52	35	45	33	39	39
Katholieken	25	25	25	22	25	25	25	25	24
conservatieven	1								
ARP	27	21	7	16	23	15	25	11	12
Vrij AR			8	6	8				
Christelijke partijen						8	10	10	10
SDAP				2	6	6	7	15	15
overig/onafhankelijk	1			2	3	1			
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 3.1: zetelverdeling inde Tweede Kamer tussen 1888 en 1917. Bron: <http://www.politiekcompendium.nl>

Er was in de negentiende eeuw dus nog geen sprake van één liberale partij, maar er bestonden wel verschillende liberale stromingen naast elkaar. Wat zij met elkaar gemeen hadden was een liberale mentaliteit. Hieronder vielen waarden als vrijheid, tolerantie, een optimistisch vooruitgangsgeloof en burgerzin.¹⁴⁶ Daarnaast waren liberalen voor een beperkte (ondersteunende) rol van de staat in de maatschappij, zodat burgers ruimte kregen om zichzelf te ontwikkelen. Dit werd bereikt door een wettelijk kader te creëren dat zo weinig mogelijk zou opleggen en zo veel

¹⁴³ Informatie over de SDAP op www.parlement.com: http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpfxu8/sociaal_democratische_arbeiderspartij (15-07-2013)

Aerts, *Land van kleine gebaren*, 130.

¹⁴⁴ Oud, *Honderd Jaren*, 153.

¹⁴⁵ Informatie over Liberale partijen in de negentiende eeuw: http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wtj/liberale_unie (15-07-2013)

¹⁴⁶ Te Velde en Verhage *De eenheid en de delen*, 72.

mogelijk zou stimuleren.¹⁴⁷ Hieronder viel een scheiding tussen kerk en staat, tussen privé en publiek domein en een scheiding tussen politiek en economie.¹⁴⁸

Onderdeel van de liberale mentaliteit was ook de verbondenheid van het liberalisme aan de natie.¹⁴⁹ De liberale elite drukte tijdens de negentiende eeuw een belangrijke stempel op de Nederlandse natievorming en de inhoud van het nationalisme door hun dominantie in de Nederlandse politiek.¹⁵⁰ Liberalisme en nationalisme werden gezien als begrippen met een gelijke betekenis, omdat het nationale belang een liberale richting kreeg. Liberale idealen werden op deze manier nationale idealen.¹⁵¹ De invoering van de liberaal georiënteerde grondwet in 1848 was tegelijkertijd een belangrijke stap in de eenwording van Nederland, omdat er in het nieuwe staatkundige kader ook een aantal processen van centralisatie lagen opgesloten.

Vanaf de jaren 1870 kon er een onderscheid gemaakt worden tussen de meer conservatieve oud-liberalen en de meer progressieve jongliberalen. De verschillen in opvatting ontstonden in een tijdperk (1870-1880) waarin de politieke partijvorming op gang kwam, de politieke verhoudingen scherper werden en de opkomst van sociale bewegingen een feit was.¹⁵² De oud-liberalen wilden vasthouden aan een meer conservatieve rol van de staat die zich ver hield van ingrijpen in het dagelijks leven. Daarnaast waren zij tegen uitbreiding van het kiesrecht.¹⁵³ Zij wezen op de plicht die de burger had tegenover de gemeenschap, terwijl de meer linkse jongliberalen een grotere rol voor de overheid in de maatschappij voorstonden.¹⁵⁴ De oud-liberalen zagen in de veranderingen van de maatschappij reden tot pessimisme, omdat de waarden van de samenleving veranderden van exclusief liberaal en homogeen naar een meer divers beeld.¹⁵⁵ Er was echter behoefte aan een nieuw elan. De jongliberalen werden vanaf 1890 de dominante stroming binnen de Liberale Unie en zij streefden naar leerplicht, uitbreiding van het kiesrecht en sociale wetgeving, wat uiteindelijk ook bereikt werd.¹⁵⁶

¹⁴⁷ Aerts *Land van kleine gebaren*, 105.

¹⁴⁸ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 265.

¹⁴⁹ Idem, 19.

¹⁵⁰ Idem, 266.

¹⁵¹ Idem, 19.

¹⁵² Idem, 266-267.

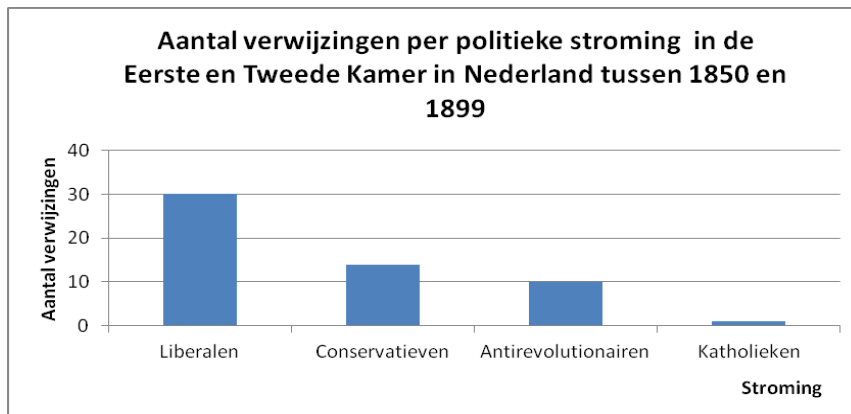
¹⁵³ Informatie over oud-liberalen op www.parlement.com:

http://www.parlement.com/id/vh8lnhrq0xzq/bond_van_vrije_liberalen (15-07-2013)

¹⁵⁴ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 13.

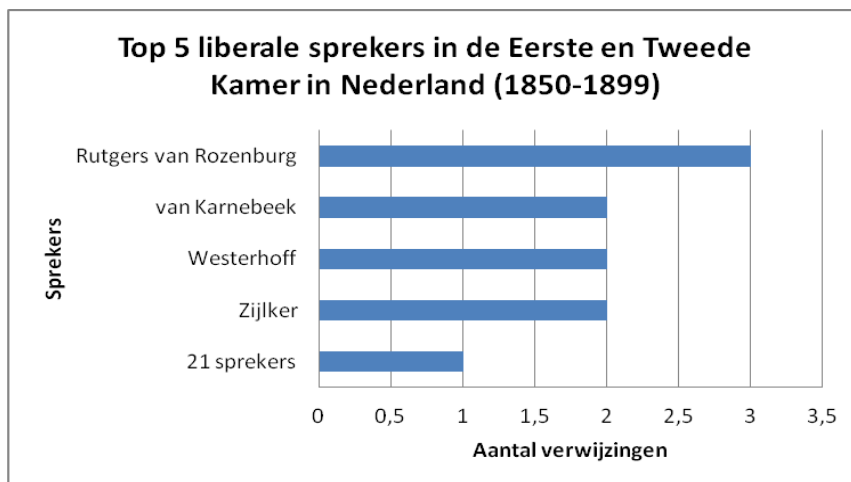
¹⁵⁵ Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 144.

¹⁵⁶ Te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef*, 268

Grafiek 3.1: aantal verwijzingen per stroming in de periode 1850-1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

Voordat ik aan de analyse begin zal ik eerst laten zien om hoeveel verwijzingen het gaat. In totaal zijn er in deze periode 55 verwijzingen gemaakt.¹⁵⁷ Hiervan heb ik er 35 als relevant aangemerkt, dat wil zeggen dat het om een verwijzing gaat die ook daadwerkelijk naar de zeventiende eeuw als de Gouden Eeuw verwijst (dus met een historische gedachte erbij) en twintig die niet relevant waren.¹⁵⁸ Dit zijn verwijzingen die alleen een tijdsaanduiding aangeven. Hierbij werd er soms verwezen naar een dijk of een weg of naar de ouderdom van een gebouw. Deze verwijzingen zijn niet te gebruiken voor mijn doel, namelijk om een conclusie te kunnen trekken over het collectief geheugen. Meestal zijn dit ook verwijzingen die de term ‘zeventiende eeuw’ gebruiken. De relevantie van een verwijzing wordt dus bepaald door de lading die erachter ligt: wordt er verwezen naar het verleden of niet? Deze lading heb ik uit de context van de speech en het debat gehaald.

Grafiek 3.2: Top 5 van liberale sprekers met de meeste verwijzingen in de Eerste en Tweede Kamer in Nederland in de periode 1850-1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

¹⁵⁷ Deze verwijzingen zijn gemaakt door in totaal 47 verschillende sprekers: 1 katholiek, 14 conservatieven, 25 liberalen en 7 antirevolutionairen.

¹⁵⁸ Precieze uitwerking van relevante citaten per partij op pagina 28.

3.2 Keuze van het verleden.

Het beeld van de Gouden Eeuw dat een spreker heeft, bepaalt in welk soort debat hij een verwijzing maakt en welk specifiek verleden of historisch onderwerp hij kiest voor zijn verwijzing. In de eerste subparagraaf zal ik zes belangrijke liberale thema's van debatten langslopen om te analyseren waarom deze specifiek liberaal genoemd kunnen worden en verbonden zijn aan de ideologie van de spreker. In de tweede subparagraaf analyseer ik citaten van conservatieve, katholieke en antirevolutionaire politici om overeenkomsten en verschillen te zien met de debatten waarin liberalen hun verwijzing maakten. In de derde subparagraaf heb ik de historische onderwerpen die gebruikt zijn geclassificeerd naar hun aard om te analyseren waarom deze onderwerpen nu juist terugkomen. Hierbij is ideologie verbonden aan de invulling van het verleden.

3.2.1 De keuze van een debat

Tabel 3.2 bevat een overzicht met daarin de belangrijkste onderwerpen van de debatten tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw. Alleen de relevante verwijzingen zijn hier meegenomen. De verschillende debatten zijn gegroepeerd in grotere thema's. Bijvoorbeeld in het thema scheepvaart en marine zitten twee debatten over de begroting van het departement van Marine en drie debatten over scheepvaartverdragen of scheepvaartwetten. Defensie en oorlog bevat debatten over de landsverdediging en begroting van het ministerie van Defensie/Oorlog. Alle andere debatten over begrotingen heb ik onder 'begrotingen' geplaatst. Bij koloniën gaat het om zeer diverse debatten die allemaal met Nederlands-Indië te maken hebben. De andere debatten behoeven geen nadere uitleg.

	aantal keer	liberaal	conserv.	antirev.	katholiek
Scheepvaart/marine	5 (14%)	5	0	0	0
defensie/oorlog	4 (11%)	2	2	0	0
begrotingen	5 (14%)	2	1	2	0
belastingen	4 (11%)	3	1	0	0
kiesrecht	3 (9%)	3	0	0	0
religie	2 (6%)	1	0	1	0
koloniën	7 (20%)	1	2	3	1
overig	5 (14%)	1	2	2	0
totaal	30 (100%)	18 (51%)	8 (23%)	8 (23%)	1 (3%)

Tabel 3.2: thema's van de debatten van de relevante verwijzingen in de Eerste en Tweede Kamer in Nederland tussen 1850 en 1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

Vijf van de zeven thema's kunnen als liberaal worden aangemerkt. Van oudsher hechten liberalen veel aan een goede en sterke landsverdediging. Begroting en belastingen zijn ook sterke liberale thema's, aangezien dit ook gaat over de rol van de overheid (wat wordt wel door de overheid

betaald en wat niet).¹⁵⁹ Het kiesrecht was een breder actueel thema, maar veroorzaakte binnen de liberale partij een schisma tussen conservatieven en progressieve liberalen.¹⁶⁰ De koloniën zijn niet een specifiek liberaal thema, maar omdat dit het enige thema is waar alle vier de partijen wat over gezegd hebben zal ik dit debat toch behandelen.

Defensie

Scheepvaart, marine, defensie en oorlog zijn thema's die liberalen erg belangrijk vonden. De klassieke nachtwakersstaat had als belangrijkste doel om de burgers te beschermen tegen elkaar en tegen buitenlandse dreiging.¹⁶¹ Deze buitenlandse dreiging kon worden afgeweerd met een sterk leger en een sterke marine. Dit was dus een onderwerp waar liberale politici bij uitstek hun verwijzingen konden maken omdat dit thema dicht tegen hun ideologische achtergrond aanzat en belangrijk was in hun beeld van het verleden. Ik zal dit illustreren met twee voorbeelden.

Het eerste voorbeeld komt uit een citaat van de politicus Isaac ter Bruggen Hugenholtz, een Friese marineofficier die in de Tweede Kamer tussen 1849 en 1861 als vertegenwoordiger van het kiesdistrict Dokkum de liberale standpunten op het gebied van de marine verdedigde.¹⁶² Hij was een goede vriend van Thorbecke en bijna minister van Marine geworden in 1849, maar dit werd tegengehouden door Koning Willem III. De verwijzing naar de zeventiende eeuw maakte hij in een debat op 8 december 1854 over de Rijksbegroting van 1855 onder het achtste hoofdstuk: marine.

Hij richtte zich in zijn betoog met name tegen één zin in de memorie van toelichting: 'het verval van de vloot is niet twijfelachtig'. Deze zin werd door hem wel onderschreven (ter Bruggen zag al veertig jaar een achteruitgang van de vloot), maar hij stoorde zich aan het gebrek aan maatregelen om dit verval te voorkomen en tegen te gaan.¹⁶³ Net als een andere afgevaardigde, refereerde ter Bruggen aan de kracht van de marine in de zeventiende eeuw, die hij zag als de belangrijkste voorwaarde voor de welvaart. Het verval van de Republiek weet hij aan het verval van de vloot eind zeventiende eeuw, al stelde hij iets realistischer: 'dat wij niet meer leven in de tijden van Maurits, Tromp en de Ruijter'.¹⁶⁴ Het ging Nederland volgens hem niet meer lukken om zo machtig te worden als toen, al zou hij dit wel graag willen.

¹⁵⁹ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywl/liberalen>

¹⁶⁰ Zie pagina 38

¹⁶¹ L. Dalhuisen (ed.) *Van kind tot burger. Volksopvoeding in Nederland (1780-1920)* examenkatern VWO (Njgh Versluys 2005), 39.

¹⁶² http://www.parlement.com/id/vg09lkysncui/i_th_ter_bruggen_hugenholtz

¹⁶³ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 8 december 1854. II Staatsbegroting voor 1855 (Hoofdstuk VIII), 204.

¹⁶⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 8 december 1854. II Staatsbegroting voor 1855 (Hoofdstuk VIII), 204.

Maar is er aan te denken dat wy op zee nog het hoofd zullen bieden aan Frankryk en Engeland? Om dat mogelijk te maken moet gy eerst de magt van die ryken tot op één tiende trachten te verminderen en ons zeevolk die meerdere fysieke en morele kracht geven, die het in de zeventiende eeuw bezat; gij moet u eerst meester maken van de groote en kleine vischvangst en Duinkerken weder tot een roofnest maken, opdat onze zeelieden in den strijd tegen de zeeschuimers zich oefenen voor den grooten strijd. Gij moet Nederland weder tot de eenige, althans nagenoeg eenige, markt van Europa doen worden voor de koloniale producten en die van het Noorden, waardoor Amsterdam bij machte was om soms tot twee millioen aan de vloot te geven. En wanneer gij dat alles gedaan hebt, zorgt dan dat gij in het leven roept een Jan de Witt met zijn alles bezielenden geest.¹⁶⁵

Het standpunt van ter Bruggen, dat een machtige marine meer welvaart voor Nederland betekende, vertegenwoordigde het standpunt van de liberalen dat een machtige vloot belangrijk was. Aangezien het beleid over de marine in debatten over begroting bepaald werd, lijkt het logisch dat hij zijn argument juist hier maakte. Zijn idee over de Gouden Eeuw was dat de welvaart van de republiek voornamelijk te danken was aan de vloot die niet alleen Nederland kon beschermen, maar die er ook voor verantwoordelijk was dat producten uit de koloniën naar Nederland werden verscheept en verhandeld. Dit zorgde er op zijn beurt voor dat er extra geld voor de vloot beschikbaar was.

De verwijzing naar J(oh)an de Wit paste in zijn argument, omdat de Wit verantwoordelijk was voor het herstel van de vloot halverwege de zeventiende eeuw, nadat deze was ingekrompen als gevolg van de vrede van 1648.¹⁶⁶ Dit verband werd door hem niet uitgelegd en moet door de lezer of luisteraar zelf begrepen worden, waardoor het als intertekstualiteit gebruikt is. Dat ter Bruggen dit niet hoeft uit te leggen betekent dat er in de negentiende eeuw kennis was van de belangrijke rol die de Wit speelde in de Republiek. In zijn eigen tijd werd de Wit echter als een verrader beschouwd maar uit dit citaat blijkt dat dit beeld gecorrigeerd moest zijn in het collectief geheugen, anders zou de verwijzing nooit zo gemaakt kunnen zijn. De manier waarop ter Bruggen sprak over het verleden¹⁶⁷, wijst er op dat hij het verleden als een afgesloten periode beschouwt, net zoals Fruin.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 8 december 1854. II Staatsbegroting voor 1855 (Hoofdstuk VIII), 204.

¹⁶⁶ Jonathan Israel, *'De Republiek 1477-1806'*, (Oxford 1995), 815.

Ronald Prud'homme van Reine, *'Moordenaars van Jan de Wit. De Zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw.'*, (Utrecht 2013) 26.

¹⁶⁷ Zie noot 164

¹⁶⁸ Zie noot 23

Ter Bruggen heeft een lineair wereldbeeld, aangezien hij het verval van de Republiek en het verschil met de macht van Frankrijk en Engeland geleidelijk door de tijd heen heeft zien groeien.

De tweede verwijzing is gemaakt door de liberaal Carel Storm van 's Gravensande. Hij was Tweede Kamerlid van 1847 tot 1879 voor de districten Deventer en Steenwijk. Hij was specialist op het gebied van waterstaat en defensie.¹⁶⁹ Storm maakte zijn verwijzing bij de behandeling van de begroting van het departement van oorlog in de vaststelling van de Rijksbegroting voor 1867. Hij bleek over een scherp militair oog te beschikken (en over voorspellende gaven) toen hij stelde dat het land zich niet direct zorgen hoefde te maken over de dreiging van Pruisen, omdat het veel meer denkbaar was dat er een groot Europees conflict plaats ging vinden en dat België of de Rijn hiervoor het slagveld zou zijn.¹⁷⁰

Op basis van deze voorspelling maakte hij een analyse voor de landsverdediging. De zorg over de landsverdediging was voor liberalen een belangrijk onderdeel van de nachtwakersstaat en dus een mogelijkheid voor liberalen om hun argument te maken. Storm wilde dat heel Nederland verdedigd werd, maar vond ook dat het land een aantal centrale punten nodig had van waaruit het leger kon opereren en zich eventueel kon terugtrekken. Een deel van het land zou dan (tijdelijk) worden prijsgegeven, maar de rest was nog in het bezit.¹⁷¹ Volgens Storm zou dit terugtrekken het best kunnen gebeuren in de provincies Noord- en Zuid-Holland. Deze manier van verdedigen werd ook gebruikt in het Rampjaar 1672, toen de legers van de Republiek zich achter de Waterlinie terugtrokken in de provincie Holland.¹⁷² Pas op een later moment werden de andere gebieden bevrijd, toen het leger sterk genoeg was om terug te vechten.¹⁷³ Deze strategie was op zichzelf een al een militaire analogie naar de Gouden Eeuw, en de verwijzing zelf bouwde hierop door.

...namelijk het groote gevaar, hetgeen altijd bestaat, dat onze kusten worden aangevallen. Reeds bij eene vroegere gelegenheid heb ik de aandacht er op gevestigd dat veler denkbeelden nog altijd te veel gebaseerd zijn op den loop der gebeurtenissen in de zeventiende eeuw, toen Frankrijk niet zulk eene groote zeemagt had als thans. Ons land is

¹⁶⁹ http://www.parlement.com/id/vg09II9mf5zr/c_m_storm_van_s_gravesande

¹⁷⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 maart 1867. 1 Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867 (Beraadslaging over hoofdstuk VIII.) 505.

¹⁷¹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 maart 1867. 1 Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867 (Beraadslaging over hoofdstuk VIII.) 505.

¹⁷² Israel, De Republiek, 906-907.

¹⁷³ Idem, 924-925.

aan de zijde der kusten en zeegaten zoo zeer blootgesteld, dat altijd een groot gedeelte der krijgsmagt, die men anders elders zou kunnen gebruiken, in Holland zal moeten blijven.¹⁷⁴

Deze vergelijking vertegenwoordigde de liberale ideologie omdat zij gemaakt werd met het doel om een professionalisering van het leger tot stand te brengen. De historische vergelijking moest dus het argument van de spreker sterker maken en dat deed hij door te verwijzen naar een situatie in het verleden. Omdat hij aangaf dat er in de zeventiende eeuw een verschil was met de situatie nu (de groei van de Franse vloot sindsdien), blijkt dat hij het verleden zowel lineair als afgesloten ziet. Afgesloten omdat hij zich bewust was van de veranderde stand van zaken in Europa sinds de zeventiende eeuw. Toen was onze vloot nog sterk genoeg om het land te verdedigen, waardoor het leger zich kon concentreren op een inval vanuit het Zuiden of het Oosten, maar die tijden zijn voorbij. Lineair omdat deze veranderingen zich sinds de zeventiende eeuw geleidelijk ontwikkeld hebben.

Begrotingen en belastingen

Begrotingen en belastingen zijn belangrijke thema's voor liberalen omdat in deze debatten het algemene overheidsbeleid het meest naar voren kwam. Het principe van de nachtwakersstaat speelde ook hier een belangrijke rol, omdat het ervan uitging dat de overheid de burgers vrij liet en zich zo min mogelijk bemoeide met het privé domein.¹⁷⁵ De overheid moest dus de belastingen laag houden om de vrijheid van de burgers zo minimaal mogelijk te beperken. Daarnaast was het op orde hebben van de overheidsfinanciën een belangrijk onderdeel van de liberale standpunten.¹⁷⁶ Ik geef hiervan weer twee voorbeelden.

Het eerste voorbeeld is een citaat van de politicus Jan Zijlker, afgevaardigde in de Tweede Kamer namens het kiesdistrict Winschoten uit Groningen. Hij had een landbouwbedrijf in Nieuw Beerta en kwam in de Tweede Kamer dan ook voornamelijk op voor meer democratische rechten (zoals directe verkiezingen) en voor de belangen van Groningen.¹⁷⁷ Hij maakte op 20 november 1851 in een debat over de Rijksbegroting (hoofdstuk 3, Buitenlandse Zaken) van 1852 zijn verwijzing. Zijlker was blij dat de begroting steeds beter op orde raakte, maar betreurde het dat hiervoor nog steeds de Indische baten nodig waren. Liever zou hij zien dat geld zou worden uitgegeven aan 'nuttige zaken', zodat er in Nederland een evenwicht zou ontstaan en de Indische baten aan de

¹⁷⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 maart 1867. 1 Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867 (Beraadslaging over hoofdstuk VIII.) 505.

¹⁷⁵ Dalhuisen *Van kind tot burger*, 39. Dezelfde principes zijn ook te vinden op de informatiepagina van de liberalen: <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywl/liberalen>

¹⁷⁶ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywl/liberalen>

¹⁷⁷ http://www.parlement.com/id/vg09lldmnyyw/j_f_zijlker

koloniën zelf ten goede zouden komen.¹⁷⁸ In zijn betoog pleitte hij dan ook voor extra bezuinigingen op de diplomatieke dienst om dit evenwicht op de begroting te bereiken. Een andere vertegenwoordiger zou hem in de Tweede Kamer belachelijk hebben gemaakt, omdat die zijn plannen niet goed genoeg vond.¹⁷⁹ Deze vertegenwoordiger vond zelf dat hij betere ideeën had, maar daar heeft Zijlker nog niet veel van terug gezien:

Of die arbeid thans reeds voltooid en bereids aan het Ministerie aangeboden is, ik heb hierover later geene berigten ingewonnen, Mijne Heeren, maar dit is ontwijfelbaar zeker, dat zulke plannen, worden ze eenmaal, nevens al de andere overheerlijke plannen van dien geachten vertegenwoordiger, vooral ook waar dit betreft het onderwijs, de godsdienstige en politieke ontwikkeling des volks, worden al die kostelijke idealen eindelijk verwezenlijkt, beginnen ze maar eerst eenmaal het werkdadige leven in te treden, dan staat dit vast, dat te gelijk hiermede de gouden eeuw voor Nederland zal zijn aangebroken!¹⁸⁰

Met dit betoog vertegenwoordigde Zylker het liberale standpunt dat men zuinig met overheidsgeld moest zijn. Een definitie hiervan gaf hij niet, maar de diplomatieke dienst werd door hem gezien als iets waarop bezuinigd kon worden. Zijn beeld van de Gouden Eeuw was een periode van welvaart en voorspoed. Ook Zylker maakte gebruik van intertekstualiteit, waardoor de lezer of luisteraar zelf een invulling moet geven aan de vergelijking. Blijkbaar vertrouwde hij er op dat zijn beeld van de Gouden Eeuw hetzelfde was, als het beeld van de Gouden Eeuw dat was opgeslagen in het collectief geheugen. Alleen op die manier kon zijn vergelijking waarde hebben. Zylker zag deze Gouden Eeuw als een afgesloten periode en lineair. Afgesloten omdat hij het gebruikte in een argument waarmee hij wilde zeggen dat de plannen van zijn tegenstander niet reëel waren. Lineair omdat er geen aanwijzingen zijn dat hij met een terugkeer van de geschiedenis ook een betere periode zag aanbreken, ondanks dat hij hier een positief idee van het verleden beschrijft.

Een tweede voorbeeld is een citaat van de politicus en advocaat Leonard Metman die tussen 1850 en 1853 in de Tweede Kamer zat voor het kiesdistrict Gouda.¹⁸¹ Hij maakte een verwijzing naar de zeventiende eeuw op 14 juli 1852 in een debat over het wetsontwerp *betrekking den waarborg en de belasting der gouden en zilveren werken* met de minister van Financiën. Metman gaf een overzicht van eerdere wetgeving op dit terrein sinds de Republiek, toen de gilden dit nog beheerden, en

¹⁷⁸ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 20 november 1851, 198.

¹⁷⁹ Zijlker geeft geen aanwijzingen wie deze vertegenwoordiger kan zijn en in het debat heeft geen van de andere sprekers iets over de ideeën van Zijlker gezegd. Dit moet dus in een ander debat of bij een andere gelegenheid hebben plaatsgevonden.

¹⁸⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 20 november 1851, 199.

¹⁸¹ http://www.parlement.com/id/vg09ll3c50z5/l_metman

verwees naar verschillende wetten in de negentiende eeuw. Alle oude regels die takken van nijverheid moesten beschermen zijn ondertussen opgeheven en volgens Metman zorgde de afschaffing van die regels voor een opleving en bloei van de handel en de nijverheid. Slechts de regels met betrekking tot goud en zilver waren nog over, en die zou hij dus ook graag afgeschaft zien: hij vroeg zelfs nadrukkelijk om de markt haar eigen gang te laten gaan zonder tussenkomst van de staat.

Er is niets anders noodig dan dergelijke bepalingen en de naleving van de algemeene voorschriften van het Strafwetboek tot wering van bedrog. [.....] En, Mijne Heeren, wat moet er nu gedaan worden in het belang van de fabrieken, tot die conservatie van oude fleur en reputatie, waarvan gesproken werd in de plakkaten van de zestiende en zeventiende eeuw? Ik wees er straks reeds op, hoe de geschiedenis der meekrap het treffend bewijs oplevert, dat de dwang of beperking van de vrijheid in plaats van de conservatie den ondergang medebrengt van onze fabrieken. Wilt gij den nationalen geest wekken en doen ontwikkelen, heft dan alle dergelijke banden op, en gij zult een groote weldaad aan het Vaderland bewijzen.¹⁸²

Het verband tussen dit citaat en de liberale ideologie lag in de liberale standpunten ten aanzien van vrijheid en vrijhandel.¹⁸³ Het is daarom logisch dat hij in een debat over een belasting pleitte voor een afschaffing hiervan. Dat hij dit illustreerde met een verwijzing naar de zeventiende eeuw betekent dat hij het beeld had dat er in de Gouden Eeuw veel vrijheid was voor ondernemingen en burgers. Metman keek naar het verleden vanuit historische continuïteit en met een lineair wereldbeeld. Historische continuïteit omdat hij ervan uitging dat de situatie in de zeventiende eeuw en in de negentiende eeuw vergelijkbaar was, en dat met het afschaffen van de belasting ook hetzelfde effect bereikt kon worden. Lineair omdat hij niet zozeer een herhaling van de geschiedenis zag, maar meer naar de toekomst keek. De liberale perceptie van de Gouden Eeuw als periode van vrijheid en vrijhandel kwam in dit argument duidelijk terug. Daarnaast heeft Metman deze liberale waarden rechtstreeks verbonden aan het creëren van een nationaal gevoel, wat ook een doel van de liberale elite was.

¹⁸² Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 juli 1852. Wetsontwerp betrekking den waarborg en de belasting der gouden en zilveren werken, 1290.

¹⁸³ Zie noot 146.

Kiesrechtdebat

Het debat over kiesrecht zorgde met name voor veel strijd tussen de liberalen onderling. Hoewel Thorbecke al in 1844 had gezegd dat er ooit een algemeen kiesrecht zou moeten komen, omdat dit een uitwerking van de liberale idealen was, waren veel liberalen van mening dat het kiesrecht moest worden voorbehouden aan die mensen die economisch of geestelijk meer zelfstandig waren.¹⁸⁴ Tijdens het kabinet Tak van Poortvliet-van Tienhoven barstte de strijd tussen de jong of linksliberalen (voor algemeen kiesrecht) en de rechts of oudliberalen los. De aanleiding was een voorstel van Tak van Poortvliet dat een bijna algemeen mannenkiesrecht tot gevolg zou hebben.¹⁸⁵ Een groep meer behoudende liberalen scheidde zich toen af en zou later de Bond van Vrije Liberalen oprichten.¹⁸⁶ Hoewel eenzelfde beweging zich ook voordeed in de ARP, waar een groep onder leiding van de Savornin Lohman zich afscheid en later het CHU oprichtte,¹⁸⁷ bleef het toch vooral een discussie binnen de liberale heersende elite. De reden was de verwachting dat een groot deel van het nieuwe electoraat niet zou gaan stemmen op liberale politici. Dit zou een verlies van macht betekenen voor de liberale elite. Aan de hand van twee voorbeelden van oud-liberalen zal ik laten zien op welke manier zij hun gedachtegoed verdedigden en uitbreiding van het kiesrecht tegen probeerden te gaan door naar de Gouden Eeuw te verwijzen.

Afbeelding 3.2: spotprent naar aanleiding van het kiesrechtdebat en de aanname van de wet van Houten in 1896. Bron: W.A. v. Konijnenburg in De Kroniek, 14 juni 1896 op:<http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/NCRD01:124241913>

¹⁸⁴ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 151.

¹⁸⁵ Oud, *Honderd jaren*, 151.

¹⁸⁶ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 153.

¹⁸⁷ Oud, *Honderd jaren*, 154. Aerts, *Land van kleine gebaren*, 152.

Het eerste citaat is afkomstig van Jonkheer Rutgers van Rozenburg in een debat van 11 augustus 1893 over het algemeen kiesrecht. Hij zat tussen 1869 en 1897 bijna onafgebroken in de Tweede Kamer als vertegenwoordiger van de kiesdistricten Haarlemmermeer en Amsterdam.¹⁸⁸ Rutgers van Rozenburg was daarvoor advocaat in Nederlands-Indië. Rutgers van Rozenburg voorzag problemen bij de invoering van het algemeen kiesrecht, omdat te veel mensen nog analfabeet waren. Hij verwees hierna naar de leerplicht, waar de meeste liberalen een groot voorstander van waren.¹⁸⁹ Eerst moest de leerplicht worden ingevoerd, voordat de wet op het algemeen kiesrecht kon worden aangenomen. Hij verwees naar de verwachting van een andere afgevaardigde over de snelheid van de beslissingen van de kamer en stelde toen dat er nog eerder een nieuwe Gouden Eeuw zou starten dan dat het debat over de leerplicht zou worden behandeld.¹⁹⁰

Gelukkig gekozen was die vergelijking zeker niet, omdat zij bewijst hoe de afgevaardigde uit Zutphen van deze Regeering even spoedig eene voordracht tot invoering van leerplicht verwacht, als het aanbreken van de gouden eeuw, wanneer alle menschen rijk genoeg zijn om in de vermogens of de bedrijfsbelasting te worden aangeslagen.¹⁹¹

De andere verwijzing is van de oud-liberaal Jonkheer Abraham van Karnebeek. Hij was Tweede Kamerlid van 1891 tot 1913 voor de kiesdistricten Rotterdam en Utrecht. Hiervoor was hij werkzaam als diplomaat.¹⁹² Op 4 december 1894 maakte hij deze verwijzing in de behandeling van de Staatsbegroting van 1895. Tijdens de algemene beraadslagingen sprak hij vooral zijn zorgen uit over de financiële toestand in het land. De afgevaardigde uit Sneek kwam met het voorstel dat een herziening van het kiesrecht zou leiden tot een verbetering van de financiële toestand in het land. Van Karnebeek was het hier niet mee eens en zag meer in een andere verdeling van de lasten en de baten.

Hij scheen echter veel heil te verwachten van herziening van het kiesrecht, al zou dit ook volgens hem de gouden eeuw nog niet inleiden, maar toch, hij scheen in de herziening van

¹⁸⁸ http://www.parlement.com/id/vg09ll6c14zw/j_w_h_rutgers_van_rozenburg (13-02-2013)

¹⁸⁹ L. Dalhuisen, 59.

¹⁹⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 11 augustus 1893. regeling van de kiesbevoegdheid voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal en voor de provinciale staten, 1822.

¹⁹¹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 11 augustus 1893. regeling van de kiesbevoegdheid voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de provinciale staten, 1822.

¹⁹² http://www.parlement.com/id/vg09ll25ddpy/a_p_c_van_karnebeek

dat kiesrecht een goed middel te zien ter verbetering van den economischen en financielen toestand bij ons te lande. Die verwachting deel ik in geen deele.¹⁹³

Beide oud-liberalen reageerden op dezelfde manier in het kiesrechtdebat: zij waren tegen het algemeen kiesrecht. In plaats van het duidelijk uitspreken van dit standpunt, kozen zij voor een andere manier van argumenteren: ze ontkrachten de argumenten van de tegenstander door middel van een vergelijking met de Gouden Eeuw. De bedoeling van deze vergelijking was aan te geven dat een herhaling hiervan niet reëel was. Deze manier van analogisch redeneren wees erop dat zij naar het verleden keken als een afgesloten periode die niet meer terugkwam. Hun wereldbeeld was daarom ook lineair, omdat zij door de tijd heen een verschil hebben zien ontstaan tussen het verleden en het heden. Beide politici gaven echter wel een voorbeeld van hun beeld van de Gouden Eeuw ('rijk genoeg', 'economische en financielen toestand'). Dit duidde erop dat zij hiermee het algemene beeld van de Gouden Eeuw uit het collectief geheugen wilden verduidelijken of specificeren. Een verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat het kiesrecht als thema zelf niet direct een band heeft met de Gouden Eeuw. Er was geen sprake van dat het volk in de zeventiende eeuw invloed had op de keuze van regenten, stadhouders of vertegenwoordigers in de Staten Generaal.

Het katholieke dagblad '*De Tijd*', versloeg het debat vooral als een wedstrijd tussen hun voorman (Herman Schaepman) en Rutgers van Rozenburg. Rutgers van Rozenburg werd een fervent tegenstander van het algemeen kiesrecht genoemd, terwijl Schaepman erg voor was. Schaepman was één van de weinige katholieken die het wetsvoorstel van Tak van Poortvliet steunde. De overige katholieke parlementsleden waren hier juist tegen.¹⁹⁴ De publieke belangstelling was volgens de krant dan ook groot.¹⁹⁵ De rede van Schaepman stond bijna in zijn geheel afgedrukt in de krant, terwijl Rutgers veel minder tekst kreeg (wat logisch was, gezien de katholieke achtergrond van het dagblad). Aan het einde bleek Schaepman het plotseling toch nog eens met Rutgers van Rozenburg te zijn en stemde hij tegen het wetsvoorstel. *De Tijd* was hier verheugd over, omdat dan alle katholieken hetzelfde zouden stemmen, en eensgezindheid was voor het tijdschrift zeer belangrijk.¹⁹⁶

¹⁹³ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 4 december 1894. 2. Vaststelling der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1895, 285.

¹⁹⁴ Oud, Honderd jaren, 152.

¹⁹⁵ *De Tijd*, 14 augustus 1893, 5.

¹⁹⁶ *Idem*, 154.

Koloniën

Het laatste thema waarin veel verwijzingen zijn gemaakt, zijn debatten die gingen over de koloniën. De koloniën hebben een directe band met het verleden omdat zij ontstaan zijn in de zeventiende eeuw. De status van de koloniën was ondertussen wel veranderd, aangezien er ten opzichte van de zeventiende eeuw veel meer gebied onder controle van Nederland was gebracht en veel meer geld naar de Nederlandse schatkist vloeide. Het liberale standpunt ten aanzien van de koloniën was dat ondernemers er de ruimte moesten krijgen en dat het particuliere landbezit aangemoedigd moest worden.¹⁹⁷ Dat koloniën niet een exclusief liberaal thema waren, blijkt wel uit het feit dat alle vier de partijen op dit thema een verwijzing hebben gemaakt.

Het liberale voorbeeld hiervan werd gemaakt door jonkheer Rutgers van Rozenburg op 15 mei 1885 in een debat over de begroting voor Nederlands-Indië. Er werd een wetsvoorstel behandeld van de heer van Dedem (ook liberaal) met de intentie om Indië niet meer op te laten draaien voor tekorten op de Nederlandse begroting. Dit is een vervolgdebat op dat van de heer des Amorie.¹⁹⁸ Rutgers van Rozenburg bouwde een argument op wat dit voorstel steunde. Hij zag door het verleden heen twee partijen ten aanzien van de Indische financiën, die beide even inhalig als eenzijdig waren. De partijen keken vanuit een verschillend belang: de ene partij probeerde zo veel mogelijk geld voor Indië te behouden, de andere partij probeerde zo veel mogelijk geld naar Nederland te krijgen.¹⁹⁹

In de gouden eeuw der koffieoverschotten trachtte daarvan de een zooveel mogelijk voor Indië te houden, de ander zooveel mogelijk voor Nederland te halen. In de zilveren eeuw, toen van die koffieoverschotten niet veel meer restte dan de hoop der wederopstanding, [...] hebben beide partijen meermalen getracht een vergelijk, eene soort van abonnement onder den naam van vaste bijdrage te treffen; maar eens worden konden zij het niet [...] Nu de ijzeren eeuw is aangebroken, en het object waarom vroeger gestreden werd, de koffiebaten, zijn verdwenen [...] zou men denken dat ook over de financieele verhouding tusschen Nederland en Indië niet meer behoefde te worden geredekaveld.²⁰⁰

Rutgers van Rozenburg gaf op twee manieren de liberale ideologie weer: enerzijds stelde hij dat het geld in Indië moest blijven om daar geïnvesteerd te worden, wat de economie daar zou moeten

¹⁹⁷ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywl/liberalen>

¹⁹⁸ Dit debat en de verwijzing van de heer Des Amorie komen aan bod op pagina 54.

¹⁹⁹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 15 mei 1885.

62: behandeling van het wetsvoorstel van de heer van Dedem tot regeling van de verhouding der geldmiddelen van Nederlands-Indië tot die van het rijk in Europa, 846

²⁰⁰ Idem, 846.

bevorderen. Anderzijds vertolkte hij het liberale standpunt dat de eigen overheidsfinanciën op orde dienden te zijn en dat een sluitende begroting niet af mocht hangen van de baten uit Indië. Rutgers van Rozenburg bouwde zijn argument op met behulp van intertekstualiteit. Hij maakte een verband tussen verschillende gradaties in de tijd en de inkomsten die bij deze tijd hoorden. In de Gouden Eeuw, de periode van voorspoed, vloeide er veel winst vanuit Nederlands-Indië naar Nederland door het cultuurstelsel.²⁰¹ In de zilveren eeuw was er aanvankelijk nauwelijks sprake van overschotten, maar na het einde van de Atjeh-oorlog kwam de productie langzaam weer op gang wat geld voor Nederland opleverde. In de ijzeren eeuw, die nu was aangebroken (sinds ongeveer 1880) waren er geen koffiebatens meer en was er geen vaste bijdrage van Nederlands-Indië aan de begroting van Nederland.²⁰² De keuze voor goud, zilver en ijzer verwees naar de waarde van de metalen en correspondeerde met de mate van welvaart uit de bijbehorende periode.

Het wereldbeeld van Rutgers van Rozenburg was lineair en ging uit van historische afstand. Lineair, omdat hij een ontwikkeling door de tijd heen zag, waardoor er steeds minder geld vanuit Indië beschikbaar kwam voor Nederland. Historische afstand omdat hij het niet reëel vond om te denken dat de meest voorspoedige periode (de Gouden Eeuw) nog terug zou kunnen keren. Dit debat is door Rutgers van Rozenburg gekozen, omdat hij er de ruimte kreeg om zijn argument op te bouwen. Een tweede belang van dit debat was dat er samengewerkt werd met de katholieken, waar ik in de volgende paragraaf nog op terug zal komen.

In het algemeen geldt dat liberale politici hun verwijzingen maakten in debatten die voor hen zelf ideologisch belangrijk waren. Debatten over de koloniën en het kiesrechtdebat waren daarnaast ook fundamenteel belangrijk voor andere partijen, maar debatten over defensie, begroting en belastingen raakten dicht aan belangrijke liberale waarden als veiligheid, terughoudendheid van de overheid en vrijhandel. Een belangrijke vraag hierbij is of er dan wel een verschil was tussen dit liberale geluid en de standpunten van andere partijen, en of dit terugkwam in de verwijzingen die zij hebben gemaakt.

3.2.2 Citaten van andere partijen

Door de kwalitatieve dominantie van de liberalen is het aantal niet-liberale verwijzingen redelijk laag. In deze paragraaf zal ik een aantal verwijzingen analyseren om te laten zien waar andere partijen verschilden of juist overeenkwamen met de liberalen.

Een eerste citaat is van Joannes van Nunen. Hij was een rooms-katholieke conservatief die als docent in Nederlands-Indië had gewerkt voordat hij in de Tweede Kamer kwam. Hij was tijdens deze

²⁰¹ Oud, *'Honderd jaren'*, 67. Aerts, *'Land van kleine gebaren'*, 89.

²⁰² Idem

periode ook medewerker van het katholieke dagblad *'de Tijd'*.²⁰³ Van Nunen maakte zijn verwijzing in een debat over de regeling van de krijgsmacht. In dit debat werd de mogelijkheid besproken om de oude dienstplicht te vervangen door een persoonlijke dienstplicht en het leger hiermee uit te breiden en te professionaliseren. Van Nunen stond niet achter dit voorstel:

Er worden in ons land blijkbaar nog menschen gevonden, al zijn ze geloof ik ook niet talrijk, die er aan denken om Nederland een, zij het ook tweede viool te laten spelen in het Europeesch Statenconcert en die gaarne zouden zien dat Nederland weder zoo machtig en invloedrijk werd als het bijv. in de zeventiende eeuw was.²⁰⁴

Het liberale standpunt in dit debat was dat een professionalisering van de krijgsmacht voordelen voor Nederland zou hebben. Van Nunen keek op een andere manier naar de landsverdediging, waarmee hij niet zozeer een conservatief standpunt verdedigde (die dezelfde ideeën hadden als de liberalen op dit punt), maar meer een katholiek standpunt.²⁰⁵ Hij was zich goed bewust van de veranderende stand van zaken in Europa sinds de zeventiende eeuw en de historische afstand met het verleden. In *Het Algemeen Handelsblad*, een liberale krant, van de dag na het debat op 22 april 1891, stond een uitgebreid verslag van het debat. Van Nunen werd als een van de felste tegenstanders bij naam genoemd, samen met andere katholieke politici.²⁰⁶ Zijn rol in het debat was dus belangrijk genoeg voor een vermelding. Daarnaast bleek dat het voorstel tot professionalisering van het leger uit liberale hoek kwam, aangezien van Nunen duidelijk als tegenstander werd neergezet in de krant.

Een tweede citaat werd gemaakt door de antirevolutionair Theo Heemskerk. Die deed dat op 29 november 1894 in een debat over de staatsbegroting voor 1895 in de algemene beraadslagen. Na een heleboel negatieve punten had hij eindelijk een lichtpuntje gevonden in het voortslappende kiesdebat: *"De lichtpunten in den tegenwoordigen toestand zijn weinig. Het ééne lichtpunt is de aanstaande herziening van het kiesrecht, niet als zoude ik meenen dat daarmee de gouden eeuw zal zijn aangebroken"*²⁰⁷ Zoals eerder vermeld was uitbreiding van het kiesrecht een heikel punt, ook binnen de liberale partij. De antirevolutionairen waren hier heel erg voor, omdat een deel van hun

²⁰³ http://www.parlement.com/id/vg09ll3oywyf/j_p_th_van_nunen

²⁰⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 22 april 1891. Regeling van den Krijgsmacht, 1075.

²⁰⁵ Katholieken waren voor een vermindering van lasten en uitgaven op het terrein van defensie: <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqeylz/katholieken>

²⁰⁶ Algemeen Handelsblad, 23 april 1891, 36.

²⁰⁷ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 29 november 1894. Vaststelling der Staatsbegroting voor het dienstjaar 1895, 231.

achterban, het gewone volk, daardoor mocht gaan stemmen.²⁰⁸ Heemskerk verdedigde in deze kwestie dus hetzelfde standpunt als de jongliberalen, die ook voor uitbreiding van het kiesrecht waren. Dat hij deze verwijzing in een ander debat maakte is opmerkelijk. Een verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat andere sprekers het antirevolutionaire geluid in het kiesrechtdebat lieten horen, of dat hij pas in een breder debat, over de algemene begroting, de ruimte vond om deze vergelijking te maken.

Ook het derde citaat vertoonde overeenkomsten met liberale standpunten. De conservatief Nicolaas Kien was tussen 1845 en 1875 lid van de Tweede Kamer en stond bekend als één van de meest conservatieve kamerleden. Hij was van oorsprong advocaat en werd via het wethouderschap en het burgemeesterschap in Utrecht uiteindelijk Kamerlid.²⁰⁹ Hij maakte zijn verwijzing tijdens een algemene beraadslaging over de belasting op personeel. Kien was tegen deze wet omdat het een belastingverhoging inhield en de overheid de gelegenheid gaf om zich rechtstreeks met het dagelijks leven te bemoeien. Ook conservatieven waren, net als liberalen, voor een kleine rol van de overheid in de maatschappij.²¹⁰

Ik vind het onstaatkundig en tevens onstaathuishoudkundig, ik zou haast zeggen ongerijmd, dat uit begeerte om bijv. de volksvoeding te verbeteren van 's Rijks wege de belasting op het brood en het vleesch zal worden afgeschaft,- met al de lastige formaliteiten daaraan verbonden,- dat dit als het begin van eene gouden eeuw aan het volk van Nederland zal worden voorgespiegeld,²¹¹

Naast de eerdere overeenkomsten waren er ook in thema koloniën overeenkomsten tussen liberale politici en anderen. In het katholieke dagblad *'De Tijd'* van 18 mei 1885, na het debat van 17 mei²¹² staat dat Rutgers van Rozenburg een vlammend betoog afstak, dat wel indruk moest maken omdat de kracht der waarheid enorm was.²¹³ Drie dagen later stond er nog een artikel over dit debat in *De Tijd*, waarin opnieuw werd gemeld dat Rutgers van Rozenburg op een zeer indrukwekkende manier gesproken had. Dit lijkt een bijzonder iets, omdat een katholiek dagblad een hervormde liberale politicus steunde. De indiener van het oorspronkelijke voorstel waar Rutgers van Rozenburg zo voor heeft gepleit, was echter een katholieke politicus: Herman Des Amorie van der Hoeven. Hij

²⁰⁸ Oud, *Honderd jaren*, 157.

²⁰⁹ http://www.parlement.com/id/vg09ll28ocqs/n_p_j_kien

²¹⁰ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywm/conservatieven>

²¹¹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 16 februari 1858. Belasting op het personeel (algemeene beraadslaging), 344.

²¹² Zie pagina 52.

²¹³ *De Tijd*, 18 mei 1885, 2.

was in Indië rechter en redacteur van een dagblad geweest en was daar tot het katholicisme bekeerd, aangezien hij protestants was opgevoed.²¹⁴ Meestal was hij onafhankelijk, maar in debatten over de koloniën stond hij vaak aan dezelfde kant als de liberalen. In dit debat was hij voor afschaffing van extra betalingen van Indië aan Nederland, omdat zij hier niet meer de middelen voor zouden hebben.

Er zijn er misschien nog enkelen, die zich eene illusie maken, die droomen van eene toekomst waarin die gouden eeuw der batige sloten terugkeeren zal; maar wanneer zij het binnenste van hun gemoed voor zichzelf openleggen, dan zullen zij er bij moeten voegen: mits een nieuwe Van den Bosch een nieuw stelsel van dwangcultures in Indië ging invoeren;²¹⁵

Zijn verwijzing bevatte niet alleen overeenkomsten met de liberale ideologie, maar ook nog een interessante verwijzing naar gouverneur van den Bosch, die het stelsel van gedwongen leveranties aan het Nederlandse gouvernement in Indië invoerde (het cultuurstelsel). Dit was echter niet zozeer een katholiek standpunt, maar een conservatief standpunt.²¹⁶ Aangezien van der Hoeven zelf een liberaal katholiek was, gebruikte hij deze vergelijking dan ook om aan te geven dat hij een terugkeer van dit stelsel niet reëel achtte.²¹⁷ Net als bij het debat om het kiesrecht, waar katholieken de oud-liberalen steunden in hun strijd tegen algemeen kiesrecht, werkten liberalen en katholieken samen. Hieruit blijkt dat zij ondanks hun verschillende ideologische achtergrond ook punten gemeen hadden.

Liberalen, katholieken en conservatieven vertoonden op veel punten overeenkomsten met elkaar, zeker als het ging om de beperkte rol die zij voor de overheid in de maatschappij zagen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij in debatten over begrotingen en koloniën eenzelfde soort verwijzing maken en hetzelfde standpunt vertolken. Een van de al uitgelichte verschillen was de hoeveelheid geld die aan defensie besteed werd. Conservatieven en liberalen vonden dit een belangrijk onderwerp, terwijl dit voor katholieken veel minder belangrijk was. De antirevolutionairen hadden minder gemeen met de liberalen, maar strenden wel samen met de jongliberalen voor uitbreiding van het kiesrecht. Het is naast de schoolstrijd één van hun belangrijkste thema's uit de negentiende eeuw, en het is dan ook niet vreemd dat zij een verwijzing in dit thema maken. Het lijkt

²¹⁴ http://www.parlement.com/id/vg09lkxehrzy/h_a_des_amorie_van_der_hoeven

²¹⁵ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 18 mei 1885.

Wetsvoorstel-Van Dedem tot regeling van de verhouding der geldmiddelen van N.-I. tot die van het Rijk in Europa, 859.

²¹⁶ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywm/conservatieven>

²¹⁷ http://www.parlement.com/id/vg09lkxehrzy/h_a_des_amorie_van_der_hoeven

erop dat ondanks deze kleine verschillen, er voor een groot deel consensus was over de belangrijkste thema's voor Nederland, behalve bijvoorbeeld in de sociale kwestie, de schoolstrijd en de kiesrechtstrijd. In het laatste conflict stonden liberalen tegenover elkaar en werden oud-liberalen en conservatieven verenigd, terwijl de jongliberalen met de antirevolutionairen en progressieve katholieken samenwerkten.²¹⁸ De overeenkomsten op grote lijnen over de rol van de overheid tussen de verschillende partijen hebben ook effect op het collectief geheugen. Waar er weinig grote verschillen zijn tussen politieke stromingen, is er waarschijnlijk ook een minder gefragmenteerd collectief geheugen.

3.2.3 Historische thema's

Naast de thema's van de debatten kan ook de invulling van de verwijzingen naar de Gouden Eeuw gebruikt worden in de analyse van het collectief geheugen. In tabel 3.5 staan, geclassificeerd op aard, de historische onderwerpen uit de relevante verwijzingen van deze periode. Na een bespreking van de keuzes van liberale politici zal ik de keuzes van politici uit andere stromingen analyseren, om vervolgens een vergelijking te maken. Liberale politici kozen het meest voor verwijzingen in debatten over defensie en oorlog (macht), begrotingen en belastingen (vrijhandel) en het kiesrecht. Qua historische thema's komt ditzelfde beeld terug met verwijzingen naar de gouden eeuw als periode van vrijhandel, als periode van grote voorspoed en macht en door middel van het gebruiken van historische personen.

	aantal keer	lib.	conserv.	antirev.	kath.
Tijdsaanduiding	5	2	2	1	0
(vrij)handel	4	4	0	0	0
Periode van voorspoed/macht	20	7	6	6	1
Gebeurtenissen	2	1	0	1	0
Personen	4	4	0	0	0
totaal	35	18	8	8	1

Tabel 3.3: historische onderwerpen van de verwijzingen in de negentiende eeuw totaal en per partij uitgewerkt. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

De meeste liberale verwijzingen werden gemaakt naar de Gouden Eeuw met daarbij het achterliggende idee dat dit een periode van (politieke) macht en (economische) voorspoed representeerde. Bij het gebruik van de term Gouden Eeuw in de verwijzingen werd er vaak gebruik gemaakt van intertekstualiteit. De lezer of luisteraar moest zelf invullen dat met de Gouden Eeuw de zeventiende eeuw bedoeld werd en dat het symbool stond voor macht en voorspoed. Deze

²¹⁸ Verschillende achtergronden van de stromingen op www.parlement.com

verwijzingen zijn te verwachten bij liberale politici, aangezien wereldlijke macht werd gesymboliseerd door de vloot, het leger en ook door de positie die Nederland innam op de internationale handelsmarkt. Daarnaast waren de koloniën ook onderdeel van dit liberale discours van de Gouden Eeuw. De tijdsaanduidingen werden één keer gebruikt in een debat over de belastingen, een belangrijk liberaal thema, en één keer in een debat over de consul in Perzië, wat niet direct een verband heeft met het liberale gedachtegoed.

De associatie tussen de Gouden Eeuw en vrijhandel werd alleen door liberalen gemaakt. Dit is ook niet vreemd, aangezien conservatieven en ook katholieken in tegenstelling tot liberalen niet voor een compleet vrije handel waren.²¹⁹ De uitwerking van de citaten naar personen uit de Gouden Eeuw gebeurde ook alleen door liberalen. Een verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat zij naast de politiek ook de nationale geschiedschrijving domineerden en dus een monopolie hadden op het nationaal verleden. Met name hun interesse voor de regenten en het huis van Oranje komt terug in de verwijzingen.²²⁰ Zo verwezen zij onder andere naar Johan de Wit (de raadspensionaris van Holland tussen 1653 en 1672), Prins Maurits (stadhouder van 1585 tot 1625), Prins Frederik Henrik (1625-1647), Prins Willem III (stadhouder van 1672 tot 1702, Koning van Engeland 1689-1702) en Michiel de Ruyter (admiraal van de Nederlands vloot tussen 1665 en 1676). Hier blijkt de interesse die de liberale elite had in de Gouden Eeuw terug te komen in hun verwijzingen.²²¹ Op het gebied van gebeurtenissen was er één verwijzing gemaakt, door een katholieke liberaal, die verwees naar de Unie van Utrecht. Het zou logischer zijn als hij hier niet positief over was, aangezien deze afspraak uit 1579 niet alleen de onafhankelijkheid van Spanje afkondigde, maar ook regelde dat het calvinisme als enige godsdienst in de Republiek werd toegestaan.²²² Hij gebruikte het dan ook om het wetsvoorstel waar hij tegen was een negatieve lading mee te geven: het zou het er net zoals de Unie van Utrecht voor gaan zorgen dat de katholieken benadeeld zouden worden.

Bij conservatieven en antirevolutionairen zijn bijna alle verwijzingen vanuit het idee gemaakt dat de Gouden Eeuw een periode van voorspoed en macht was. Dit is grotendeels tegenovergesteld aan de thema's van de debatten die zij hebben gekozen, aangezien zij slechts twee verwijzingen hebben gemaakt in debatten die over defensie gingen. De meeste van deze verwijzingen hebben dan ook een economische achtergrond en verwijzen meer naar welvaart dan naar macht. Hier zit een klein verschil met liberale politici. Wat opvalt is dat relatief gezien, de conservatieven en antirevolutionairen veel meer deze algemene verwijzing naar de Gouden Eeuw gebruikten in plaats

²¹⁹ <http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqeylz/katholieken>
<http://www.parlement.com/id/vh8lnhrqlywm/conservatieven>

²²⁰ Blaas, *Geschiedenis en nostalgie*, 26 en 36.

²²¹ Aerts 'Land van kleine gebaren', 144.

²²² Israel, *De Republiek*, 222-224.

van een wat specifiekere term. Dit zou verklaard kunnen worden vanuit de dominantie van de liberalen. Door een overwegend liberaal gekleurd vaderlands geschiedverhaal, was het voor andere stromingen lastiger om hierin een herkenning van de eigen identiteit terug te zien. Een gebeurtenis waar wel een relatie met de eigen identiteit aanwezig was, was de verwijzing van de antirevolutionair Donner naar de Synode van Dordrecht. Tijdens deze vergadering werd de basis gelegd voor de calvinistische staatskerk waar de meeste leden van het ARP ook lid van zijn.²²³ De synode is dus de basis van zijn geloof en daarom is dit thema ook passend bij de ideologie van zijn partij.

De tijdsaanduidingen verwezen bij de conservatieven één keer naar een plakkaat uit het verleden en één keer naar een citaat dat tot doel had een vergelijking te maken met de militaire stand van zaken in de zeventiende eeuw en nu. Dit citaat vertegenwoordigde het conservatieve standpunt dat een goede defensie belangrijk is, wat overeenkomt met het liberale standpunt.

Het blijkt dus dat partijen hun historische onderwerpen vrijwel altijd kozen uit dat deel van de geschiedenis dat aansloot bij hun eigen ideologie. Toch waren er niet hele grote verschillen tussen de sprekers. Het was hier logisch dat katholieke en calvinistische politici anders tegenover dezelfde gebeurtenissen en personen uit de Tachtigjarige oorlog stonden. De dominantie van calvinistische liberale politici kan een goede verklaring zijn waarom de meeste personen en gebeurtenissen die gebruikt zijn in de verwijzingen ook een belangrijk onderdeel waren van het nationale geschiedverhaal en het collectief geheugen. Het kan daarnaast ook een verklaring zijn waarom katholieke en conservatieve politici minder verwijzingen hebben gemaakt naar specifieke personen en gebeurtenissen.

Paragraaf 3.3 Historische afstand en continuïteit

Hoewel ik tijdens de vorige paragrafen voor de aparte verwijzingen al een analyse had gemaakt over hun beeld van het verleden, analyseer ik in deze paragraaf specifiek de verschillen tussen beide partijen en onderzoek ik wat dit voor effect kan hebben op het collectief geheugen. Bij historische continuïteit wordt de illusie gewekt dat het verleden en het heden een geïntegreerd geheel zijn. Het verleden wordt op deze manier gezien als een direct onderdeel van de hedendaagse samenleving.²²⁴ Historische afstand is groter als er naar het verleden wordt gekeken als discontinu: breuken in de geschiedenis zorgen ervoor dat er afgesloten periodes ontstaan, waardoor er geen integratie is met

²²³ Israel, de Republiek, 513.

Informatie over het ARP: http://www.parlement.com/id/vh8lnhrogvuw/anti_revolutionaire_partij_arp

²²⁴ Zerubavel, 'Time maps', 40,48.

het heden.²²⁵ Door een grotere historische afstand is het makkelijker om een beeld te krijgen van het verleden, omdat je er zelf niet meer middenin zit.²²⁶ Ik zal deze twee verschillende manieren van kijken naar het verleden illustreren aan de hand van voorbeelden.

De beste voorbeelden van deze historische afstand komen uit de citaten van Storm van 's Gravenzande, des Amorie, Rochussen en Elout van Soeterwoude. De liberaal Storm geeft het verschil aan in de macht van de vloot op zee tussen de zeventiende en de negentiende eeuw: *“Reeds bij eene vroegere gelegenheid heb ik de aandacht er op gevestigd dat veler denkbeelden nog altijd te veel gebaseerd zijn op den loop der gebeurtenissen in de zeventiende eeuw, toen Frankrijk niet zulk eene groote zeemagt had als thans.”*²²⁷ Des Amorie verwoordde dit nog krachtiger: *“Er zijn er misschien nog enkelen, die zich eene illusie maken, die droomen van eene toekomst waarin die gouden eeuw der batige sloten terugkeeren zal;”*.²²⁸ Rochussen was ook heel duidelijk in zijn standpunt dat de Gouden Eeuw onderdeel van het verleden was: *“want ik heb het reeds meermalen gezegd: de Gouden Eeuw is voorbij en de koloniale baten zullen hoe langer hoe minder worden.”*²²⁹ De antirevolutionair Pieter Elout van Soeterwoude maakte in een debat over de begroting van de koloniën eenzelfde opmerking: *“De staat van Oost-Indie en van den algemeenen handel, zoo als beide deze waren in de zeventiende eeuw, is veranderd en heeft moeten veranderen door de omstandigheden en door de vorderingen van den menschelijken geest.”*²³⁰ Niet alleen uit de tabel, maar ook uit de voorbeelden blijkt dat politici van verschillende stromingen vaak op dezelfde manier naar het verleden van de Gouden Eeuw keken.

Welke politici zagen dan een continuering van het verleden in de negentiende eeuw? Om te beginnen de liberaal Metman, wiens verwijzing al was uitgewerkt in de vorige paragraaf²³¹ en zijn liberale collega Jacob Johan van Kerkwijk. Die was afgevaardigde voor het district Zierikzee en zat tussen 1863 en 1901 in de Tweede Kamer. Hij was ingenieur en hield zich voornamelijk bezig met waterstaat, financiën en koloniale zaken.²³² In een debat over de opheffing van het consulaat in

²²⁵ Zerubavel, *'Time maps'*, 8, 82.

²²⁶ Phillips, *'Rethinking historical distance'* 11-12.

²²⁷ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 maart 1867. 1 Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867 (Beraadslaging over hoofdstuk VIII.) 505

²²⁸ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 18 mei 1885.

Wetsvoorstel-Van Dedem tot regeling van de verhouding der geldmiddelen van N.-l. tot die van het Rijk in Europa, 859.

²²⁹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 5 juni 1867. Wijziging der begroting voor Nederlandsch-Indie voor het dienstjaar 1867 (beraadslaging over de artikelen), 1169.

²³⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 26 november 1858. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1859 (beraadslaging over hoofdstuk III), 163.

²³¹ Onder het thema belastingen

²³² http://www.parlement.com/id/vg09ll26jcf/j_j_van_kerkwijk (16-07-2013)

Perzië gebruikt hij de geschiedenis om te laten zien dat er een historische band is tussen deze twee landen die gecontinueerd moet worden.²³³

Ik begin met er aan te herinneren, dat onze voorouders reeds in de zeventiende eeuw relatiën met Perzië hadden en onder de republiek talrijke nederzettingen van Hollanders in Perzië gevestigd werden. In verschillende deelen van Perzië vindt men daarvan nog de overblijfsels, terwijl men in sommige reisbeschrijvingen leest, dat men in Perzië nog hier en daar menschen met blauwe oogen en blond haren ontmoet, die naar men beweert, afstammelingen van onze voorouders zouden zijn.²³⁴

De antirevolutionair Johannes Donner²³⁵ liet de historische continuïteit in zijn verwijzing zien door een vergelijking tussen het heden en het verleden. De aanwijzing en regels omtrent kerkgenootschappen hadden een historische basis in de zeventiende eeuw en die is volgens hem te veel gewijzigd. Een terugkeer hiervan zou goed zijn voor de mensen die hier lid van waren. Een andere politicus die historische continuïteit in zijn citaat legde was Willem Wintgens, conservatief kamerlid van 1849 tot en met 1885.²³⁶ Op 12 mei 1854 legt hij in een debat over het wetsontwerp van het armbestuur (in een vervolg op het debat waar de verwijzing van Aeneas Mackay gemaakt is) uit dat er ook in de zeventiende eeuw armenzorg bestond, en dat dit toen ook gebeurde via staat: *“Ik meen daartegen die sprekers [...] te mogen wijzen op het schoonste tijdperk onzer geschiedenis [...] in de dagen der Republiek van de Verenigde Nederlanden. [...] zo spraken de Louis Blanes, de Preudhoms, der zeventiende eeuw, de Staten Generaal der Verenigde Nederlanden in 1619 [...] de staatsarmenzorg bestond dus ook toen”*.²³⁷ In al deze citaten werd de analogie dus gebruikt om een brug te slaan die continuïteit aantoont, door het heden en het verleden met elkaar te verbinden.²³⁸

Om dit overzichtelijker te maken heb ik de resultaten van alle citaten uitgewerkt in tabel 3.4. Wat direct opvalt is dat de verhouding 31:4 is, waarbij er geen verschil is in de verhoudingen tussen de verschillende partijen. Dat er weinig verschil zat in de manier waarop de partijen verwezen was al duidelijk in de voorbeelden die gebruikt heb in deze paragraaf.

²³³ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 26 maart 1889. Interpellatie van den heer van Kerkwijk omtrent de opheffing van de betrekking van consul-generaal van Perzië, 922.

²³⁴ Idem.

²³⁵ Verwijzing in de vorige paragraaf.

²³⁶ http://www.parlement.com/id/vg09lld294z5/w_wintgens

²³⁷ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 12 mei 1854. Wetsontwerp tot regeling van het armbestuur, 820.

²³⁸ Zerubavel, *'Time maps'*, 40.

	aantal keer	liberaal	conserv.	antirev.	katholiek
Afstand	31 (8%)	16 (89%)	7 (88%)	7 (88%)	1 (100%)
Continuïteit	4 (11%)	2 (11%)	1 (12%)	1 (12%)	0
totaal	35	18	8	8	1

Tabel 3.4: aantal relevante verwijzingen met historische afstanden historische continuïteit gemaakt in de Eerste en Tweede Kamer in Nederland tussen 1850 en 1899. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

In de mate van historische afstand is er dus niet of nauwelijks een verschil tussen de verschillende partijen, net zoals er geen verschil is in de manier waarop zij vormgeven aan deze afstand of continuïteit. Deze eenheid in het kijken naar geschiedenis zou verklaard kunnen worden door de ideeën van Fruin, die stelde dat het in de negentiende eeuw mogelijk was om een onpartijdige geschiedenis te schrijven, omdat door de staatkundige veranderingen het tijdperk van de Republiek en de Gouden Eeuw als een afgesloten tijdperk beschouwd kon worden.²³⁹ Zijn invloed strekte dus verder dan liberalen alleen, aangezien conservatieven en antirevolutionairen op dezelfde manier naar de geschiedenis keken.

3.4 Waardering van het verleden.

Bij deze vergelijking kijk ik naar de manier waarop het verleden gebruikt wordt ten aanzien van het doel van de spreker: wil hij terug naar het verleden of kijkt hij naar de toekomst? In het eerste geval spreekt men van een cyclisch wereldbeeld, omdat het verleden als in een cyclus herhaald wordt. Hierbij ziet een spreker in het heden een herhaling van het verleden, waarbij het verleden vaak ook als een betere periode gezien wordt.²⁴⁰ Sprekers met een lineair beeld van de geschiedenis zien het verleden als iets dat achter hen ligt en dat zich niet kan herhalen. De tijd gaat vooruit en de samenleving gaat hierin mee, waarbij er sprake kan zijn van een proces van vooruitgang of verval.²⁴¹

	aantal keer	liberaal	conserv.	antirev.	katholiek
Lineair	31 (89%)	16 (89%)	7 (88%)	7 (88%)	1 (100%)
Cyclisch	4(11%)	2 (11%)	1 (12%)	1 (12%)	0
totaal	35	18	8	8	1

Tabel 3.4: aantal verwijzingen gemaakt met lineair en cyclisch wereldbeeld in totaal en per partij. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl

Aangezien de meeste verwijzingen uitgaan van een lineair wereldbeeld, zal ik na een voorbeeld van een lineair wereldbeeld, drie verwijzingen met een cyclisch wereldbeeld analyseren

²³⁹ Tollebeek, 'De toga van Fruin', 24.

²⁴⁰ Zerubavel, *Time Maps*, 24-25.

²⁴¹ Idem, 15,17.

om dit verschil te kunnen benadrukken. Een voorbeeld van een lineair wereldbeeld is het citaat van de heer Rutgers van Rozenburg in zijn verwijzing op 15 mei 1885 in een debat over Nederlands-Indië.²⁴² Rutgers van Rozenburg zag door de tijd heen een verandering (in dit geval een vermindering van de koffiebaten) en pleitte voor aanpassing van het financiële beleid in Nederland aan deze nieuwe situatie. Hieruit blijkt dat hij naar de toekomst keek en dat hij niet verwachtte dat de ‘gouden eeuw der koffieoverschotten’ zich zou herhalen.²⁴³

Een cyclisch wereldbeeld is te zien bij de liberale politicus Thomas Stieltjes, het conservatieve Kamerlid Willem Wintgens en de antirevolutionair Johannes Donner. Waaruit blijkt dan het cyclische? Stieltjes vertelde dat er in de zeventiende eeuw een volksbewapening op gang kwam, die er mede voor gezorgd heeft dat Nederland zich kon bevrijden van Spanje. In zijn eigen tijd, de negentiende eeuw, zag hij hetzelfde gebeuren, namelijk dat burgers vrijwillig met wapens aan het oefenen waren.²⁴⁴ De cyclus is dus weer aanbeland op hetzelfde punt als in de zeventiende eeuw.

Donner zag niet zo’n zelfde herhaling, maar juist een situatie die ongelijk is aan de zeventiende eeuw.²⁴⁵ Zijn wens was echter dat de organisatie van de kerkgenootschappen hetzelfde zou worden, dus hij streefde wel naar een nieuwe cyclus. Wintgens zei in zijn citaat dat hij een situatie in het verleden had gevonden die zich nu herhaalde in het heden, als hij de armenzorg uit de zeventiende en de negentiende eeuw vergeleek. Ook hier werden een situatie uit het verleden en het heden als gelijk gezien, waarbij het verleden ook nog als beter werd gezien.

Mensen met een cyclisch wereldbeeld hebben vaak een andere of positievere waardering voor het verleden dan voor het heden. Mensen met een lineair wereldbeeld kijken juist positiever naar de toekomst. Het feit dat bijna negentig procent van de politici een lineair wereldbeeld heeft, zegt misschien niet zoveel over de inhoudelijke kant van het collectief geheugen, maar wel over de manier waarop het gebruikt wordt. Bij een cyclisch wereldbeeld wordt het verleden gebruikt om af te zetten tegen het heden, met het doel om door middel van geschiedenis het oude te laten terugkeren. Bij een lineair wereldbeeld wordt het verleden juist gebruikt in de opbouw naar een toekomst toe. Het verleden is hierbij een stukje van de identiteit van de gemeenschap die gebruikt kan worden om de mensen uit die gemeenschap te binden, net zoals de natievorming in Nederland in de negentiende eeuw gebaseerd was op een gezamenlijke vaderlandse verleden.²⁴⁶

²⁴² Zie pagina 53

²⁴³ Idem, 846.

²⁴⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 maart 1867. 1 Staatsbegroting voor het dienstjaar 1867 (Beraadslaging over hoofdstuk VI.) 420.

²⁴⁵ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 23 november 1882. Begroting voor Nederlands Indië voor het dienstjaar 1883, 358.

²⁴⁶ Zie pagina 8.

3.5 Het collectief geheugen (interim conclusie)

De periode 1850-1899 kenmerkte zich door een overwegend dominante liberale stroming in de politiek. Dit is één van de redenen dat liberalen meer verwijzingen hebben gemaakt dan andere stromingen.²⁴⁷ Daarnaast hadden liberalen meer affiniteit met het collectieve beeld van de zeventiende eeuw als de Gouden Eeuw dan bijvoorbeeld de katholieken. Wat opviel was dat liberalen hun verwijzingen vooral maakten in debatten die qua thema belangrijk waren voor hun ideologie. Debatten over oorlog en defensie werden gebruikt om het liberale standpunt ten aanzien van externe veiligheid en bescherming van Nederland te benadrukken. Debatten over begroting en belastingen werden gebruikt om te benadrukken dat de overheidsfinanciën op orde moesten zijn, dat de overheid zich terughoudend moest gedragen in de maatschappij en dat belastingen verlaagd moesten worden. Debatten over koloniën werden gebruikt om te pleiten voor meer onafhankelijkheid van de Indische financiën en meer vrijheid voor het koloniale bestuur. In het kiesrechtdebat werd met name door oud-liberalen een positie gekozen ten opzichte van jongliberalen, terwijl in andere debatten meestal een andere politieke stroming de 'tegenstander' was. Katholieken hadden bijvoorbeeld veel minder met defensie en oorlog en conservatieven waren tegen vrijhandel.

Bij de analyse van de historische onderwerpen en de betekenis die achter een verwijzing naar de Gouden Eeuw lag bleek ook dat ideologie en de keuze van het onderwerp van de verwijzing met elkaar te maken had. Liberalen kozen bijvoorbeeld voor specifieke verwijzingen naar militairen en prinses uit de Gouden Eeuw (oorlog en defensie), voor algemenere verwijzingen naar vrijhandel, en voor verwijzingen naar de Gouden Eeuw als periode van voorspoed en macht. Andere stromingen maakten bijna alleen maar algemene verwijzingen, waarbij de nadruk bij hen meer op economische voorspoed dan op macht lag. De verklaring hiervoor lag waarschijnlijk ook in het feit dat de nationale narratio te veel liberale en calvinistische elementen bevatte, waardoor conservatieve en katholieke politici minder binding hadden met dit verleden en er dus ook minder specifiek naar verwezen.

Ten aanzien van zowel de historische afstand als de manier waarop de stromingen terugkijken op het verleden is weinig tot geen verschil te merken tussen de verschillende ideologieën en de manier waarop zij verwezen, net zoals er geen verschil was in de manier waarop zij vormgaven aan deze afstand of continuïteit. In alle verwijzingen met historische continuïteit werd de analogie gebruikt om aan te geven dat er een historische basis is voor een beslissing in de negentiende eeuw. De analogie was in deze de brug die de continuïteit aantoonde, door het heden en het verleden met elkaar te verbinden. Hieruit blijkt dat het geschiedenisbeeld van Fruin, dat de Republiek een afgesloten periode was, en redelijk algemeen gedachtegoed geworden was. Ook in de waardering

²⁴⁷ Aangezien zij soms de helft of meer zetels in het parlement in handen hadden.

van het verleden was er weinig verschil tussen de verschillende stromingen. Een lineair wereldbeeld was bij alle stromingen dominant, wat zou kunnen betekenen dat het liberale idee dat de samenleving maakbaar was en dat in het heden werd bepaald hoe de toekomst eruit zou komen te zien, ook door andere partijen ondersteund werd.

Wat zegt dit nu over het collectief geheugen? In de grote lijnen lijkt het erop dat het collectieve geheugen van Nederland gedomineerd werd door liberale ideeën en concepten. Ondanks dat de verschillende stromingen verdeeld waren over zaken als kiesrecht, bijzonder onderwijs en de leerplicht, waren veel liberalen tegelijkertijd ook protestants of katholiek en er zat maar weinig verschil tussen conservatieven en gematigd liberalen. Pas na de eeuwwisseling, tijdens de Verzuiling, werden de verschillen tussen de partijen groter. Elke stroming ging zijn toen eigen verleden onderzoeken om de eigen positie te bevestigen. In de negentiende eeuw was dit verschil nog niet zo aanwezig en lag de focus ook meer op het creëren van een gezamenlijk verleden voor de natie. Een andere verklaring voor het feit dat politici weinig verschilden in hun beeld van het verleden kan liggen in hun eigen achtergrond. Veelal waren het (adellijke) rijke mannen die rechten hadden gestudeerd en zowel in de juridische wereld (advocaat, notaris of rechter) als in een bestuursfunctie (burgemeester) hadden gewerkt. Dit gedeelde milieu kan ook geleid hebben tot een gedeeld idee over het verleden.

Hoofdstuk 4

De twintigste eeuw: ontzuiling en versnippering in de politiek

In de periode 1850-1899 werd het collectief geheugen gedomineerd door liberale ideeën en concepten. Dit collectief geheugen werd niet alleen door liberalen, maar ook door politici van andere stromingen uitgedragen. In dit hoofdstuk heb ik de periode 1950-1999 geanalyseerd. Deze periode verschilde onder andere van de negentiende eeuw in de ideeën over natievorming. De natievorming kwam niet meer op gang vanuit één stroming (liberalen in de negentiende eeuw), maar werd aangestuurd vanuit de verschillende zuilen. De kritische bijdragen van de verschillende zuilen aan de nationale geschiedschrijving leverde ook een veel genuanceerder geschiedverhaal op, waarmee meerdere groepen in Nederland zichzelf konden identificeren. Daarnaast werd natievorming beïnvloed door internationalisering en globalisering, wat de positie van de staat juist verzwakte. Dit zou uiteindelijk leiden tot een herleving van het nationalisme en de belangstelling in de eigen geschiedenis aan het einde van de twintigste eeuw.

Omdat er veel meer partijen zijn bijgekomen heb ik ervoor gekozen om vier hoofdstromingen te maken: de liberalen (VVD en D66), socialisten (PVDA en SP), Christelijken of confessionelen (ARP, CHU, KVP en CDA) en gereformeerden (SGP en GPV). Mijn focus ligt in deze periode meer op de gereformeerden, die ik met de andere stromingen en partijen zal vergelijken om te onderzoeken waarom zij nu zo vaak aan de Gouden Eeuw refereerden. Ik zal hen eerst typeren als groep en daarna met de andere stromingen en partijen vergelijken om te zien of en waarin zij verschilden in de manier waarop zij naar het verleden verwezen. Eerst schets ik de politieke context van de twintigste eeuw en dan analyseer ik de vergelijkingen via een aantal stappen.²⁴⁸ Bij de gekozen citaten geef ik telkens informatie over de context en achtergrond van de spreker en informatie over het debat waarin de verwijzing gemaakt wordt. In paragraaf vijf beantwoord ik de vraag wat deze verwijzingen zeggen over het collectieve geheugen.

4.1 Politieke context

Rondom de eeuwwisseling ontstonden er binnen de samenleving verschillende groepen die zichzelf gingen organiseren. Er ontstonden vier 'zuilen' waarbinnen het leven van de burgers zich voornamelijk afspeelde: een katholieke zuil, een protestantse zuil, een socialistische zuil en een liberale/neutrale zuil.²⁴⁹ Hoewel burgers zich steeds meer binnen de kaders van de eigen zuil bewogen, was er veel samenwerking tussen de (politieke) elites. Daarnaast versterkte de verzuiling

²⁴⁸ (1) Welk verleden wordt gekozen? (2) Wat is de mate van afstand tot het verleden? (3) Wat is hun waardering van het verleden (4) Wat zegt dit over het collectief geheugen?

²⁴⁹ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 179.

ook het nationale gevoel omdat er meer gezag werd toegekend aan kerk, school, politieke partijen én staat.²⁵⁰

Het politieke landschap verschilde in 1950 niet heel veel van de periode ervoor, al hadden de liberalen ondertussen veel zetels verloren. De liberalen waren verdeeld over de VDB (een groep liberalen die met andere partijen fuseerden in de PVDA en later D66 oprichtten²⁵¹) en de VVD, die in 1948 was opgericht als voortzetting van de Partij voor de Vrijheid, die weer een voortzetting was van de vooroorlogse Liberale Staatspartij.²⁵² De wat conservatievere liberalen zaten bij de VVD en de meer progressieve liberalen waren lid van D66. De RKSP en de SDAP hadden na de oorlog hun naam veranderd naar KVP en PVDA en vormden samen 12 jaar lang een stabiele coalitie, waarin de basis werd gelegd voor de huidige verzorgingsstaat.²⁵³ De ARP en het CHU gingen op de oude voet verder en bleven ook ongeveer even groot. De tabel laat de zetelverdeling zien vanaf 1956 (het jaar dat de kamer voor het eerst 150 zetels telde) tot en met de verkiezingen van 1998. Vanwege de latere fusie van de KVP, CHU en ARP heb ik ervoor gekozen om hen samen als één groep te noemen als Christelijken. De gereformeerde partijen zijn wel apart weergegeven omdat zij het hoofdonderwerp vormen van dit hoofdstuk, ook al zijn ze erg klein in vergelijking met de anderen.

	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982	1986	1989	1994	1998
Christelijken	77(51)	75 (50)	76 (51)	69 (46)	58 (39)	48 (32)	49 (32)	48 (32)	45 (30)	54 (36)	54 (36)	34 (23)	29 (19)
Liberalen	13 (9)	19 (13)	16(11)	24 (16)	27 (18)	28 (18)	36 (24)	43 (29)	42 (28)	36 (24)	34 (23)	55 (37)	52(35)
Socialisten	50(33)	48 (32)	43 (29)	37 (25)	39 (26)	43 (29)	53 (35)	44(29)	47 (31)	52(35)	49 (32)	39 (26)	50(33)
Gereformeerden	3 (2)	3 (2)	4 (3)	4 (3)	5 (3)	5 (3)	4 (3)	4 (3)	4 (3)	4 (3)	5 (3)	4 (3)	5 (3)

Tabel 4.1: zetelverdeling in de Tweede Kamer 1956-1998 per politieke stroming. Tussen haakjes staat het (afgeronde) percentage zetels van de in totaal 150 zetels in de Tweede Kamer. Bron: Aerts, *De Lage Landen*, 378-379.

Waar de verzuiling in eerste instantie voor stabiliteit in de Nederlandse samenleving zorgde, werd de moderne verzorgingsstaat en de actievere rol van de staat in de samenleving uiteindelijk de belangrijkste oorzaak van de ontzuiling.²⁵⁴ Ook de maatschappelijke positie van vrouwen in de samenleving veranderde onder invloed van een bredere beweging die afweek van de heersende conventies van zelfbeheersing, hard werken en zuinigheid.²⁵⁵ De steeds meer toenemende welvaart leidde tot de stijgende verkoop van luxeartikelen uit het buitenland, waardoor de consumptiemaatschappij opkwam.²⁵⁶ De verzorgingsstaat werd verder uitgebreid in de jaren 1960

²⁵⁰ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 5.

²⁵¹ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8wti/vrijinnig_democratische_bond_vdb

²⁵² http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxy/volkspartij_voor_vrijheid_en_democratie

²⁵³ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 257,267.

²⁵⁴ P. Pennings, 'Verzuiling: consensus en controverse', 23.

²⁵⁵ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 287.

²⁵⁶ Idem, 293.

waardoor iedere burger terug kon vallen op de staat. Daarnaast werd de mate van secularisering steeds hoger, waardoor de binding met de kerk en de eigen zuil langzaam verdween.²⁵⁷ De orthodox-protestanten vormden hierop een uitzondering. Vanwege de ontkerkelijking en het stemverlies waarmee dit gepaard ging, fuseerden de KVP, de ARP en het CHU in 1980 in een nieuwe Christelijke partij: het CDA.²⁵⁸

In de jaren 1980 kwam Nederland voor het eerst sinds de oorlog in een crisis terecht. Dat zorgde voor enorme werkloosheidcijfers en werkte sociale problemen in de hand.²⁵⁹ In de politieke elite leidde dit weer tot een terugkeer van het overlegmodel, maar dan zonder de scherpe randjes van de verzuiling. De meeste partijen waren ideologisch steeds dichter naar elkaar toegeschoven waardoor de debatten minder heftig werden.²⁶⁰ Naast economische groei in de jaren 1990 was er toenemende aandacht voor groepen immigranten die sinds de jaren 1960 naar Nederland waren gekomen en met name door de crisis van de jaren 1980 sociaal en economisch vaak een enorme achterstand hadden opgelopen.²⁶¹ De laatste belangrijke verandering sinds de ontzuiling was dat kiezers niet meer automatisch op dezelfde partij stemden, maar wisselden als zij niet tevreden waren over het gevoerde beleid. Dit viel met name op bij het CDA, dat in 1992 20 van de 54 zetels verloor, waardoor de confessionele partijen in een klap de meerderheid verloren die zij gedurende de twintigste eeuw hadden gehad.²⁶²

Waar het kiesrecht, het belastingstelsel en de verhouding tussen kerk en staat in de negentiende eeuw belangrijke onderwerpen in de politiek waren, was de aandacht in de twintigste eeuw meer naar buiten gericht. Een van de belangrijkste buitenlandse veranderingen na de oorlog was het verlies van Nederlands-Indië als kolonie. In 1945 riep Soekarno na de capitulatie van Japan de onafhankelijkheid uit. De acties die Nederland hierna ondernam om dit ongedaan te maken, werden onder internationale druk afgebroken en in 1949 werd de onafhankelijkheid officieel door Nederland erkend.²⁶³ Daarnaast ontstond er onder leiding van de Verenigde Staten en Rusland een steeds scherpere tegenstelling tussen 'Oost' en 'West'. Nederland verbond zich aan de VN en de NAVO.²⁶⁴ Naast een lidmaatschap van internationale organisaties werd ook de samenwerking met andere landen in Europa sterker onder het motto 'dit nooit weer'. De samenwerking van Frankrijk, West-Duitsland, Nederland, België, Luxemburg en Italië leidde in 1951 tot de oprichting van de EGKS,

²⁵⁷ Idem, 296.

²⁵⁸ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxm/christen_democratisch_appel_cda

²⁵⁹ Aerts, *Land van kleine gebaren*, 318-319.

²⁶⁰ Idem, 321.

²⁶¹ Idem, 333.

²⁶² Idem, 334

²⁶³ Idem, 257-260.

²⁶⁴ Het Vrije Volk, 'Tweede Kamer stemt in met het Noordatlantische verdrag'. 20-7-1949, 1.

die tot doel had de handel in steenkool en staal te reguleren.²⁶⁵ Deze samenwerking werd steeds nauwer en zou leiden tot de Europese Unie. Zowel het verlies van de koloniën, de immigratie en de internationalisering kwamen ook veel terug in de debatten. Deze internationalisering stond haaks op de natievorming in de negentiende eeuw, dat een veel meer naar binnen toe gericht proces was.

Omdat dit hoofdstuk zich concentreert op gereformeerde politici zal ik het begrip gereformeerd eerst toelichten, omdat de begrippen protestant, gereformeerd, hervormd en calvinistisch vaak terugkomen. Het protestantisme is een van de drie grote stromingen binnen het Christendom en ontstond tijdens de reformatie in de zestiende eeuw. Reformatie betekent letterlijk 'hervorming' en de gereformeerde en hervormde stroming gaven hiermee aan dat zij het katholieke geloof hadden veranderd. Protestantisme was de verzamelnaam van deze en andere stromingen die zich allemaal afzetten tegen de katholieke kerk.²⁶⁶ Het Nederlands protestantisme uit de zeventiende eeuw wordt vaak aangeduid als gereformeerd of calvinistisch om aan te geven dat het ging om het protestantisme gebaseerd op Calvijn.²⁶⁷ Dit is deels zo gekomen omdat het calvinisme een groot deel van de verschillende protestantse stromingen in de Republiek absorbeerde en opnam binnen de calvinistische stroming.²⁶⁸ Het calvinisme is de basis voor de meeste protestantse stromingen in Nederland en beroept zich op eigenschappen als ingetogenheid, soberheid, zuinigheid, en arbeidsethos.

Naast de strijd van de gereformeerden tegenover de katholieken en andere stromingen was er ook binnen de gereformeerde stroming een tweedeling over de te volgen koers. Hoogleraar Jacobus Arminius kwam tegenover de Vlaamse vluchteling Franciscus Gomarus te staan als gevolg van verschillende inzichten op theologisch gebied. Het belangrijkste geschil bestond erin dat Gomarus overtuigd aanhanger was van de predestinatieleer en Arminius van mening was dat gelovigen hun individuele keuzes en eigen wil behielden.²⁶⁹ Uiteindelijk werd in 1619 tijdens de Synode van Dordrecht de predestinatieleer als enige juiste gekozen en het idee van individuele vrijheid verworpen. Predikers van deze leer werden verbannen uit de Republiek. De gereformeerde kerk kwam hierdoor volledig in de handen van orthodoxe calvinisten.²⁷⁰ Het is op deze vorm van calvinisme dat de gereformeerde politici in de twintigste eeuw zich baseerden.

²⁶⁵ Wouter Werner en Ramses Wessel, *Internationaal en Europees Recht. Een verkenning van grondsagen en kenmerken.* (Groningen 2005), 32.

²⁶⁶ Willem Frijhoff, 'Hoe Noord en Zuid van godsdienst verwisselden: Katholiek en Protestant' in Jo Tollebeek en Henk te Velde, *Het geheugen van de Lage Landen*, (leper 2009) 124.

²⁶⁷ Idem, 124-125.

²⁶⁸ Israel, *De Republiek*, 111.

²⁶⁹ Israel, *De Republiek*, 429-430.

²⁷⁰ Idem, 513.

Afbeelding 4.1: spotprent over de strijd tussen Arminius en Gomar. Hun beide standpunten werden gewogen. Arminius nam mee de kleding van zijn advocaat, de kussens(en de steun) van de Staten van Holland en documenten van de steden. Gomar won, omdat hij naast de bijbel van Calvijn het zwaard van de Prins op zijn weegschaal kon leggen en dit legde genoeg gewicht in de schaal om te winnen.

Bron:

http://www.dbnl.org/tekst/vond001dew_e01_01/vond001dewe01_01_0241.php

De Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) werd opgericht in 1918 en haar standpunten zijn gebaseerd op de Bijbel. De partij ontstond toen orthodoxe christenen zich afscheidten van de ARP, omdat zij het oneens waren over de standpunten ten aanzien van het kiesrecht, de rechten voor vrouwen en de samenwerking met de katholieken.²⁷¹ In haar statuten verwijst de partij naar de beginselen van het woord van God, zoals deze in de Synode van Dordrecht zijn vastgelegd. Het woord van God dat wordt gevolgd staat alleen in de Statenvertaling.²⁷² In artikel 2 van het programma van beginselen stelt de partij dat het tot doel heeft om het woord van God tot meerdere erkenning te brengen in het parlement en dat zij niet streven naar een meerderheid van kiezers.²⁷³ Dit komt met name tot uiting in het eerste artikel van het programma van beginselen, dat het oude artikel 36 van de Nederlandse geloofsbelijdenis centraal stelt in het partijprogramma van de SGP. Dit artikel is in iets gewijzigde versie opgenomen in het programma van beginselen in artikel 4:

Wetgeving en bestuur mogen de prediking van het Evangelie niet hinderen, maar moeten deze bevorderen. De Kerk van Christus dient wel onderscheiden te worden van elke vereniging en moet naar eigen rechten beschermd worden.

Dientengevolge behoren ongeloofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën

²⁷¹ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy4/staatkundig_gereformeerde_partij_sgp#p5 (16-7-2013)

²⁷² Artikel 2 van de statuten van de Staatkundig Gereformeerde partij.

<http://www.sgp.nl/Media/view/384/Statuten.pdf> (13-6-2013)

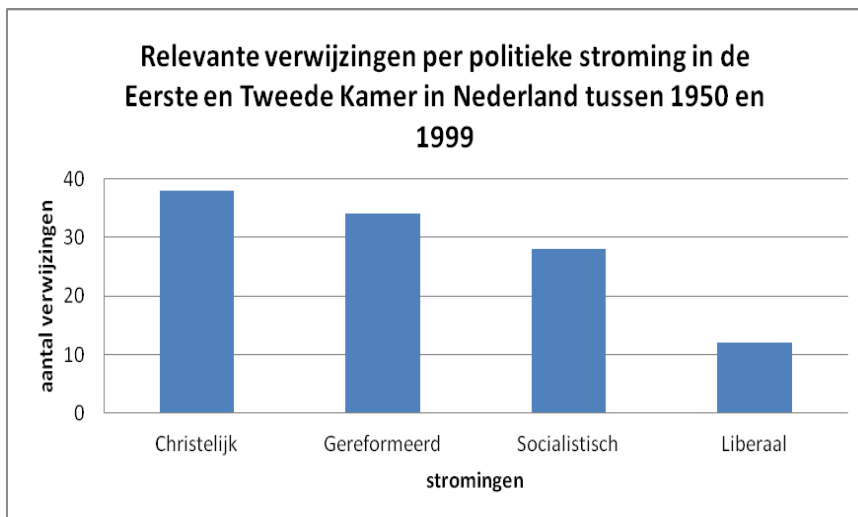
²⁷³ Artikel 2 van het programma van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde partij.

<http://www.sgp.nl/Media/view/385/Artikelen%20Program%20van%20Beginselen.pdf> (13-6-2013)

door de overheid uit het openbare leven te worden geweerd.²⁷⁴

Het electoraat van de SGP komt vooral van het platteland, uit de zogeheten 'Bible Belt'. Dit is een strook gemeenten die loopt vanuit Zeeland, langs de oostgrens van Zuid-Holland, de zuidgrens van Utrecht en de westgrens van Gelderland richting Overijssel. In deze gemeenten halen zij soms tot wel 50% van de stemmen. Hierbuiten zijn er slechts plaatsen als Katwijk en Urk waar zij stemmen halen, omdat er gereformeerde geloofsgemeenschappen wonen.²⁷⁵ Het zetelaantal van de partij is sinds de oprichting van de partij redelijk stabiel en ligt op 1 zetel in de Eerste Kamer en 2-3 zetels in de Tweede Kamer.²⁷⁶

Het Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) heeft als partij een veel korter verleden en bestond van 1948 tot en met 2003. De partij ontstond toen er binnen de gereformeerde kerk opnieuw een discussie kwam over de predestinatieleer. Uit deze stichting ontstond de vrijgemaakte gereformeerde kerk. Hierdoor ontstond er ook binnen de ARP een discussie en scheidde uiteindelijk een deel van de leden zich af in het GPV.²⁷⁷ Net als de SGP was het GPV een getuigenispartij, waarbij het belangrijker was om de uitgangspunten van de partij onder de aandacht te brengen dan een grote hoeveelheid kiezers te binden. De Bijbel werd als grondslag voor de richtlijnen van de partij genomen. De partij was daarnaast ook zeer nationaal ingesteld.²⁷⁸ Kiezers van de GPV kwamen vooral van het platteland, met name uit Groningen, Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland.

Grafiek 4.1: totaal aantal relevante verwijzingen per stroming in de periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

²⁷⁴ Artikel 4 van het programma van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde partij. <http://www.sgp.nl/Media/view/385/Artikelen%20Program%20van%20Beginselen.pdf> (13-6-2013)

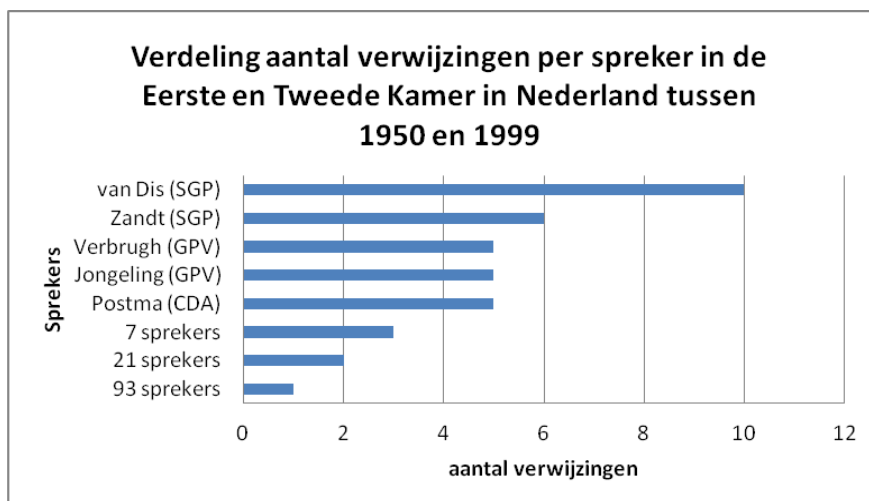
²⁷⁵ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy4/staatkundig_gereformeerde_partij_sgp#p5

²⁷⁶ Oud, 435-437.

²⁷⁷ Bas Kromhout, 'Het GPV, voorganger van de Christen Unie', *Historisch Nieuwsblad* 2007:3. http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6899/De_GPV:_voorganger_van_de_ChristenUnie.html

²⁷⁸ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwya/gereformeerd_politiek_verbond_gpv

Het totaal aantal verwijzingen in de periode 1950-1999 bedraagt 187, waarvan 124 relevante verwijzingen. Deze zijn onderverdeeld in de vier politieke categorieën: Christelijk (ARP, CHU, KVP en CDA), Gereformeerd (SGP en GPV), Socialistisch (PVDA en SP) en Liberaal (VVD en D66). De overige partijen hebben samen nog 75 verwijzingen gemaakt. De spreker met de meeste verwijzingen was de heer van Dis van de SGP, met dominee Zandt op de tweede plaats. De GPV politici Verbrugh en Jongeling nemen de derde en vierde plaats in. Dit monopolie van de gereformeerde politici is te verklaren aan de hand van hun zetelaantal. Doordat zij slechts weinig verschillende Kamerleden tegelijk leveren, en deze Kamerleden vaak een lange periode zitten, hebben zij relatief gezien meer spreektijd dan anderen en daardoor ook meer gelegenheid om deze verwijzingen te maken.

Grafiek 4.2: verdeling van de verwijzingen per spreker (top 5) in de Eerste en Tweede kamer in Nederland 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

4.2 Keuze van het verleden.

De keuze voor een specifiek verleden of historisch onderwerp wordt deels bepaald door het beeld dat een spreker heeft van de Gouden Eeuw. Dit bepaalt daarnaast ook in welke debatten hij een verwijzing maakt. In de eerste subparagraaf zal ik drie belangrijke gereformeerde thema's langslopen om te zien in welke debatten zij deze maakten, waarom deze specifiek gereformeerd genoemd kunnen worden en verbonden zijn aan de ideologie van de sprekers. Dit is een andere methode dan in hoofdstuk drie. Omdat de thema's van de debatten niet specifiek gereformeerd zijn, maar de uiteindelijke inhoud wel, heb ik gekozen voor deze oplossing.

In de tweede subparagraaf analyseer ik citaten van christelijke, sociale en liberale politici om overeenkomsten en verschillen te zien met de debatten waarin gereformeerden hun verwijzing maakten. In de derde subparagraaf heb ik de historische onderwerpen die gebruikt zijn geclassificeerd naar hun aard om te analyseren waarom deze onderwerpen nu juist terugkomen. Hierbij is ideologie verbonden aan de invulling van het verleden.

4.2.1 De relatie tussen thema's en debatten

Om iets te kunnen zeggen over het collectief geheugen en het beeld van de Gouden Eeuw dat een politicus of politieke stroming heeft, is het goed om te kijken naar de overkoepelende thema's die terugkwamen bij de gereformeerde sprekers. In tabel 4.2 heb ik een overzicht gemaakt van de belangrijkste thema's. Dit zijn niet de thema's die politici zelf in hun speech leggen, maar de thema's zoals die zijn opgenomen in de Kamerverslagen en zoals ze op de agenda van het debat stonden. Het eerste wat opviel in de database was de grote verscheidenheid aan debatten en de enorme hoeveelheid verwijzingen die gemaakt werden in debatten over de begrotingen of de algemene politieke beschouwingen. Daarnaast zijn de specifieke negentiende eeuwse thema's als kiesrecht, belastingstelsel en verhouding tussen kerk en staat verdwenen en vervangen door de opkomst van de multiculturele samenleving en de groeiende internationalisering. Verwijzingen in debatten over defensie, oorlog, marine en scheepvaart zijn onder één thema samengevoegd, omdat er vaak sprake was van overlapping.

Omdat hier geen specifieke gereformeerde thema's in terugkomen (zoals de plek van religie of het gezin als hoeksteen van de samenleving) behandel ik de twee grootste thema's uit de gereformeerde politiek (religie en samenleving en koloniën en internationalisering) en ik analyseer de citaten van het thema defensie en scheepvaart, omdat hier een vergelijking te trekken is met de negentiende eeuw.

	aantal keer	Christ.	Geref.	Soc.	Lib.
Begrotingen en algemene beschouwingen	46	12	15	16	3
oorlog, marine en scheepvaart	6	3	2	0	1
internationalisering	5	2	0	1	2
koloniën	4	1	1	2	0
multiculturele samenleving	4	3	0	0	1
overig	47	17	16	9	5
totaal	112	38	34	28	12

Tabel 4.2: totaal aantal verwijzingen per thema en aantal verwijzingen per stroming in de Eerste en Tweede Kamer in de periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com

Religie en samenleving

In het gereformeerde gedachtegoed was er een grote nadruk op de rol van religie in de staat en in de maatschappij. De bijbel moest hierin de leidraad zijn, maar er moest geen vermenging van kerk en

staat plaatsvinden.²⁷⁹ Daarnaast moet de overheid zich terughoudend opstellen en zich niet bemoeien met het privédoornain. In het privédoornain streden gereformeerden tegen het materialisme in de samenleving. Deze belangrijke uitgangspunten zijn in bijna alle gereformeerde verwijzingen terug te lezen. Ik zal twee voorbeelden geven.

Het eerste citaat werd gemaakt door dominee Pieter Zandt, één van de belangrijkste politici van de SGP. Hij zat van 1925 tot aan zijn overlijden in 1961 in de Tweede Kamer, waarvan de laatste 16 jaar als fractievoorzitter. Hij was geboren in Stedum (Groningen) en van oorsprong predikant bij verschillende orthodox-hervormde gemeenten in Overijssel, Noord-Brabant en Delft.²⁸⁰ Zandt maakte zijn verwijzing bij de behandeling van de Rijksbegroting van 1954. Zandt besprak het materialisme van de maatschappij. Hij betoogde dat het regeringsbeleid hieraan bijdroeg en dit zelfs stimuleerde.²⁸¹ Volgens Zandt was dit in strijd met de bijbel die van de overheid en van de burgers vraagt om bescheidenheid boven het stoffelijke. In de Gouden Eeuw was dit volgens Zandt wel anders:

Toen toch artikel 36 de grondslag van het Regeringsbeleid uitmaakte, stond Nederland mede aan de spits der volkeren en mocht het zich in een ongeken de bloei verheugen. Het beleefde toen zijn gouden eeuw, waarin niet zulk een ver gaand zedenbederf te aanschouwen viel als thans. Naarmate dit artikel in het Regeringsbeleid verwaarloosd werd, zonk ook ons volk weg van de hoogte, waarop het eenmaal in maatschappelijk, zedelijk en religieus opzicht had gestaan en verviel het in de greep van de Revolutie.²⁸²

Dit citaat is een bijna exacte weergave van de partijbeginselen van de SGP en de GPV. De verwijzing naar artikel 36, dat in de zeventiende eeuw de grondslag van de Republiek was, en in de twintigste eeuw de grondslag van de SGP, gaf aan dat hij uitging van historische continuïteit. De zin over het zedenbederf vertelt dat hij een cyclisch wereldbeeld had, waarbij het verleden als een betere periode werd gezien dan het heden. Een terugkeer naar de grondslag van de Republiek (en de SGP) zou kunnen leiden tot een nieuwe bloeiperiode. Zandt geeft een uitvoerige beschrijving van de Gouden Eeuw in dit fragment, wat erop zou kunnen duiden dat hij bewust aan de lezers of luisteraars wil verduidelijken wat hij bedoelde, omdat dit niet met intertekstualiteit kon. Ook het verschil met

²⁷⁹ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwya/gereformeerd_politiek_verbond_gpv;
http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy4/staatkundig_gereformeerde_partij_sgp

²⁸⁰ http://www.parlement.com/id/vg09lldjczvw/p_pieter_zandt

²⁸¹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 29 oktober 1953 Beraadslaging Rijksbegroting 1954 en diverse wetsontwerpen, 333.

²⁸² Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 29 oktober 1953 Beraadslaging Rijksbegroting 1954 en diverse wetsontwerpen, 333.

het heden werd uitgebreid benadrukt ('zedenederf', 'verval'). De reden hiervoor was toch vooral de gewoonte om in debatten veel in herhaling te vallen. Bijna in elk citaat van Zandt zit één zin met een dergelijke strekking. Dit kan worden verklaard vanuit het feit dat de SGP een getuigenispartij is, die zich tot doel stelt om het woord van God te laten horen in het parlement, zonder daarbij te streven naar een meerderheid onder de kiezers.

Een tweede citaat werd gemaakt door ir. Cornelis van Dis. Hij was oorsprong scheikundig ingenieur, geboren in Leiden, en zat 33 jaar in de Tweede Kamer voor de SGP, waarvan tien jaar als fractievoorzitter. Hierna was hij ook nog twee jaar lid van de Eerste Kamer.²⁸³ Van Dis maakte zijn negen verwijzingen allemaal in de periode 1950-1973. Hij was een redelijke eenling in de kamer vanwege zijn bijzondere opvattingen ten opzichte van andere partijen, zoals het Nederlands Dagblad (een gereformeerde krant) optekende uit de mond van de vice-voorzitter van de kamer, de heer Nelissen (KVP).²⁸⁴ Op 13 oktober 1970 wees van Dis niet alleen op het verval van morele waarden in de maatschappij, maar ook op het verval in de handhaving van het gezag ten opzichte van de Gouden Eeuw:

Wij zien in heel de gezagsdevaluatie de droevige gevolgen van het verlaten van de hechte beginselen van Gods Woord, het Woord dat weleer naar de woorden van mr. Groen van Prinsterer diende tot grondwet van de staat. Het was in de tijd, dat ons land, niettegenstaande het zich in een tachtigjarige strijd met het zo machtige Spanje bevond, een bloeitijd beleefde als nimmer tevoren en nimmer nadien werd gekend. Het was de tijd van Neerlands grootheid en welvaart, van het in de annalen der geschiedenis als de Gouden Eeuw bekend staande tijdperk.²⁸⁵

Net als Zandt kwam van Dis terug op de rol die religie volgens hem in de samenleving zou moeten spelen. Ook verwees hij specifiek naar de verschillen tussen de twintigste en de zeventiende eeuw ('gezagsdevaluatie') en gaf duidelijk weer wat hij met de Gouden Eeuw bedoelde ('een bloeitijd als nimmer tevoren', 'Neerlands grootheid en welvaart'). Dit zou erop kunnen duiden dat in het collectief geheugen verschillende beelden waren opgeslagen over de Gouden Eeuw waardoor het nodig was om dit te verduidelijken. Dit zou dan weer corresponderen met de ontwikkelingen in de geschiedwetenschap, waar tijdens de twintigste eeuw een meer gefragmenteerd beeld van het

²⁸³ <http://www.parlement.com/id/vg09lkzu61q8/c.n.van.dis>

²⁸⁴ Nederlands Dagblad, 25 januari 1973, 5.

²⁸⁵ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 13 oktober 1970. Algemene politieke en financiële beschouwingen over de Rijksbegroting 1971, 304.

verleden werd ontwikkeld door historisch onderzoek van de verschillende zuilen.²⁸⁶ Historische continuïteit was in dit citaat terug te vinden in de woorden ‘droeve gevolgen’, wat duidde op een beeld dat historische gebeurtenissen elkaar naadloos opvolgden en in elkaar overliepen. Zijn wereldbeeld was cyclisch, omdat van Dis hier sprak over een verleden wat hij graag terug zou zien keren. De enige voorwaarde hiervoor was een andere grondslag voor de maatschappij en de handhaving van Bijbelse normen en waarden.

Koloniën en Internationalisering

Op het gebied van koloniën en internationalisering stonden de gereformeerde partijen niet vooraan als het ging om samenwerking in Europa of internationale organisaties.²⁸⁷ De overdracht van soevereiniteit zou kunnen leiden tot een toename van katholieke en humanistische invloeden en *“Gelet op de bijzondere (ontstaans-)geschiedenis van ons land dient de zelfstandheid van ons land gehandhaafd te blijven”*.²⁸⁸ Het standpunt ten aanzien van koloniën was een meer persoonlijk standpunt van dominee Zandt die een fel tegenstander was van de onafhankelijkheid van Nederlands Indië.²⁸⁹ Ik licht dit toe met twee voorbeelden.

Het eerste voorbeeld is een citaat van dominee Zandt. Hij maakte meerdere verwijzingen naar de koloniën, maar zijn standpunt kwam het sterkst terug in de verwijzing van 25 mei 1950 in een debat over het verlies van de koloniën in Indonesië. Het onderwerp was de manier waarop de nieuwe republiek Indonesië vorm moesten krijgen (en de rol die Nederland daarbij speelde in het overleg hierover) en wat er moest gebeuren met de vele Nederlanders die nog in Indonesië waren. Zandt startte zeer scherp in het debat met de stelling dat Nederlands-Indië verkwanseld was door de regering en dat de Nederlandse eer was aangetast. Zo woedde er op het eiland Ambon een oorlog, omdat deze mensen in opstand kwamen tegen Soekarno. Nu wilde de Verenigde Naties echter niet ingrijpen. Zandt verzocht de regering om dit alsnog te vragen, aangezien dit inging tegen eerdere gemaakte afspraken.²⁹⁰ Na een aantal voorbeelden sloot hij zijn betoog af met de volgende regels:

Mijnheer de Voorzitter! Zo ver is het dan gekomen, dat Nederland, dat eenmaal een gouden eeuw beleefde en aan de spits der volkeren stond, thans bij het verlies van Indonesië tot een der onbeduidendste volken van heel de wereld is geworden. Dit heeft een diepere oorzaak.

²⁸⁶ Zie pagina 10.

²⁸⁷ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwya/gereformeerd_politiek_verbond_gpv

²⁸⁸ Artikel 29 van programma van beginselen van de SGP, 2000, 6.

²⁸⁹ http://www.parlement.com/id/vg09lldjczvw/p_pieter_zandt

²⁹⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 25 mei 1950. 1657: nota omtrent de ontwikkelingen in Indonesië, in de verhouding Nederland-Indonesische Unie en de belangen van Nederland, 1889.

Ons volk heeft God de rug toegekeerd en Zijn Wet verlaten. Vandaar ons zo diep verval. Gelijk wij al zo menigmaal de Regering voorgehouden hebben, maar het haar niet genoeg kunnen voorhouden, ligt onze redding alleen in terugkeer tot Gods Woord en Wet. Blijft zulks achterwege, dan zinken wij nog verder weg dan wij al weggezonden zijn.²⁹¹

In deze verwijzing ging Zandt opnieuw uit van het idee van historische continuïteit, door het beschrijven van het verval van Nederland sinds de zeventiende eeuw, en een cyclisch wereldbeeld. Dit laatste blijkt uit het feit dat hij stelt dat er een redding mogelijk is door een terugkeer van Gods woord. De bijdrage van Zandt aan het publieke debat was zeer gering. In het katholieke dagblad *'De Tijd'*, stond de volgende dag een uitgebreid verslag van het debat, maar dit was vooral gericht op de aanvaringen die de heer Gerbrandy (ARP) had met andere Kamerleden en met de voorzitter. Over de bijdrage van Zandt werd het volgende gezegd: *'heel laat op de avond van een zich op de inhoud veel te lang voortslepend debat begon ds Zandt nog een dik pak papieren voor te lezen, Klaas Vaak zoals gewoonlijk.'*²⁹² Hoewel het debat dus belangrijk was, werd de bijdrage van Zandt niet serieus genomen door de katholieke publieke opinie. Het bevestigde ook de status van de SGP als getuigenispartij die het belangrijker vond om Gods woord te laten horen dan door andere partijen serieus genomen te worden. Het feit dat de SGP een getuigenispartij was kan ook worden afgeleid uit het feit dat ze een debat over de koloniën gebruikten om een argument te maken over religie en de maatschappij.

Ook het tweede citaat in dit thema is gemaakt door Zandt. Op 3 februari 1960 maakte hij tijdens de behandeling van het hoofdstuk Buitenlandse Zaken van de Rijksbegroting 1960 een analogie over de internationalisering. Onderdeel van het regeringsbeleid voor dat jaar en de jaren erna was de focus op meer buitenlandse samenwerking. Zandt hield daarom een betoog tegen het internationalisme en de Verenigde Naties, omdat hij vond dat een te grote nadruk op samenwerking met het buitenland het Nederlandse belang kon schaden:

Nochtans is men in deze Kamer, tot de christelijk-historischen en de antirevolutionairen toe, zo uitermate gesteld op dat internationalisme, dat de Kamerleden er zelfs de soevereiniteit van ons land geheel of gedeeltelijk aan willen opofferen. Dit is op zich zelf zeer begrijpelijk van de K.V.P., van de P.v.d.A., van de liberalen en revolutionairen, wie het beginsel, waarnaar

²⁹¹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 25 mei 1950. 1657: nota omtrent de ontwikkelingen in Indonesië, in de verhouding Nederland-Indonesische Unie en de belangen van Nederland, 1890.

²⁹² *De Tijd*, 26 mei 1950, 3.

in de Gouden Eeuw ons land werd bestuurd, niet aanstaat. Maar van de christelijk-historischen en antirevolutionairen, die verklaren, dat zij zich wensen te richten naar het "Er staat geschreven", had men toch een gans andere houding mogen verwachten, nl. de houding, welke mr. Groen van Prinsterer in dezen altijd heeft aangenomen, die van het internationalisme niets heeft willen weten en er niets mee te maken heeft willen hebben, mede omdat hij daarin een grote schadepost voor ons land zag, wat ook inderdaad het geval is.²⁹³

In dit geval gebruikte Zandt het debat niet om een andere richting in te slaan richting de maatschappij, al verbond hij het voor of tegen de internationalisering zijn, wel met de basis van het geloof. Hij creëerde ook direct een tegenstelling tussen de partijen die het woord van God volgen, en dus tegen internationalisering zouden moeten zijn, en de partijen van wie hij het wel verwachtte dat zij voor internationalisering zijn. Wat hierbij opvalt was dat Zandt een heel duidelijk frame maakte van de basis van het succes van de Gouden Eeuw: de gereformeerde normen en waarden. Voor de verwijzing naar die normen en waarden gebruikte hij intertekstualiteit. 'Het beginsel' verwees namelijk naar artikel 36 van de gereformeerde geloofsbelijdenis.

Met die vergelijking verbond hij zijn eigen identiteit als gereformeerd politicus in de twintigste eeuw aan de gereformeerde identiteit van Nederland in de zeventiende eeuw, maar kon hij ook andere groepen uitsluiten. Hiermee legde hij een claim op het verleden van de Republiek als zijnde een exclusief gereformeerd verleden. Zijn analogie paste in de tijdsgeest en de verzuiling van de geschiedschrijving.²⁹⁴ Hierbij creëerden de verschillende zuilen hun eigen identiteit door de geschiedenis van hun eigen zuil te verbinden aan het verleden van de natie.²⁹⁵

In beide debatten kwam de belangrijkste reden achter de oprichting van de SGP terug: om het woord van God te brengen in de politiek. Zandt greep beide debatten aan om niet alleen het standpunt van zijn partij te laten klinken, maar ook om de beginselen van zijn partij hiermee te herhalen, soms tot vervelens toe (in de perceptie van anderen). Zijn beeld van de geschiedenis was duidelijk en werd door hem ook in beide citaten uitgebreid benoemd: de macht en rijkdom van de Republiek zijn alleen maar gekomen doordat het geloof een belangrijke rol speelde in het beleid van de overheid. Hiermee claimde hij dus het verleden uit de Gouden Eeuw als een grotendeels gereformeerd verleden. Andere partijen konden volgens Zandt hierop geen beroep doen, omdat de beginselen van de Republiek hen niet aanstonden.

²⁹³ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 3 februari 1960. Vaststelling Hoofdstuk III (Buitenlandse Zaken) 1960,667.

²⁹⁴ Te Velde en Verhage, *De eenheid en de delen*, 23.

²⁹⁵ Blaas 'Geschiedenis en nostalgie', 188-190.

Defensie en scheepvaart

In het vorige hoofdstuk was defensie en scheepvaart (marine) voornamelijk een liberaal thema. De overheid was verantwoordelijk voor de veiligheid van de burgers en investeren in de vloot en het leger was de inzet van de liberale politici in deze debatten. Liberalen maakten ook zeven van de in totaal negen verwijzingen in debatten over defensie. In de twintigste eeuw lag deze verhouding qua verwijzingen anders, ondanks dat de liberalen hun standpunten ten aanzien van defensie niet gewijzigd hadden.²⁹⁶ De christelijke en gereformeerde partijen maakten meer verwijzingen op dit gebied. Vanwege deze ontwikkeling zal ik in deze subparagraaf één gereformeerd voorbeeld geven. In de volgende paragraaf analyseer ik het enige liberale citaat in deze debatten.

Het citaat dat ik gebruik is van Cornelis van Dis. Hij deed dit op 9 maart 1977 in een openbare commissievergadering over de herstructurering van de Nederlandse scheepsbouw:

Nederland is vanouds een natie die nauw is verbonden met de zee. Onze 'Gouden Eeuw' was mede mogelijk door de handelsgeest en de zeevaart. Ik wil er in dit verband op wijzen dat de Gouden Eeuw ook de vrucht was van de gezegende Kerkhervorming. Men kan zich afvragen, wat dit nu met het onderwerp heeft te maken. [...]het vervullen van de roeping in dit leven, de arbeid weliswaar in de eerste plaats te gebruiken tot eer van God maar tevens tot ontwikkelingen en nieuwe ontdekkingen, om de gaven en krachten in de schepping gelegd te benutten.²⁹⁷

Met deze uitspraak week van Dis deels af van het beeld van de Gouden Eeuw van Zandt. Van Dis stelde hier dat niet alleen de religieuze beginselen van het overheidsbeleid tot een Gouden Eeuw leidden, maar dat handelsgeest en zeevaart hier ook aan bijgedragen hadden. Deze twee begrippen waren eigenlijk meer liberale concepties van de Gouden Eeuw. Van Dis sloot zijn argument echter af met een religieuze invulling van handelsgeest en zeevaart: de nieuwe ontwikkelingen en ontdekkingen strekten tot eer van God, omdat men slechts gaven en krachten benutte die door de schepping aan de mensen bedeed waren. Een mogelijke verklaring voor de verbreding van dit beeld van het verleden is dat van Dis geen dominee was, in tegenstelling tot Zandt, maar een scheikundig ingenieur. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de SGP het eigen geschiedbeeld meer aan wilde laten sluiten bij dat van andere partijen. De erkenning van het algemene beeld van de Gouden Eeuw wordt dan gebruikt om de luisteraars te binden, waarna in het tweede deel van het argument de

²⁹⁶ VVD, beginselenprogramma 1966, artikel 10 ('Ter handhaving van die rechtsorde acht zij de instandhouding van een modern toegeruste krijgsmacht noodzakelijk'), 4.

²⁹⁷ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer, Openbare Commissievergadering 9 maart 1977. Herstructurering Nederlandse Scheepsbouw, 556.

eigen boodschap komt. Waarin dit citaat duidelijk verschilde van de eerdere citaten die geanalyseerd zijn, is dat de moraliserende boodschap enigszins verpakt is, en dat het ook geen verwijtende zinsnede bevat dat het beleid van de huidige regering leidde tot (zedes)verval zou leiden.

4.2.2 Thema's van andere partijen

De gereformeerde sprekers uit de vorige paragraaf zagen een moreel verval en een achteruitgang van de Nederlandse staat sinds de zeventiende eeuw. Ook claimden zij het verleden van de Republiek als het verleden van de gereformeerde gemeenschap door te wijzen op de overeenkomst tussen de beginselen van de republiek en de beginselen van hun geloof. De thema's waar zij over spraken (religie en maatschappij, koloniën en internationalisering en defensie en scheepvaart) waren vaak niet of slechts deels verbonden aan het thema van het debat. In deze paragraaf bespreek in een aantal citaten van andere politici om te zien hoe zij dit deden.

Religie en (multiculturele) samenleving

Waar de gereformeerden vrijwel in elk citaat naar de rol van religie in de samenleving, of de staat van de maatschappij verwezen, gebeurde dit vrijwel niet bij andere partijen. Pas eind twintigste eeuw werden er verwijzingen gemaakt, maar deze waren allen voortgekomen uit het maatschappelijke fenomeen van de multiculturele samenleving. Gastarbeiders en immigratie van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zorgden voor een samenstelling van de Nederlandse bevolking die veel meer divers was dan in de tijd van de verzuiling.

Het beste voorbeeld van zo'n citaat is dat van Andries Postma. Hij was CDA'er, die tussen 1983 en 1999 in de Eerste en Tweede Kamer zat. Hij was zelf gereformeerd en kwam oorspronkelijk uit de antirevolutionaire richting.²⁹⁸ Postma had geschiedenis en rechten gestudeerd, en was onder andere werkzaam op het departement van rechtsgeschiedenis. Hij maakte deze verwijzing op 20 april 1998 in een debat over de multiculturele samenleving. Zijn argument was dat er ook in het verleden mensen naar Nederland werden gehaald die, soms na enige problemen, zich hadden aangepast. De huidige staat moest ervoor zorgen dat ook in de twintigste eeuw immigranten zich konden redden in de Nederlandse samenleving.

Nieuwkomers in de Nederlandse samenleving zijn geen nieuw verschijnsel. In de afgelopen vier eeuwen hebben vele nieuwkomers zich in Nederland gevestigd, bijvoorbeeld degenen die met tienduizenden naar ons land zijn gekomen na de val van Antwerpen in 1585. Hun inburgering is niet ongemerkt voorbijgegaan. Deze heeft ook enige problemen opgeleverd.

²⁹⁸ http://www.parlement.com/id/vg09lInx6wu0/a_andries_postma

Dat wordt ook in de Nederlandse literatuur vermeld. Ik verwijs hiervoor naar Brederode in zijn "De Spaansche Brabander", waarin hij de Antwerpenaren afschildert als mensen met een afwijkende smaak en afwijkende modieuze kleding. Zij kwamen inderdaad uit het Spaansche Brabant, de Spaansche Nederlanden. In de Gouden Eeuw zijn er vele duizenden gekomen uit de Noord-Duitse laagvlakte. In de zeventiende eeuw kwamen vele tienduizenden Hugonoten hier naar toe. In de negentiende eeuw kwamen er velen uit Duitsland. Zij werden ook welbewust aangetrokken, omdat alleen zij in staat waren, vanwege hun technische bekwaamheid, bepaalde beroepen in de zich ontwikkelende industrie uit te oefenen.²⁹⁹

Deze uitvoerige vergelijking van verschillende bevolkingsgroepen tussen nu en het heden kan te maken hebben gehad met zijn geschiedenis achtergrond. Een vergelijking die zo goed en gedetailleerd was uitgewerkt ben ik verder niet tegengekomen. De vergelijking van Postma sluit naadloos aan bij de beginselen van het CDA. In de artikelen 77-79 van het beginselprogramma (1993) werd uiteengezet dat het CDA een multiculturele samenleving in ontwikkeling zag.³⁰⁰ Het was ieders plicht om alle onverdraagzaamheid uit te bannen, met het doel dat culturele minderheden met behoud van eigen identiteit in de samenleving konden integreren. Postma verwerkte het standpunt van zijn partij dus perfect in zijn analogie. Hij pleitte daarin ook voor verdraagzaamheid en wilde met zijn vergelijking aantonen, dat problemen met migranten in Nederland uit het verleden ook zijn opgelost.

Zijn analogie was gebaseerd op het idee van historische continuïteit ('in de afgelopen vier eeuwen'), omdat hij een directe band met het verleden veronderstelde. Daarnaast was zijn beeld in deze verwijzing ook cyclisch, omdat hij de immigratie uit de zeventiende eeuw en de immigratie uit de twintigste eeuw als een gelijke situatie zag. Deze herhaling is het teken dat de cyclus opnieuw begonnen is. Opvallend is de keuze voor vluchtelingen uit Antwerpen, Duitsland en Frankrijk als voorbeeld, in plaats van bijvoorbeeld Portugese Joden. De vluchtelingen uit zijn voorbeelden waren voornamelijk gereformeerde vluchtelingen, die in hun eigen land deze religie niet mochten uitoefenen.³⁰¹ Het is niet toevallig dat Postma deze voorbeelden kiest, aangezien hij zelf ook gereformeerd was. Dit is de enige manier waarop de historische identiteit van Postma zelf in het citaat terugkomt.

²⁹⁹ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Eerste Kamer 20 april 1998.

Wetsvoorstel Regels met betrekking tot de inburgering van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving.

³⁰⁰ Beginselprogramma van het CDA (1993), 41.

³⁰¹ Israël, *De Republiek*, 727.

Koloniën en Internationalisering

Gereformeerden grepen debatten over internationalisering en koloniën aan om niet alleen hun afkeer voor het verlies van Nederlandse soevereiniteit te laten blijken, maar ook om hun maatschappij kritiek te laten klinken. Op welke manier deden politici van andere partijen dit? Voor het thema internationalisering maak ik gebruik van twee citaten van de christendemocraat van Iersel en de liberaal de Korte.

Het eerste citaat van Joost van Iersel werd gemaakt op 29 oktober 1985 in een debat over de toelating van Spanje en Portugal tot de Europese Gemeenschap. Hij gaf uiteindelijk zelfs een heel college over de historische relaties tussen Spanje, Portugal en Nederland. Van Iersel was lid van de KVP en later het CDA en zat tussen 1979 en 1994 in de Tweede Kamer.³⁰² Van Iersel wilde met zijn verwijzing aangeven dat ondanks eventuele botsingen in het verleden, in dit geval tussen Spanje en Portugal enerzijds en Nederland anderzijds, de historische relatie belangrijker was. Hij vond dus ook dat beide landen moesten worden toegelaten tot de Europese Gemeenschap. Wat was dan die relatie volgens van Iersel? *“Door toedoen van Spanje en Portugal werd aldus de basis gelegd voor de roemruchte rol van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, die op haar beurt eeuwenlang een belangrijke rol van welvaart voor ons land heeft gevormd”*.³⁰³

Rudolf de Korte was tussen 1976 en 1986 en 1989 en 1994 lid van de Tweede Kamer voor de VVD. Tussendoor was hij ook minister van binnenlandse zaken (in 1986) en minister van economische zaken en vice-minister president (tussen 1986 en 1989).³⁰⁴ Hij maakte zijn verwijzing op 4 november 1992 in een debat over het verdrag van Maastricht. Met dit verdrag werd de Europese Unie opgericht en eerdere verdragen gewijzigd.³⁰⁵ De Europese Unie werd het overkoepelend orgaan over de eerdere verdragen van de EG, de EGKS en Euratom. Daarnaast werden nieuwe instituties opgericht zoals de Europese Commissie, het Europees Parlement en het Hof van Justitie en was men bezig met de voorbereiding van de oprichting van de Europese Centrale Bank.³⁰⁶ De Korte kreeg de indruk van de regering dat zij niet genoeg hun best deden om de nieuwe instelling in Amsterdam te laten vestigen in ruil voor het eerste voorzitterschap van de ECB. Hij gaf in zijn redevoering het belang van deze vestiging nogmaals aan: *“Voor Amsterdam als financieel centrum betekent de*

³⁰² http://www.parlement.com/id/vg09llmgpcz6/j_p_joost_van_iersel

³⁰³ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 29 oktober 1985. Debat over de Europese Gemeenschap, 883.

³⁰⁴ http://www.parlement.com/id/vg09llignjg/r_w_rudolf_de_korte

³⁰⁵ Werner en Wessel, *Internationaal en Europees recht*, 36.

³⁰⁶ *Idem*, 37.

*vestiging van de Europese centrale bank omstreeks 2000 zoïets als een herleving van de Gouden Eeuw.*³⁰⁷

Beide politici hebben in een debat over Europa hun verwijzing gemaakt, maar daar houdt de onderlinge vergelijking ook wel op. Waar van Iersel uitging van historische continuïteit, aangezien de band van Nederland met Spanje en Portugal teruggaat tot de Gouden Eeuw, zag de Korte de Gouden Eeuw als een afgesloten periode. Waar de Korte een cyclisch wereldbeeld had (gezien de herleving die hij zou wensen), keek van Iersel naar de tijd als lineair. Hij zag geen herhaling van zetten, maar slechts een reden, gebaseerd op het verleden, om Spanje en Portugal in de Europese Gemeenschap op te nemen. Waar beiden wel in overeenkwamen is de manier waarop ze naar het verleden keken: beide politici zagen de Gouden Eeuw als een positieve periode.

Het verschil met de gereformeerde verwijzingen was in de eerste plaats de houding tegenover de internationalisering. Waar de gereformeerden hier negatief tegenover stonden, waren zowel van Iersel als de Korte juist voorstanders van internationalisering. Van Iersel pleitte voor samenwerking met Spanje en Portugal en de Korte pleitte voor de vestiging van Europese instellingen in Nederland. Daarnaast wijdde Zandt in zijn verwijzingen enorm uit over de maatschappij en religie en veranderde zijn argument over de internationalisering in een maatschappijkritisch betoog. De verwijzingen van de Korte en van Iersel zijn veel korter en beperken zich tot een het geven van een standpunt ten aanzien van de onderwerp van het debat. Als laatste had Zandt waarschijnlijk niet verwezen naar 'Spanje en Portugal', maar naar 'katholieken'. Gezien zijn neiging om zich te identificeren met de calvinisten uit de zeventiende eeuw, lijkt het logisch dat hij op religieuze gronden differentieerde. Het tegengaan van katholieke invloeden in Nederland die met de internationalisering gepaard zouden gaan was ook een belangrijk argument in het programma van de SGP.³⁰⁸

Defensie en scheepvaart

Waar in de negentiende eeuw nog vele liberale politici verwezen naar defensie en de scheepvaart, was er in de twintigste eeuw nog maar één verwijzing van een liberale politicus te vinden. Een verklaring hiervoor ligt onder andere in het feit dat de liberalen sinds de vorige eeuw veel zetels hadden verloren. Een andere verklaring kan zijn dat door de groeiende internationale samenwerking het belang van een sterk eigen leger en vloot minder belangrijk was.

³⁰⁷ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 4 november 1992. Verdrag van Maastricht, 1190

³⁰⁸ Artikel 29 van het beginselprogramma van de SGP (2000), 6.

Het enige citaat komt van de liberaal Jan-Dirk Blaauw. Hij was een voormalig marineofficier die tussen 1978 en 2003 lid was van de Tweede Kamer namens de VVD.³⁰⁹ Het is dus gezien zijn achtergrond niet zo vreemd dat hij een verwijzing maakte in een debat over een subsidie voor de zeescheepvaart. Hij hield een pleidooi voor het behoud van deze subsidie die het Nederlandse scheepvaartwezen ondersteunde en deed dit op historische gronden: *“Nederland kent al eeuwenlang een vooraanstaande positie als maritieme handeldrijvende natie, die haar wortels heeft in de Gouden Eeuw. Vrijhandel, vrij transport, cabotage, het zijn begrippen die toen belangrijk waren en nu nog niets van hun waarde hebben verloren.”*³¹⁰

De liberale ideeën over de Gouden Eeuw kwamen duidelijk terug in dit citaat van Blaauw. Handelsgeest en vrijhandel, ondersteund door een grote (handels)vloot, waren voor liberale het dominante beeld achter de successen van de Gouden Eeuw. Hier is een kleine overeenkomst met van Dis, die in zijn citaat over de scheepvaart ook verwees naar vrijhandel, maar die hier een religieuze drijfveer achter zag. Met andere gereformeerde citaten waren er inhoudelijk geen overeenkomsten.

Het citaat van Blaauw ging uit van historische continuïteit (‘al eeuwenlang’) en had een lineair wereldbeeld. Hoewel hij overeenkomsten ziet (het zijn van een ‘maritieme natie’) tussen verleden en heden, bleek niet uit zijn citaat dat hij een herhaling van geschiedenis zag of wilde. Het citaat bevat meer een constatering van het feit dat het succes van Nederland nog steeds op dezelfde belangrijke begrippen drijft.

4.2.3 Historische onderwerpen

Naast de thema’s van de debatten kan ook de invulling van de verwijzingen naar de Gouden Eeuw gebruikt worden in de analyse van het collectief geheugen. In tabel 4.6 staan, geclassificeerd op aard, de historische onderwerpen uit de relevante verwijzingen van deze periode. Na een bespreking van de keuzes van gereformeerde politici zal ik de keuzes van politici uit andere stromingen analyseren, om vervolgens een vergelijking te maken

	aantal keer	christ.	geref.	soc.	lib.
Tijdsaanduiding	27 (24)	14 (37)	0	10 (35)	3 (25)
Periode van voorspoed/macht	53 (47)	14 (37)	22 (65)	12 (43)	5 (42)
inhoud	29 (26)	10 (26)	12 (35)	3 (11)	4 (33)
armoede	3 (3)	0	0	3 (11)	0
totaal	112	38	34	28	12

Tabel 4.6: aantal verwijzingen in totaal en per stroming voor de periode 1950-1999. Tussen haakjes de percentages ten opzichte van het totaal. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com.

³⁰⁹ http://www.parlement.com/id/vg09llm76fya/j_d_jan_dirk_blaauw

³¹⁰ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer OCV / UCV 18 februari 1993. Zeescheepvaart, 22.

Gereformeerden keken vooral heel positief terug naar het verleden. Dit blijkt duidelijk uit de tabel, aangezien al hun verwijzingen verbonden waren aan het idee van de Gouden Eeuw als een periode van macht en voorspoed. Hun verklaringen hiervoor waren anders dan die van liberale politici uit de negentiende eeuw. Gereformeerde politici meenden dat de voorspoed en macht voortkwamen uit het volgen van de juiste religieuze beginselen door de overheid.

Daarnaast valt op dat de andere stromingen allemaal wel verwijzingen hebben gemaakt die meer een tijdsaanduiding zijn dan een uitgebreide invulling van het beeld van de Gouden Eeuw. Dit beeld was zo divers in personen, gebeurtenissen en idealen dat ik dit heb samengevat als inhoud. Wat komt er dan in terug? De liberale verwijzingen gingen vooral over economie. Twee gingen over vrijhandel en vrije marktwerking (één van de liberale idealen), één ging over de scheve verhouding tussen Holland en de rest van de Republiek en één verwees naar Willem van Oranje. Bij de socialisten was er één verwijzing naar de hugenoten en één verwijzing waarin Johan de Witt, Johan van Oldebarneveldt en Willem III terugkwamen.³¹¹

Bij de gereformeerden werd onder andere een vergelijking met Michiel de Ruyter gemaakt door het GPV-Kamerlid Schutte. Bij de SGP'ers was er één verwijzing die inging op de reformatie. Dit onderwerp kwam in de meeste fragmenten slechts zijdelings aan bod. Maar liefst vijf keer werd er verwezen naar de Tachtigjarige Oorlog die voor de gereformeerden zo'n goede afloop had. Twee keer werd er verwezen naar de Zilvervloot van Piet Hein en één keer werd er verwezen naar Prins Willem III. De enige echt opmerkelijke verwijzing was die van Marinus Mieras, die de Gouden Eeuw omschreef als een bloeiperiode van de handel en de nijverheid, waarmee hij een meer liberale dan gereformeerde visie uitdroeg.

Bij de Christelijke Kamerleden waren de verwijzingen ook zeer divers. De katholiek Ruijs de Beerenbroek verwerkte de allegorie van Jan Saliegeest in zijn verwijzing. Drie CDA'ers en één lid van het ARP verwezen naar de VOC en de handel die zij dreven. Gerrit Vixsebokse verwees naar het Rampjaar, Postma verwees naar de religieuze vluchtelingen en de hugenoten, Gerritse verwees naar de loonpolitiek in de Gouden Eeuw en Beinema verwees naar Hugo de Groot. Het ARP lid Diepenhorst noemde de Tachtigjarige Oorlog en het Twaalfjarig Bestand, de Vrede van Munster en Prins Willem II.

De diversiteit van onderwerpen wijst erop dat het historische beeld van de Gouden Eeuw zeer breed was. Waarschijnlijk kwam dit omdat er tijdens de twintigste eeuw meer onderzoek gedaan werd naar de Gouden Eeuw en er was dus meer bekend was over de geschiedenis dan alleen het succesverhaal. Gereformeerden, liberalen en socialisten hadden allemaal ook een aantal

³¹¹ Verwijzing van Kapteijn, paragraaf 4.2, thema begroting: Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Eerste Kamer 24 april 1963. Vaststelling Hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken), 365.

verwijzingen gemaakt waar hun idealen in verwerkt zaten. Dit was lastiger bij de Christelijke politici, omdat zij zelf qua samenstelling zeer divers waren. Het lijkt er wel op dat voor deze periode het collectief geheugen van drie van de vier stromingen redelijk gelijk was, terwijl de gereformeerden een structureel andere kijk op het verleden hadden. Ik denk dat dit niet ligt aan de feiten of de historische kennis, qua onderwerpen verwijzen ze naar dezelfde gebeurtenissen in de Gouden Eeuw als andere stromingen, maar met name aan de manier waarop zij zelf hun geschiedverhaal construeerden. Deze constructie is verbonden aan identiteit. Voor gereformeerden was het makkelijker om een direct verband te zien tussen de door hen als calvinistisch beschouwde zeventiende eeuw en het heden. Zij waren de enige groep in Nederland die nog volgens dezelfde beginselen leefden die bij de Synode van Dordrecht waren vastgesteld.

4.3 Historische afstand en continuïteit

In de vorige paragrafen heb ik de verwijzingen van politici geanalyseerd op de ideologie die zij aanhingen en de relatie met de thema's van de debatten en de historische onderwerpen die zij kozen. In deze paragraaf analyseer ik specifiek de verschillen tussen verschillende stromingen en onderzoek ik wat dit voor effect kan hebben op het collectief geheugen. Historische afstand is groter als er naar het verleden wordt gekeken als discontinu: breuken in de geschiedenis zorgen ervoor dat er afgesloten periodes ontstaan, waardoor er geen integratie is met het heden.³¹² Door een grotere historische afstand is het makkelijker om een beeld te krijgen van het verleden, omdat je er zelf niet meer middenin zit.³¹³ Het voordeel van historische afstand ten opzichte van het idee van historische continuïteit was te zien bij de verwijzingen in de debatten over koloniën. De oudere politici (Zandt en Ruijs de Beerenbroeck) maakten hun verwijzingen in de periode van dekolonisatie en waren ook opgegroeid met het idee dat Nederlands-Indië onderdeel was van Nederland. 30 tot 40 jaar later maakten politici als van Krimpen en Jabaaij verwijzingen naar de koloniën, maar zij keken hier veel afstandelijker en neutraler naar. Ik zal deze twee verschillende manieren van kijken naar het verleden illustreren aan de hand van voorbeelden. Om te beginnen heb ik de informatie van alle relevante citaten in een tabel gezet:

	aantal keer	Afstand	Continuïteit
Christelijken	38	32 (84)	6 (16)
Gereformeerden	34	4 (12)	30 (88)
Socialisten	28	24 (86)	4 (14)
Liberalen	12	9 (75)	3 (25)
totaal	112	69 (62)	43 (38)

Tabel 4.3: totaal aantal verwijzingen per partij en de mate van historische afstand in de periode 1950-1999. Tussen haakjes staan de percentages ten opzichte van het totaal aantal keer Bron.
www.statengeneraaldigitaal.nl en
www.overheid.com

³¹² Zerubavel, 'Time maps', 8, 82.

³¹³ M.S. Phillips, 'Rethinking historical distance. From doctrine to heuristic', *History and Theory* 50 (december 2011) 11-12.

Wat direct opvalt is dat bij drie van de vier stromingen veruit de meeste verwijzingen een mate van historische afstand uitdrukken, terwijl dit bij de gereformeerden precies andersom is. Een mogelijke verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat de SGP en GPV beginselenpartijen zijn, waarbij het belangrijker was om de uitgangspunten van de partij onder de aandacht te brengen dan een grote hoeveelheid kiezers te binden.³¹⁴ De uitgangspunten waar beide partijen zich naar richten komen uit de periode van de Reformatie, aangezien zij uitgaan van de Statenbijbel van 1637.³¹⁵ Het verleden is voor hen dus meer levend en direct aanwezig in hun dagelijkse leven dan bij andere partijen. Aangezien er al meerdere voorbeelden van beide posities van historische afstand zijn gepasseerd wil ik mij richten op de mate van consistentie. Zegt één verwijzing nu echt wat over de manier waarop een politicus naar het verleden kijkt of zijn er politici die in verschillende verwijzingen ook op een verschillende manier naar het verleden kijken. Ik heb hiervoor alle sprekers met meer dan drie referenties (in totaal zeven sprekers) in de periode 1950-1999 op een rijtje gezet:

	verwijzingen	afstand	continuïteit	afwijking
1. van Dis (SGP)	10	0	10	0
2. Zandt (SGP)	6	0	6	0
3. Jongeling (GPV)	4	1	3	1
4. Postma (CDA)	4	1	3	1
5. Ritzen (PVDA)	3	3	0	0
6. Schutte (GPV)	3	2	1	1
7. van der Vlies (SGP)	3	0	3	0
totaal:	33	7	26	3

Tabel 4.4: top 7 van politici met een minimum van 3 relevante verwijzingen en de verdeling in historische afstand en historische continuïteit in de periode 1950-1999. Bron: www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com.

Vier van de zeven sprekers bleven continu op dezelfde manier verwijzen, terwijl er drie sprekers zijn die één keer een andere mate van historische afstand hebben gekozen. Dit gebeurt twee keer bij een Kamerlid van de GPV en niet bij een lid van de SGP. Blijkbaar is de overtuiging van deze partij stelliger of conservatiever. Daarmee wijs ik op het feit dat de GPV (en de opvolger ChristenUnie) net wat minder ver wil gaan in het mengen van staat en religie dan de SGP. Daarnaast is het GPV ook niet gebaseerd op artikel 36 van de gereformeerde geloofsbelijdenis, wat de basis vormt voor de beginselen van de SGP.

³¹⁴ http://www.parlement.com/id/vhnnmt7m19zr/politiek_leider_van_een_partij

³¹⁵ Artikel 2 van de statuten van de Staatkundig Gereformeerde partij. <http://www.sgp.nl/Media/view/384/Statuten.pdf> (13-6-2013)

Wat ook opvalt is dat zes van de zeven sprekers een gereformeerde achtergrond hebben en dat er maar liefst drie sprekers van de SGP in deze top-7 staan. Dit is waarschijnlijk te verklaren door het lage aantal Kamerzetels. Hierdoor komen vaker dezelfde Kamerleden aan het woord in het debat waardoor ze meer de kans krijgen om een verwijzing te maken. Al met al wijken er maar 3 van de 33 verwijzingen af. Hieruit kan ik de conclusie trekken dat sprekers redelijk consistent zijn in hun uitspraken. Daarnaast kan ik concluderen dat er inderdaad iets te zeggen valt over iemands visie op geschiedenis, aangezien de consistentie van het toepassen van historische afstand duidt op een consistentie van het beeld dat een spreker heeft over het verleden. Een derde (voorzichtige) conclusie die ik kan trekken op basis van deze paragraaf en de vorige, is dat het beeld van het verleden van gereformeerde politici afweek van dat van andere politieke stromingen.

4.4 Waardering van het verleden

Bij deze vergelijking kijk ik naar de manier waarop het verleden gebruikt wordt ten aanzien van het doel van de spreker: wil hij of zij terug naar het verleden of kijkt met naar de toekomst. In het eerste geval spreekt men van een cyclisch wereldbeeld, omdat het verleden als in een cyclus herhaald wordt. Hierbij ziet een spreker in het heden een herhaling van het verleden, waarbij het verleden vaak ook als een betere periode gezien wordt.³¹⁶ Sprekers met een lineair beeld van de geschiedenis zien het verleden als iets dat achter hen ligt en dat zich niet kan herhalen. De tijd gaat vooruit en de samenleving gaat hierin mee, waarbij er sprake kan zijn van een proces van vooruitgang of verval.³¹⁷

	aantal keer	christ.	geref.	soc.	lib.
Cyclisch (positief)	45	8 (18 %)	29 (64%)	5 (11%)	3 (7 %)
Lineair (negatief)	64	30 (48%)	2 (3 %)	23 (35 %)	9 (14%)
neutraal	3	0	3 (100%)	0	0
totaal	112	38	34	28	12

Tabel 4.5: wereldbeeld van politici in de Eerste en Tweede Kamer in Nederland in totaal aantal verwijzingen en per stroming in de periode 1950-1999. Bron. www.statengeneraaldigitaal.nl en www.overheid.com.

Opnieuw blijken de gereformeerden af te wijken van de algemene trend. Waar de andere drie stromingen met name een lineair wereldbeeld hebben en dus meer gericht zijn op de toekomst, zijn gereformeerden veel meer gericht op (een herhaling van) het verleden. Bij drie citaten van de GPV was het niet mogelijk om hier een wereldbeeld uit te halen. Deze resultaten heb ik als neutraal in de tabel verwerkt.

Ik zal deze waarderingen (positief en negatief) toelichten door een aantal socialisten en twee gereformeerde politici met elkaar te vergelijken in hun beeld van de Gouden Eeuw. Jan Marijnissen

³¹⁶ Zerubavel, *Time Maps*, 24-25.

³¹⁷ Idem, 15,17.

was tussen 1994 en 2010 Tweede Kamerlid en fractievoorzitter van de SP.³¹⁸ Beide verwijzingen die hij gemaakt heeft gaan over het verschil tussen arm en rijk dat volgens Marijnissen in het heden, net zoals in de Gouden Eeuw aanwezig was:

Mijnheer de voorzitter! Het opmerkelijke van de Gouden Eeuw vond ik altijd dat er in de Gouden Eeuw ook zoveel armen waren. De Zeven Provinciën bulkten van het geld, maar intussen waren de wevers in Leiden en de boeren in Brabant straatarm en hun kinderen groeiden op voor galg en rad. In de tweede gouden eeuw van dit millennium is het al even gek. Nog gekker eigenlijk, want wij hadden toch kunnen en moeten leren van het verleden. Opnieuw bulkte ons land van het geld en opnieuw is armoede een schrijnend probleem, dat pakweg een miljoen gezinnen, huishoudens en daarin honderdduizenden kinderen treft. Gezien onze rijkdom zou niemand arm hoeven te zijn.³¹⁹

Marijnissen is met Jan Broeksz, tussen 1956 en 1980 lid van de Eerste Kamer voor de PVDA,³²⁰ en Chris van Krimpen (ook PVDA³²¹) eigenlijk de enige politicus die meer inging op de negatieve kanten die aan de Gouden Eeuw zaten. Hij verwees naar de Gouden Eeuw als een periode waarin het niet voor iedereen voorspoedig ging, maar waar ook armoede heerste.³²² Het lijkt logisch dat socialistische politici deze nuances maken op het algemene beeld dat er alleen maar economische voorspoed was, gezien de uitgangspunten van de socialistische partijen. Voorbeelden hiervan zijn gelijke verdeling van macht, kansen, rechten en inkomens.³²³ Gezien hun ideologie is het misschien wel vreemd dat er niet meer socialisten zijn geweest die op deze manier verwezen hebben naar de Gouden Eeuw. Het was voor hen bijvoorbeeld mogelijk om het dominante beeld van de Gouden Eeuw te ontcrachten en op die manier ook argumenten te maken die aansloten bij hun eigen ideologie.

Een positieve waardering is terug te vinden bij gereformeerde politici zoals Zandt in een citaat uit 1953 dat ik al eerder kort aanhaalde: *“Zulk een stelsel, als in de gouden eeuw van kracht was, staat de Staatkundig Gereformeerde Partij voor.”*³²⁴ Met het stelsel bedoelde hij de beginselen

³¹⁸ http://www.parlement.com/id/vg09lllgjng/h/j_g_ch_a_jan_marijnissen

³¹⁹ www.overheid.com Handelingen Tweede Kamer 4 oktober 1999. Algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 2000.

³²⁰ http://www.parlement.com/id/vg09lkyqidru/j_b_jan_broeksz

³²¹ Zie paragraaf 4.2, thema koloniën.

³²² Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Eerste Kamer 9 december 1969. Algemene politieke en financiële beschouwingen 1970, 96.

³²³ http://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwxn/partij_van_de_arbeid_pvda

³²⁴ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 14 november 1951 2300: Algemene beraadslagingen over de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1952, 402.

van het gereformeerde geloof, die tot leidraad van de Nederlandse regenten en bestuurders dienden. Ook Cornelis van Dis keek terug op de Gouden Eeuw als een positieve periode. Het citaat van 13 oktober 1970 verwees naar een gezagsdevaluatie sinds de zeventiende eeuw. *“Wij zien in heel de gezagsdevaluatie de droevige gevolgen van het verlaten van de hechte beginselen van Gods Woord [...] het was de tijd van Neerlands grootheid en welvaart, van het in de annalen der geschiedenis als de Gouden Eeuw bekend staande tijdperk.”*³²⁵ Ook van Dis keek dus positiever terug op het verleden dan op het heden.

De positie van de gereformeerden ten opzichte van de Gouden Eeuw kan opnieuw verklaard worden door een verwijzing naar het verleden, dat voor de gereformeerden als geloofsgemeenschap gekenmerkt werd door positieve gebeurtenissen. In de eerste plaats werd de staatkerk calvinistisch na de Synode van Dordrecht in 1619.³²⁶ Daarnaast werd de eerste Statenbijbel in 1637 gepubliceerd.³²⁷ De derde reden is, dat calvinisten de opkomst van hun geloof met de opkomst van de Republiek gelijkstelden en er daardoor van uitgingen dat zij de beslissende invloed hebben uitgeoefend die heeft geleid tot de enorme machtspositie van de Republiek in de wereld. Het verschil tussen socialisten en gereformeerden kwam duidelijk tot uiting in citaten, maar andere politieke partijen bleven meer op de vlakte. Als er dan toch naar de Gouden Eeuw verwezen werd dan was het vaak met een positieve blik op het verleden waarmee een spreker zich identificeerde. Het idee van de Gouden Eeuw als een periode van voorspoed en macht, een redelijk algemeen beeld, kwam hier het vaakst terug.

4.5 Het collectief geheugen (interim conclusie).

De periode 1950-1999 kenmerkt zich door de opkomst van een groot aantal politieke partijen met nieuwe ideeën en denkbeelden. Deze ontwikkeling, gecombineerd met de ontzuiling, die de banden tussen een vaste groep kiezers en de grote politieke stromingen doorsneed, leidde tot een zeer gefragmenteerd politiek landschap aan het einde van de twintigste eeuw. De enige politieke partij met een vaste aanhang waren de gereformeerde partijen, GPV en SGP. Hun zetelaantal was gedurende de eeuw nagenoeg gelijk gebleven.

Gereformeerde politici hadden de neiging om hun overtuigingen regelmatig te herhalen. Zo gebruikten zij vrijwel elk debat, onafhankelijk van het thema van het debat, om maatschappijkritiek te leveren en hun eigen beginselen te benadrukken. Zo kon een debat over koloniën of

³²⁵ Digitaal archief van de Staten-Generaal (1814-1994). Handelingen Tweede Kamer 13 oktober 1970. Algemene politieke en financiële beschouwingen over de Rijksbegroting 1971, 304.

³²⁶ Israel, *De Republiek*, 515.

³²⁷ <http://www.bijbelsdigitaal.nl/statenvertaling-1637/>

internationalisering zomaar eindigen in een moreel betoog over het zedenverval in Nederland sinds de beginselen van het gereformeerde geloof waren losgelaten als leidraad voor de regering. Andere partijen hielden zich in de regel wel aan het thema van het debat. Zij maakten een ideologisch argument dat (direct) verband hield met het thema van het debat. Er zijn twee verklaringen voor dit fenomeen: de eerste verklaring is dat gereformeerde politici met name de algemene en politieke beschouwingen aangrepen om hun verwijzingen te maken. Dit was makkelijker dan in een specifiek debat, aangezien de fractievoorzitter tijdens deze beschouwingen zijn visie op de maatschappij en het regeringsbeleid uiteen mag zetten.

De reden dat gereformeerde politici dit meer deden dan andere partijen kan liggen in de tweede verklaring. Omdat de SGP en GPV getuigenispartijen waren (en zijn), was het voor hen belangrijker om hun eigen standpunten te blijven verkondigen en te herhalen. Hun kiezers waren een redelijk vaste groep gelovigen die dat van hun politici verwachtten. Andere partijen waren meer op de kiezer gericht en speelden in op thema's die dichter bij de kiezer lagen dan het gereformeerde verleden van de Republiek en een mogelijk zedenverval. Een laatste opmerking hierbij is dat de SGP en GPV ook nooit in de regering hebben gezeten, en dus geen compromissen hoefden te sluiten en ook nooit uitvoerder zijn geweest van regeringsbeleid. De andere grote partijen hebben hier wel deel aan gehad, en dan is het lastig om hier vervolgens kritiek op te hebben.

In de mate van historische afstand was er een duidelijk verschil tussen gereformeerden en andere partijen. Gereformeerde politici keken over het algemeen meer naar het verleden als onderdeel van het heden. Deze historische continuïteit is te verklaren doordat de beginselen waar gereformeerden zich op baseerden in hun dagelijks leven allemaal in de zeventiende eeuw ontstaan zijn en sindsdien ook weinig zijn veranderd. Binnen de christelijke stroming zou deze directe band bij bijvoorbeeld de ARP ook nog aanwezig kunnen zijn, maar uit de verwijzingen bleek juist het tegenovergestelde. Gereformeerde politici staan zowel in theorie als in praktijk het dichtst bij de canon van de geschiedenis van Nederland zoals hij is uitgebracht in 2008.

Eenzelfde soort verschil was zichtbaar in de manier waarop politici naar de Gouden Eeuw keken. Waar de drie andere stromingen een meer toekomstgericht beeld hadden (en dus wat negatiever waren over een terugkeer naar het verleden) bij het verwijzen, keken gereformeerden meer cyclisch en romantisch: zij wilden graag een nieuwe gouden Eeuw. Hun beeld van de Gouden Eeuw was dan ook vaak zeer positief. Over het algemeen hadden de meeste politici een positieve associatie met de Gouden Eeuw. Slechts drie socialistische politici keken ook naar de negatieve kanten van de Gouden Eeuw en probeerden het algemeen heersende beeld te ontcrachten. Rijkdom voor een kleine groep mensen hield ook in dat een grote groep heel arm was. Vanuit het

socialistische ideaal is het eigenlijk wel vreemd dat er niet meer verwijzingen op deze manier gemaakt zijn.

Het collectief geheugen in de periode 1950-1999 werd gekenmerkt door een redelijke eenheid tussen het beeld van de Gouden Eeuw van liberalen, socialisten en christelijke partijen. Alleen gereformeerde politici gaven een andere invulling aan de geschiedenis. Dit deden zij niet alleen op de inhoud, door zich te identificeren met een specifiek onderdeel van het verleden, maar ook in de waardering, door het verleden als een positievere periode dan het heden te beschouwen. Het collectief geheugen wordt op de lange termijn gevormd door culturele herinneringen. Dit zijn bijvoorbeeld gebouwen en voorwerpen uit de Gouden Eeuw die bewaard zijn gebleven en daardoor onderdeel zijn geworden van ons collectief geheugen. Hierbij zijn de vlag, het volkslied, historische gebouwen en schepen een goed voorbeeld. Een culturele herinnering die slechts voor een veel kleiner deel van de bevolking nog waarde heeft is de Statenbijbel. Toch is ook dit een levende en tastbare herinnering aan het verleden en dus onderdeel van het collectief geheugen. Daarmee is de identiteit van de gereformeerde gemeenschap direct verbonden aan de zeventiende eeuw.

Conclusie

De citaten uit hoofdstuk 3 en 4 ondersteunen de stelling dat de Gouden Eeuw een belangrijke rol heeft in het gedeelte verleden van Nederland en stevig verankerd ligt in het collectief geheugen. Dit correspondeert met de maatschappelijke belangstelling voor geschiedenis. Historische romans en tv programma's zijn ongekend populair, maar ook musea richten hun tentoonstellingen zo in dat het verleden dichterbij de bezoeker wordt gebracht. De overheid heeft de opvoedkundige waarde van historische kennis ontdekt en besloot in 2008, dat een canon met 50 historische onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis een vast onderdeel van het geschiedenisonderwijs gaat vormen. De Gouden Eeuw heeft een centrale plaats gekregen in deze canon, met maar liefst dertien onderwerpen die hier rechtstreeks aan gerelateerd zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat politici hun betoog kracht probeerden bij te zetten met verwijzingen naar het verleden. In deze conclusie zal ik kort terugblikken op het collectief geheugen in de periode 1850-1899 en 1950-1999 en enkele verklaringen geven voor de belangrijke en actuele rol van de Gouden Eeuw in het collectieve geheugen.

In de periode 1850-1900 waren liberale politici dominant in het bepalen van zowel het regeringsbeleid als het creëren van een nationale narratio. Met name hun kwantitatieve dominantie was van grote invloed op het feit dat zij veel meer verwijzingen maakten dan andere stromingen. Liberale politici maakten hun verwijzingen in debatten die voor hen ideologisch belangrijk waren. Zij verwezen ook naar de Gouden Eeuw vanuit het idee dat de welvaart en politieke macht voortkwam uit de liberale idealen van vrijhandel, vrijheid en handelsgeest. Dit was ook het dominante beeld in de nationale narratio. Ondanks een positieve waardering voor het verleden, waren zij er niet alleen op gericht om het verleden te laten herleven. Dit was niet reëel door de grote veranderingen in zowel technologische zin (de industriële revolutie) als in maatschappelijke zin (de opkomst van de arbeidersklassen). Daarnaast was het idee dat het verleden een afgesloten periode was algemeen geaccepteerd, ook onder andere politieke stromingen. Er was opvallend weinig verschil in het beeld waarop politici van andere partijen naar de Gouden Eeuw keken, waardoor het ook echt leek alsof er één collectief geheugen was in de negentiende eeuw. Dit veranderde rond de eeuwwisseling onder invloed van de verzuiling. Katholieken, socialisten en protestanten voelden zich niet helemaal thuis in de door liberale gedomineerde nationale narratio en gingen zelf op zoek naar hun historische identiteit, waarbij zij soms ook het 'liberale verleden' konden ontkrachten.

Doordat het sociale leven zich voornamelijk binnen de eigen zuil afspeelde, was er een sterk saamhorigheidsgevoel. Calvinistische historici zochten in het verleden naar een legitimatie van de eigen groep en versterkten daarmee de directe band tussen de protestanten en hun rol in de tachtigjarige oorlog. Naast het versterken van de eigen identiteit was er ook mee behoefte om zich af

te zetten tegenover de andere zuilen. Vanaf de jaren 1960 begon de ontzuiling, onder andere door de grotere rol van de overheid in de samenleving, de toenemende welvaart en internationalisering. Invloeden uit Europa en andere delen van de wereld zorgden voor een breder perspectief op de geschiedschrijving en men richtte zich op andere onderzoeksonderwerpen dan alleen maar regenten of de Oranjes. Ontzuiling leidde daarnaast ook tot secularisering, behalve bij de gereformeerden.

In de periode 1950-1999 was er niet één dominante stroming die een claim kon leggen op een bepaald verleden en dit kon verbinden aan de natie, omdat de partijen die moesten samenwerken te veel verschilden van identiteit. De grootste stromingen, christelijken, socialisten en liberalen hadden grotendeels wel hetzelfde beeld van het verleden, maar de gereformeerden weken hiervan af. Met name in debatten over begrotingen en tijdens de algemene beschouwingen gebruikten zij de Gouden Eeuw om de beginselen van de Republiek gelijk te stellen aan de beginselen van hun partij. Ze claimden het verleden als een succes op basis van hun geloof, maar sloten ook andere partijen uit (zoals katholieken en liberalen) om nog een beroep te kunnen doen op dit verleden. Was het tijdsverschil tussen de Republiek en de twintigste eeuw groter dan in de negentiende eeuw, toch keken gereformeerde politici naar het verleden op basis van historische continuïteit.

Ook in de waardering van het verleden weken zij af: terwijl de andere partijen uitgingen van een lineair beeld van de geschiedenis, was ongeveer 85% van de gereformeerde verwijzingen gebaseerd op een cyclisch wereldbeeld, waarbij ook de wens werd uitgesproken voor een herhaling van het verleden. Deze twee afwijkende resultaten zijn bijzonder omdat dit niet alleen een tegengesteld beeld is ten opzichte van andere politici, maar ook omdat hun beeld van de geschiedenis gedurende de eeuw veranderd was ten opzichte van de eeuw ervoor. Een verklaring hiervoor is de invloed van een sterkere eigen identiteit en een legitimering hiervan op basis van het verleden. Waar in het gereformeerde wereldbeeld een omslag kwam, bleven hervormde en katholieke politici nog steeds op dezelfde manier verwijzen. De manier van identificeren met het verleden is dus sterker geweest, of heeft in elk geval meer sporen achtergelaten bij de gereformeerden dan bij andere groepen. Daarnaast hebben andere christelijke groepen last gehad van secularisering, waardoor de religieuze identiteit met het verleden wat verloren raakte, terwijl de gereformeerden hier weinig tot geen problemen mee hebben gehad. De religieuze link met het verleden is hierdoor behouden gebleven.

Wat zegt al deze informatie nu over het collectieve geheugen? Het feit dat er verwezen werd naar de Gouden Eeuw door bijna alle partijen in de Eerste en Tweede Kamer door twee eeuwen heen, toont aan dat een algemeen beeld van de Gouden Eeuw een vaste plaats heeft gekregen in het collectief geheugen. In de tegen-analyse bleek bijvoorbeeld dat verwijzingen naar de VOC pas

voorkwamen na 1950, terwijl verwijzingen naar de Synode van Dordrecht niet meer voorkwamen na 1950. Het beeld en de focus van de gereformeerde gemeenschap in de periode 1950-1999 op het verleden kwam niet helemaal overeen met dat van het merendeel van de natie, maar dit betekende niet dat het geen onderdeel was van het collectief verleden en de identiteit van Nederland. Het was alleen minder actueel voor de meerderheid van de bevolking. Het is alleen tijdens de negentiende eeuw gelukt om een min of meer collectief geschiedverhaal te construeren. Dit kwam niet omdat er maar één geschiedverhaal was, maar omdat de politiek dominante groep grote invloed uitoefende op het beeld van het verleden.

De verzuiling heeft een grote invloed gehad op de diversiteit van de politiek en van de geschiedschrijving, omdat elke partij zijn eigen geschiedenis wilde onderzoeken om hiermee de legitimatie van de eigen zuil te onderbouwen. De nieuwe perspectieven in de twintigste eeuw op de geschiedenis in het algemeen en de Gouden Eeuw in het bijzonder zorgen voor een zeer divers en gefragmenteerd beeld van de Nederlandse geschiedenis, waarin slechts in hoofdlijnen door een meerderheid op dezelfde manier gedacht werd. Dit zorgde er enerzijds voor dat individuen een verleden konden zoeken dat bij hun identiteit paste, waardoor zij een sterkere binding met het verleden konden krijgen. Anderzijds zorgde een verbrokkeld geschiedbeeld er ook voor dat er een gebrek aan identiteit ontstond voor de natie zelf. Koningin Maxima stelde een aantal jaar geleden: 'De Nederlandse identiteit bestaat niet'.³²⁸ Of dit waar is of niet zal ik niet beoordelen, maar de ontwikkeling sinds de jaren 1980 naar een meer geleid en gecontroleerd systeem van onderwijs, met al kers op de taart de komst van de canon in 2008, duid erop dat er in elk geval behoefte was aan duidelijkheid over de Nederlandse identiteit. De meest succesvolle periode uit de Nederlandse geschiedenis, ondanks alle slechte kanten die er aan hebben gezeten, is dan een belangrijke manier om mensen zich weer trots op hun land en op hun verleden te laten voelen. Een nieuwe Gouden Eeuw, vanuit welke invulling van het verleden dan ook, is immers iets waar iedereen naar streeft.

³²⁸ <http://nos.nl/artikel/64608-maxima-de-nederlander-bestaat-niet.html>

Bibliografie

- Aerts, Remieg (e.a.) *'Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990'* (Nijmegen 1999)
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities* (Londen 2006)
- Angstrom, Jan, 'Mapping the Competing Historical Analogies of the War on Terrorism: The Bush Presidency', *International Relations* 25:2 (2011) 224-242.
- Bal, Mieke, *Narratology: Introduction to the theory of narrative* (Toronto 1985)
- Becker, U. (ed.), *Nederlandse politiek in historisch en vergelijkend perspectief* (Amsterdam 1993, 2e herziene druk), 110-111 aangehaald in: Juliette Verheij *'Andere tijd, andere oriëntatie? De Opstand in Nederlandse geschiedenismethododen voor MULO en MAVO, ca. 1955-1985'* (Master Thesis Rotterdam 2012) 23.
- Bergman, Jay, 'The Perils of Historical Analogy: Leon Trotsky on the French Revolution', *Journal of the History of Ideas* 41:1 73-98.
- Billig, Michael, *Ideology and opinions. Studies in Rhetorical Psychology* (Worcester 1991)
- Blaas, P., *Geschiedenis en nostalgie, de historiografie van een kleine natie met een groot verleden : verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000).
- Carretero, Mario, Mikel Asensio en Maria Rodriguez-Moneo (eds.) *History education and the construction of national identities* (Charlotte 2012).
- Cate, Arthur ten, 'Enige gedachten over de historische analogie: Zinnig retorisch argument of drogreden?', *Groniek* 10 (1998) 99-106.
- Daalder, Hans, 'Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis', *Low countries historical review* 90:2 (1975).
- Dalhuisen, Leo (ed.) *Van kind tot burger. Volksoepvoeding in Nederland (1780-1920)* examenkatern VWO (Nijgh Versluys 2005)
- Frijhoff, Willem, *Dynamisch Erfgoed* (Amsterdam 2007)
- Garofano, John, 'Historical Analogies and the Use of Force', *Journal of Cold War Studies*, 6:2 (2004) 64-68.
- Grever, Maria en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007).
- Grever, Maria and Siep Stuurman ed., *Beyond the Canon. History for the twenty-first century* (Basingstoke 2007).
- Grever, Maria, Ed Jonker, Kees Ribbens en Siep Stuurman, *Controverses rond de Canon*, (Assen 2006)

Groot, Jerome de, *Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture* (New York 2009).

Hall, Stuart 'Who needs Identity?', in Paul du Gay, Jessica Evans and Peter Redman (eds.) *The Identity Reader* (Londen 2005).

Israel, Jonathan, *'De Republiek 1477-1806'*, (Oxford 1995).

Kansteiner, Wulf, 'Finding Meaning in memory: a Methodological Critique of Sollelctive Memory Studies', *History and Theory* 41:2 (2002).

Köresaar, Ene, Epp Lauk en Kristin Kuutma (red.), *The burden of remembering. Recollections and representations of the 20th century* (Helsinki 2009).

Kornprobst, Markus, 'Comparing Apples and Oranges? Leading and Misleading Uses of Historical Analogies', *Journal of International Studies* 36:1 (2007) 29-49.

Kroeze, Ronald en Sjoerd Keulen, 'Managerpolitiek; waarom historici oog voor management moeten hebben' , *Low countries historical review* 127:2 (2012) 97-112.

Devos, Carlos, 'Waarom historici daarbij hun eigen vak niet uit het oog mogen verliezen (reactie)', *Low countries historical review* 127:2 (2012) 113-120.

Kroeze, Ronald en Keulen, Sjoerd, 'Managerpolitiek in de jaren tachtig was populair in de openbaarheid' (reacties), *Low countries historical review* 127:2 (2012) 121-124.

Lorenz, Chris , *Geschiedenis en identiteit. De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam/Meppel 2002).

Manning, Patrick, *Navigating World History. Historians create a global past* (New York 2003)

Meijer, Maaïke, 'Counter Textual Violence. On the critique of representation and the importance of teaching its methods', *Womans Studies Int. Forum* 16:4 (1993) 367-378.

Meijer, Maaïke, *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*, (Amsterdam 1996).

Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, en Levy, Daniel, *The Collective Memory Reader* (New York 2011).

Oud, P.J. *Honderd jaren: een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940*. (Assen 1987).

Phillips, M.S. , 'Rethinking historical distance. From doctrine to heuristic', *History and Theory* 50 (december 2011) 11-23.

Prud'homme van Reine, Ronald , *'Moordenaars van Jan de Wit. De Zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw.'*, (Utrecht 2013).

Ricoeur, Paul, 'Life in Quest of Narrative', in David Wood (ed.) *On Paul Ricoeur: Narrative and interpretation* (Londen 1991).

Schulze, Hagen , *States, nations and nationalism* (New Jersey 1998).

- Tollebeek, Jo, 'De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860' (Amsterdam 1990).
- Tollebeek, Jo 'De IJkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België', (Amsterdam 1994)
- Tollebeek, Jo, 'Vanuit de aangrenzende kamer: over geschiedenis, traditie en geheugen' in Reader Historische Beeldvorming FHKW (2008) 165-181.
- Tollebeek, Jo en Henk te Velde, '*Het geheugen van de Lage Landen*', (Ieper 2009).
- Tosh, John *Why history matters* (Londen 2008).
- Velde, Henk te 'De domesticatie van de democratie in Nederland democratie als strijdbegrip van de negentiende eeuw tot 1945', *Low countries historical review* 127:2 (2012) 3-27.
- Velde, Henk te, *Van regentenmentaliteit tot populisme*, (Amsterdam 2010).
- Velde, Henk te, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918* (Den Haag 1992).
- Velde, Henk te en Hans Verhage (red.) *De eenheid en de delen, Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900* (Amsterdam 1996).
- Velde, Henk te en Ido de Haan 'Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900' *BMGN* 111 (1996) 167-200.
- Voerman, G., 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *Low countries historical review* 120:2 (2005).
- Vossen, Koen, 'Van marginaal naar mainstream, populisme in de Nederlandse geschiedenis', *Low countries historical review* 127:2 (2012) 28-53.
- Wertsch, James V. 'Specific Narratives and Schematic Narrative Templates', *Theorizing Historical Consciousness* (Toronto 2004)
- Werner, Wouter en Ramses Wessel, '*Internationaal en Europees Recht. Een verkenning van grondsagen en kenmerken.*' (Groningen 2005).
- Zeijden, Albert van der, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn* (Hilversum 2002).
- Zerubavel, Eviatar, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past* (Chicago 2003).

Bijlage 1 (spreadsheet verwijzingen op datum)

dag	maand	jaar	zoekterm	spreker	partij
7	8	1815	gouden eeuw	dhr Roëll	regeringsgezind
9	3	1818	zeventiende eeuw	dhr Kemper	regeringsgezind
5	6	1822	gouden eeuw	dhr van Alphen	financiële oppositie
15	2	1825	gouden eeuw	dhr Beelaerts van Blokland	conservatief
31	3	1831	gouden eeuw	dhr Collot D'Escury van Heienoord	gematigd oppositioneel
3	6	1831	zeventiende eeuw	dhr van Asch van Wijck	regeringsgezind
9	6	1832	gouden eeuw	dhr Frets	conservatief
22	12	1835	gouden eeuw	dhr Quintus	regeringsgezind
24	12	1835	zeventiende eeuw	dhr van Asch van Wijck	regeringsgezind
5	5	1837	gouden eeuw	dhr Frets	conservatief
16	12	1837	zeventiende eeuw	dhr van den Velden	regeringsgezind
14	3	1839	zeventiende eeuw	dhr van Asch van Wijck	regeringsgezind
15	3	1839	zeventiende eeuw	dhr Kniphorst	liberaal
19	3	1839	zeventiende eeuw	dhr van Dam van Isselt	liberaal
11	2	1843	zeventiende eeuw	dhr Modderman	liberaal
30	8	1843	17e eeuw	dhr Rijk (minister)	conservatief
2	10	1843	zeventiende eeuw	dhr Schimmelpenninck van Oije	liberaal
4	6	1845	zeventiende eeuw	dhr Cost Jordens	liberaal
19	6	1845	zeventiende eeuw	dhr Thorbecke	liberaal
28	11	1845	zeventiende eeuw	dhr Baud (minister)	conservatief
28	10	1846	zeventiende eeuw	dhr van Rijckevorsel	liberaal
28	6	1847	zeventiende eeuw	dhr Cost Jordens	liberaal
18	8	1848	gouden eeuw	dhr Kien	conservatief
11	9	1848	zeventiende eeuw	dhr Romme	liberaal
18	7	1849	zeventiende eeuw	dhr Sloet tot Oldhuis	liberaal
13	12	1849	zeventiende eeuw	dhr van Bosse	liberaal
14	12	1849	zeventiende eeuw	dhr Lotsy	liberaal
18	12	1849	zeventiende eeuw	dhr Groen van Prinsterer	ARP
28	6	1850	gouden eeuw	dhr Zijlker	liberaal
3	7	1850	zeventiende eeuw	dhr van Bosse	liberaal
20	11	1851	gouden eeuw	dhr Zijlker	liberaal
22	11	1851	zeventiende eeuw	dhr van Dam van Isselt	liberaal
1	12	1851	zeventiende eeuw	dhr Engelen	liberaal
14	7	1852	zeventiende eeuw	dhr Metman	liberaal
17	8	1853	zeventiende eeuw	dhr van Wintershoven	liberaal
1	12	1853	zeventiende eeuw	dhr Bosscha	conservatief
5	12	1853	zeventiende eeuw	dhr Mackay	antirevolutionair
17	12	1853	zeventiende eeuw	dhr Westerhoff	liberaal
11	5	1854	gouden eeuw	dhr Mackay	antirevolutionair

12	5	1854	zeventiende eeuw	dhr Wintgens	conservatief
20	11	1854	zeventiende eeuw	dhr Schimmelpenninck van Oije	conservatief
8	12	1854	zeventiende eeuw	dhr ten Bruggen Hugenholtz	liberaal
15	12	1854	zeventiende eeuw	dhr van Goltstein	conservatief
15	2	1856	zeventiende eeuw	dhr van Lennep	conservatief
22	5	1857	zeventiende eeuw	dhr Westerhoff	liberaal
16	2	1858	gouden eeuw	dhr Kien	conservatief
18	11	1858	zeventiende eeuw	dhr van der Linden	liberaal
26	11	1858	zeventiende eeuw	dhr Elout van Soeterwoude	antirevolutionair
17	11	1859	gouden eeuw	dhr Mackay	antirevolutionair
1	12	1860	zeventiende eeuw	dhr van Diggelen	liberaal
30	4	1861	zeventiende eeuw	dhr Beens	liberaal
14	5	1861	zeventiende eeuw	dhr van Heukelom	liberaal
27	5	1862	gouden eeuw(3x)	dhr van Lynden	antirevolutionair
28	5	1862	zeventiende eeuw	dhr van der Maessen de Sombreff	liberaal
25	11	1862	zeventiende eeuw	dhr Tutein Nolthenius	conservatief
26	9	1864	gouden eeuw (2x)	dhr van Zuylen van Nyevelt	conservatief
30	11	1865	gouden eeuw	dhr Blanken	liberaal
21	12	1865	zeventiende eeuw	dhr Hein	liberaal
14	3	1867	zeventiende eeuw	dhr Stieltjes	liberaal
21	3	1867	zeventiende eeuw	dhr Storm van 's Gravenzande	liberaal
15	6	1867	gouden eeuw	dhr Rochussen	conservatief
1	6	1881	gouden eeuw	dhr van Dedem	antirevolutionair
16	12	1881	gouden eeuw	dhr van Baar	conservatief
17	12	1881	zeventiende eeuw	dhr Haffmans	conservatief
23	11	1882	zeventiende eeuw	dhr Donner	ARP
28	3	1884	zeventiende eeuw	dhr Heemskerk	conservatief
15	5	1885	gouden eeuw	dhr Rutgers van Rozenburg	liberaal
18	5	1885	gouden eeuw	dhr Des Amorie van der Hoeven	katholiek
23	3	1886	gouden eeuw	dhr Clerkx	conservatief
26	3	1889	zeventiende eeuw	dhr van Kerkwijk	liberaal
28	8	1889	gouden eeuw	dhr de Ruiters Zylker	liberaal
12	3	1890	gouden eeuw	dhr Mackay	ARP
22	4	1891	zeventiende eeuw	dhr van Nunen	conservatief
13	11	1891	gouden eeuw	dhr Levyson Norman	liberaal
14	12	1891	17e eeuw	dhr Veegens	liberaal
25	7	1893	gouden eeuw	dhr van Karnebeek	liberaal
11	8	1893	gouden eeuw	dhr Rutgers van Rozenburg	liberaal
29	11	1894	gouden eeuw	dhr Heemskerk	ARP
30	11	1894	gouden eeuw	dhr van Dedem	antirevolutionair
4	12	1894	gouden eeuw	dhr van Karnebeek	liberaal
18	10	1895	gouden eeuw	dhr Rutgers van Rozenburg	liberaal
7	2	1896	zeventiende eeuw	dhr van Tienhoven	liberaal
13	7	1898	zeventiende eeuw	dhr Roëll	liberaal

27	2	1900	zeventiende eeuw	dhr Troelstra	SDAP
4	12	1900	zeventiende eeuw	dhr Kuyper	ARP
31	1	1901	gouden eeuw	dhr Geertsema	liberaal
20	6	1901	zeventiende eeuw	dhr Rutgers van Rozenburg	liberaal
29	11	1901	gouden eeuw	dhr Mees	liberaal
4	12	1901	gouden eeuw	dhr Passtoors	RKSP
11	12	1901	gouden eeuw	dhr de Stuers	RKSP
11	12	1901	zeventiende eeuw	dhr de Stuers	RKSP
2	4	1903	zeventiende eeuw	dhr Troelstra	SDAP
10	3	1904	zeventiende eeuw	dhr Mees	liberaal
31	1	1905	zeventiende eeuw	dhr Woltjer	ARP
31	1	1906	zeventiende eeuw	dhr van Velzen	ARP
8	3	1906	gouden eeuw	dhr van Doorn	liberaal
20	12	1907	gouden eeuw	dhr Troelstra	SDAP
23	12	1910	gouden eeuw	dhr Blum	ARP
19	12	1911	gouden eeuw	dhr de Stuers	RKSP
3	12	1913	gouden eeuw	dhr de Beaufort	liberaal
23	7	1915	gouden eeuw	dhr Brummelkamp	ARP
18	10	1916	zeventiende eeuw	dhr de Beaufort	liberaal
2	12	1919	zeventiende eeuw	dhr Troelstra	SDAP
27	7	1921	zeventiende eeuw	dhr van Slingenberg	VDB
6	4	1922	zeventiende eeuw	dhr Idenburg	ARP
5	5	1925	gouden eeuw	dhr Schaper	SDAP
16	11	1927	zeventiende eeuw	dhr Heemskerk	ARP
25	11	1927	gouden eeuw	dhr Schokking	CHU
15	2	1928	gouden eeuw	mevr Pothuis-Smit	SDAP
7	12	1928	gouden eeuw	dhr Kersten	SGP
18	4	1929	zeventiende eeuw	dhr Wibaut	SDAP
14	11	1929	zeventiende eeuw	dhr Schokking	CHU
19	12	1929	zeventiende eeuw	dhr Tilanus	chu
21	10	1930	gouden eeuw	dhr Lingbeek	HGSP
8	2	1935	zeventiende eeuw	dhr Colijn (minister)	ARP
7	2	1936	gouden eeuw	dhr Colijn	ARP
26	3	1936	gouden eeuw	dhr van Rappard	liberaal
1	4	1936	zeventiende eeuw	dhr van der Heide	SDAP
26	2	1937	gouden eeuw	dhr van Rappard	liberaal
9	3	1937	gouden eeuw	dhr van Knottenbelt	liberaal
10	12	1937	zeventiende eeuw	dhr Slotemakers de Bruine (minister)	CHU
2	3	1938	zeventiende eeuw	dhr Patijn (minister)	liberaal
26	4	1938	zeventiende eeuw	dhr van Vessem	NSB
11	5	1939	zeventiende eeuw	dhr Briët	ARP
1	11	1939	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
15	11	1939	gouden eeuw	dhr Weitkamp	CHU
27	2	1940	zeventiende eeuw	dhr Welter (minister)	KVP

9	1	1946	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
17	12	1946	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
11	2	1947	zeventiende eeuw	dhr Gielen (minister)	KVP
9	12	1948	zeventiende eeuw	dhr Scheps	PVDA
9	3	1949	gouden eeuw (4x)	dhr van Velthoven	KVP
9	11	1949	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
11	11	1949	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
25	5	1950	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
20	6	1950	zeventiende eeuw	dhr Drees (minister=president)	PVDA
22	9	1950	gouden eeuw	dhr Verhoeven	KVP
11	5	1951	zeventiende eeuw	dhr Welter	KVP
19	6	1951	gouden eeuw	dhr Kapteijn	PVDA
30	10	1951	zeventiende eeuw	dhr Schmal	CHU
14	11	1951	gouden eeuw (3x)	dhr Zandt	SGP
20	12	1951	gouden eeuw	dhr Welter	KVP
12	3	1952	gouden eeuw	dhr Vixseboxse	CHU
27	3	1952	gouden eeuw	dhr Ruijs de Beerenbrouck	KVP
12	11	1952	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
22	7	1953	zeventiende eeuw	dhr Korthals	VVD
29	10	1953	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
6	4	1954	gouden eeuw	dhr Witteman	KVP
29	6	1954	gouden eeuw	dhr Welter	KVP
17	3	1955	gouden eeuw	dhr Gerbrandy	ARP
29	3	1955	zeventiende eeuw	dhr Vixseboxse	CHU
30	11	1955	zeventiende eeuw	dhr Schmal	CHU
8	12	1955	gouden eeuw (2x)	dhr van Dis	SGP
9	12	1955	gouden eeuw (6x)	dhr Suurhof (minister)	PVDA
13	12	1955	gouden eeuw (2x)	dhr van Dis	SGP
23	5	1956	gouden eeuw	dhr Jonkman (voorzitter)	PVDA
29	5	1956	gouden eeuw	dhr Jonkman (voorzitter)	PVDA
22	5	1957	gouden eeuw	dhr Hofstra (minister)	PVDA
28	11	1957	gouden eeuw	dhr Suurhof (minister)	PVDA
1	10	1958	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
10	2	1959	zeventiende eeuw	dhr Lichtenauer	CHU
18	3	1959	zeventiende eeuw	dhr Lichtenauer	CHU
29	9	1959	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
10	12	1959	gouden eeuw	dhr de Jong (staatssecretaris)	KVP
3	2	1960	gouden eeuw	dhr Zandt	SGP
20	12	1960	zeventiende eeuw	dhr de Rijk	PVDA
31	5	1961	zeventiende eeuw	dhr Bommer	PVDA
29	11	1961	zeventiende eeuw	dhr Vos	PVDA
13	3	1962	gouden eeuw	dhr Algra	ARP
20	6	1962	zeventiende eeuw	dhr Diepenhorst	CHU
2	10	1962	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP

4	10	1962	gouden eeuw	dhr Korteweg	VVD
27	11	1962	gouden eeuw	dhr Vos	PVDA
6	3	1963	gouden eeuw	dhr Marijnen (minister)	kvp
23	4	1963	zeventiende eeuw	dhr van Hulst	CHU
24	4	1963	gouden eeuw	dhr Kapteijn	PVDA
14	5	1963	zeventiende eeuw	dhr Cammelbeek	PVDA
18	6	1963	gouden eeuw	dhr Diepenhorst	ARP
1	10	1963	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
25	2	1964	gouden eeuw	dhr Beerekamp	CHU
6	5	1964	gouden eeuw	dhr Polak	PVDA
8	12	1964	gouden eeuw	dhr Beerekamp	CHU
23	2	1965	zeventiende eeuw	dhr Scholten (minister)	CDA
22	6	1965	17e eeuw	dhr van Thiel	KVP
13	10	1965	gouden eeuw	dhr Koekoek	BP
2	12	1965	gouden eeuw	dhr Westerterp	KVP
15	2	1966	zeventiende eeuw	dhr Mieras	SGP
31	3	1966	zeventiende eeuw	dhr Diepenhorst (minister)	CHU
11	5	1966	gouden eeuw	dhr Broeks	PVDA
20	12	1966	zeventiende eeuw	dhr Bührmann	CHU
21	12	1966	gouden eeuw	dhr Jongeling	GPV
28	12	1966	zeventiende eeuw	dhr Ruygers	PVDA
19	4	1967	gouden eeuw	dhr Jongeling	GPV
22	5	1967	zeventiende eeuw	dhr Den Uyl	PVDA
20	6	1967	gouden eeuw	dhr Imkamp	D66
20	9	1967	zeventiende eeuw	dhr Koning	VVD
10	10	1967	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
27	2	1968	zeventiende eeuw	dhr Jongeling	GPV
12	6	1968	zeventiende eeuw	dhr Jongeling	GPV
10	6	1969	zeventiende eeuw	dhr Thomassen	PVDA
14	10	1969	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
9	12	1969	gouden eeuw	dhr Broeks	PVDA
13	10	1970	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
11	2	1971	gouden eeuw	dhr Diepenhorst	ARP
25	2	1971	gouden eeuw	dhr Boersma	ARP
31	3	1971	gouden eeuw	dhr Luns (minister)	kvp
26	10	1971	gouden eeuw	dhr Jongeling	GPV
1	12	1971	17e eeuw	dhr Stuyt	KVP
23	5	1972	zeventiende eeuw	dhr van Hulst	CHU
20	12	1972	gouden eeuw	dhr van Rossum	SGP
7	2	1973	17e eeuw	mevr Groensmit van der Kallen	KVP
28	8	1973	zeventiende eeuw	dhr van Aardenne	VVD
11	9	1973	zeventiende eeuw	dhr de Gaay Fortman (minister)	ARP
24	10	1974	zeventiende eeuw	dhr Boersma (minister)	ARP
24	10	1974	gouden eeuw	dhr Verbrugh/ dhr Boersma minister	GPV

25	11	1975	17e eeuw	dhr Verbrugh	GPV
25	5	1976	gouden eeuw	dhr Schaefer (staatssecretaris)	PVDA
15	6	1976	zeventiende eeuw	dhr de Jong	VVD
17	6	1976	gouden eeuw	dhr ter Woorst	KVP
17	6	1976	zeventiende eeuw	mevr De Boois	PVDA
17	6	1976	17e eeuw	mevr De Boois	PVDA
1	9	1976	17e eeuw	dhr Drees	DS'70
2	11	1976	17e eeuw	dhr Dankert	PVDA
2	12	1976	17e eeuw	dhr Verbrugh	GPV
17	2	1977	zeventiende eeuw	dhr Beekmans	D66
9	3	1977	gouden eeuw	dhr van Dis	SGP
24	8	1977	17e eeuw	mevr Veder-Smit	VVD
13	4	1978	zeventiende eeuw	dhr Verbrugh	GPV
19	12	1978	gouden eeuw	dhr van der Hek	PVDA
30	1	1979	17e eeuw	dhr Beinema	CDA
23	5	1979	zeventiende eeuw	dhr van der Werff	VVD
22	11	1979	17e eeuw	dhr Verbrugh	GPV
12	12	1979	zeventiende eeuw	dhr Eversdijk	CHU
12	12	1979	gouden eeuw	dhr van der Sanden	KVP
28	4	1980	zeventiende eeuw	dhr Beinema	CDA
18	6	1980	gouden eeuw	dhr Trip	PPR
18	6	1980	zeventiende eeuw	dhr van Krimpen	PVDA
19	6	1980	17e eeuw	dhr Nijhof	DS'70
19	11	1980	gouden eeuw	dhr Hennekam	CDA
28	4	1981	zeventiende eeuw	dhr Niessen	PVDA
28	4	1981	17e eeuw	dhr Verbrugh	GPV
20	5	1981	zeventiende eeuw	dhr van der Jagt	GPV
18	1	1982	gouden eeuw	dhr Niessen	PVDA
21	4	1982	17e eeuw	dhr van Dis	SGP
9	12	1982	gouden eeuw	dhr Schutte	GPV
9	12	1982	zeventiende eeuw	dhr van der Vlies	SGP
16	12	1982	gouden eeuw	dhr Leerling, dhr Willems	RPF, PSP
21	3	1983	gouden eeuw	dhr Konings	PVDA
21	4	1983	17e eeuw	dhr Beinema	CDA
23	11	1983	zeventiende eeuw	dhr Brokx (staatsecretaris)	CDA
1	5	1984	gouden eeuw	dhr Verbeek	VVD
16	5	1984	zeventiende eeuw	dhr van Rossum	SGP
4	6	1984	gouden eeuw	dhr Gerritse	CDA
30	10	1984	gouden eeuw	mevr Ubbels-Veen	EVP
19	11	1984	zeventiende eeuw	mevr Eshuis	CPN
27	2	1985	zeventiende eeuw	dhr Janmaat	CP
27	8	1985	zeventiende eeuw	dhr Schutte	GPV
28	10	1985	zeventiende eeuw	dhr Niessen	PVDA
29	10	1985	gouden eeuw	dhr van Iersel	CDA

29	10	1985	zeventiende eeuw	dhr van Iersel	CDA
4	11	1985	gouden eeuw	dhr Lankhorst	PPR
4	11	1985	zeventiende eeuw	dhr Van Aardenne	VVD
14	11	1985	zeventiende eeuw	dhr Van Aardenne	VVD
20	11	1985	zeventiende eeuw	mevr Jabaaij	PVDA
9	12	1985	zeventiende eeuw	dhr Brinkman	CDA
10	9	1986	17e eeuw	dhr van der Vlies	SGP
23	6	1987	gouden eeuw	dhr Leerling	RPF
16	12	1987	gouden eeuw	mevr Ginjaar Maas (staatssecretaris	VVD
3	3	1988	zeventiende eeuw	dhr Dees (staatssecretaris)	VVD
19	4	1988	gouden eeuw	dhr Nuis	D66
14	9	1988	gouden eeuw	dhr Nuis	D66
3	11	1988	zeventiende eeuw	dhr Nijpels (minister)	VVD
22	11	1988	gouden eeuw (2x)	dhr Kaland	CDA
30	11	1988	zeventiende eeuw	dhr Koning (staatssecretaris)	VVD
13	12	1988	zeventiende eeuw	dhr van der Werff	VVD
10	1	1989	zeventiende eeuw	dhr de Gaay Fortman	PPR
23	2	1989	zeventiende eeuw	dhr Korthals-Altes (minister)	VVD
7	2	1990	zeventiende eeuw	dhr Koning (staatssecretaris)	VVD
19	3	1990	zeventiende eeuw	mevr Dales (minister)	PVDA
6	6	1990	gouden eeuw	dhr Ritzen (minister)	PVDA
29	11	1990	gouden eeuw	mevr Maji-Weggen (minister)	CDA
24	4	1991	zeventiende eeuw	dhr van der Vlies	SGP
28	10	1991	gouden eeuw	dhr de Graaf	CDA
10	12	1991	zeventiende eeuw	mevr Bolding	Groenlinks
18	12	1991	zeventiende eeuw	dhr Barendregt	SGP
20	10	1992	gouden eeuw	dhr Koetje	CDA
3	11	1992	gouden eeuw	dhr de Korte	VVD
18	2	1993	gouden eeuw	dhr Blaauw	VVD
9	3	1993	gouden eeuw	dhr te Veldhuis	VVD
6	4	1993	gouden eeuw (3x)	dhr Kassies	PVDA
12	10	1993	gouden eeuw	dhr Melkert	PVDA
17	11	1993	zeventiende eeuw	dhr Vis	D66
22	11	1993	gouden eeuw (2x)	dhr Schutte	GPV
27	4	1994	gouden eeuw	mevr Luimstra-Albeda	CDA
23	11	1994	gouden eeuw	dhr de Boer	Groenlinks
6	12	1994	gouden eeuw	mevr Voûte-Droste	VVD
13	12	1994	zeventiende eeuw	dhr Schuurman	RPF
2	5	1995	zeventiende eeuw	dhr Postma	CDA
31	8	1995	gouden eeuw	dhr Rosenmuller	Groenlinks
14	5	1996	gouden eeuw	dhr Rongen	CDA
3	9	1996	gouden eeuw	dhr Bierman	OSF
30	9	1996	gouden eeuw	dhr Leerkes	55+
9	10	1996	gouden eeuw	dhr van Middelkoop	GPV

6	12	1996	gouden eeuw	dhr van der Ploeg	PVDA
6	2	1997	zeventiende eeuw	dhr Schuurman	RPF
3	6	1997	zeventiende eeuw	dhr Zijlstra	PVDA
13	11	1997	gouden eeuw	dhr Bremmer	CDA
13	11	1997	gouden eeuw	dhr Ritzen (minister)	PVDA
4	3	1998	gouden eeuw	dhr Postma	CDA
4	3	1998	zeventiende eeuw	dhr Ritzen (minister)	PVDA
5	3	1998	zeventiende eeuw	dhr Postma	CDA
6	4	1998	zeventiende eeuw	dhr Pitstra	Groenlinks
20	4	1998	gouden eeuw	dhr Postma	CDA
20	4	1998	zeventiende eeuw	dhr Postma	CDA
30	11	1998	gouden eeuw	dhr Bierman	OSF
15	6	1999	zeventiende eeuw	dhr Korthals Altes	VVD
1	7	1999	gouden eeuw	dhr Crone	PVDA
1	7	1999	gouden eeuw	dhr Marijnissen	SP
4	10	1999	gouden eeuw	dhr Marijnissen	SP
12	10	1999	gouden eeuw	dhr Crone	PVDA
14	10	1999	gouden eeuw	dhr Zalm (minister)	VVD

Bijlage 2 (tegen-analyse)

dag	maand	jaar	zoekterm	spreker	partij
9	3	1830	Synode van Dordrecht	Luyben	conservatief katholiek
29	8	1840	Synode van Dordrecht	van Asch van Wijk	regeringsgezind
22	8	1843	Synode van Dordrecht	Boreel van Hogelanden	liberaal
23	11	1843	Synode van Dordrecht	Uytwerf Sterling	liberaal
13	6	1844	Synode van Dordrecht	de Jong van Beek en Donk	liberaal
17	12	1849	Synode van Dordrecht	Groen van Prinsterer	antirevolutionair
19	11	1851	Synode van Dordrecht	Groen van Prinsterer	antirevolutionair
8	12	1858	Synode van Dordrecht	Elout van Soeterwoude	antirevolutionair
1	7	1865	Synode van Dordrecht	Cremers	liberaal
3	5	1881	statenbijbel	de Jonge	antirevolutionair
28	2	1894	statenbijbel	Levy	Liberale Unie
29	11	1901	Synode van Dordrecht	Roessingh	Liberale Unie
24	5	1907	statenbijbel	van Doorn	Liberale Unie
28	5	1907	statenbijbel	van Wijnbergen	RKSP
17	12	1907	statenbijbel	de Savornin-Loman	CHP
29	11	1915	statenbijbel	Gerhard	SDAP
11	2	1916	statenbijbel	Visser-van Ijzendoorn	Vrij Liberalen
20	3	1917	statenbijbel	Gerhard	SDAP
16	1	1919	michiel de ruyter	ter Laan	SDAP
8	11	1928	statenbijbel	Lingbeek	HGSP
11	7	1929	Synode van Dordrecht	Verkouteren	CHU
7	11	1929	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
2	6	1933	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
21	6	1934	statenbijbel	Marchant	VDB
22	6	1934	statenbijbel	ter Laan	SDAP
8	3	1935	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
15	3	1935	statenbijbel	de Zeeuw	SDAP
7	11	1935	statenbijbel	Lingbeek	HGSP
1	12	1936	statenbijbel	Moller	RKSP
5	3	1937	Michiel de Ruijter	de Wilde	ARP
9	11	1937	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
10	12	1937	statenbijbel	Kersten	SGP
10	12	1937	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
24	11	1938	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
19	12	1939	Synode van Dordrecht	Kersten	SGP
17	12	1947	michiel de ruyter	Zandt	SGP
12	2	1948	michiel de ruyter	Vorrink	PVDA
22	11	1951	Synode van Dordrecht	Zandt	SGP
13	10	1953	Synode van Dordrecht	de Zwaan	CHU
15	12	1953	statenbijbel	Cals	KVP
16	5	1962	statenbijbel	van den Berge	partijloos

2	4	1963	statenbijbel	Kikkert	CHU
14	11	1968	Synode van Dordrecht	van Dis	SGP
18	2	1970	michiel de ruyter	Bakker	CPN
7	7	1970	statenbijbel	van Hulst	CHU
2	9	1970	michiel de ruyter	Beernink	CHU
3	12	1970	statenbijbel	van Dis	SGP
12	2	1974	VOC	van Veenendaal-van Meggelen	DS'70
18	11	1975	VOC	van Doorn	PPR
23	2	1976	michiel de ruyter	de Vries	CHU
23	3	1976	michiel de ruyter	van Hulten	PPR
10	4	1978	VOC	Salomons	PVDA
29	5	1979	michiel de ruyter	Patijn	PVDA
28	5	1980	michiel de ruyter	van Hulst	CDA
18	6	1980	VOC	van der Klaauw	VVD
24	6	1980	Michiel de Ruijter	van der Klaauw	VVD
15	9	1980	VOC	van der Klaauw	VVD
15	10	1980	statenbijbel	Kappeyne van der Coppello	VVD
16	2	1982	michiel de ruyter	Tommel	D66
31	1	1983	statenbijbel	Kappeyne van der Coppello	VVD
27	2	1985	statenbijbel	Eshuis	CPN
27	8	1985	michiel de ruyter	v Eekelen	VVD
26	11	1985	VOC	Christiaanse	CDA
27	11	1985	VOC	Lubbers	CDA
10	2	1986	VOC	Brinkman	CDA
29	10	1986	michiel de ruyter	Schutte	GPV
9	2	1987	VOC	Nuis	D66
2	6	1987	michiel de ruyter	Kiers	CDA
10	9	1987	michiel de ruyter	Beckers-de Bruijn	PPR
7	6	1988	michiel de ruyter	Wagemakers	CDA
17	12	1990	VOC	van Nieuwenhoven	PVDA
14	5	1991	VOC	Andriessen	CDA
29	10	1991	VOC	van Ooijen	PVDA
17	6	1992	michiel de ruyter	Sipkes	Groen-Links
10	12	1992	VOC	Kosto	PVDA
27	4	1993	VOC	Kosto	PVDA
5	10	1993	michiel de ruyter	van de Vlies	SGP
6	10	1993	michiel de ruyter	Ritzen	PVDA
6	12	1994	VOC	Voute-Droste	VVD
19	12	1994	VOC	Pitstra	Groen-Links
14	3	1995	VOC	Tiesinga-Autsema	D66
14	3	1995	VOC	de Boer	Groen-Links
2	5	1995	statenbijbel	Postma	CDA
21	11	1996	VOC	van Middelkoop	GPV

12	12	1996	VOC	de Jong	CDA
25	9	1997	VOC	de Koning	D66
1	10	1997	VOC	Verhagen	CDA
1	10	1997	VOC	Sipkes	Groen-Links
1	10	1997	VOC	Schmitz	PVDA
1	10	1997	VOC	van der Ploeg	PVDA
12	11	1997	VOC	de Vries	VVD
13	11	1997	VOC	Nuis	D66
4	3	1998	VOC	Schoondergang-Horikx	Groen-Links
10	12	1998	VOC	van Middelkoop	GPV
10	12	1998	VOC	Koenders	PVDA
10	12	1998	VOC	Marijnisse	SP
10	12	1998	VOC	Hessing	VVD
11	12	1998	VOC	Benschop	PVDA
11	12	1998	VOC	Hessing	VVD
2	2	1999	VOC	Ybema	D66
22	3	1999	VOC	van der Ploeg	PVDA
16	11	1999	VOC	Netelenbos	PVDA